

**T.C.
SİİRT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS**

**SALNÂMELERE GÖRE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE
YANYA VİLÂYETİNDE EĞİTİM (1876-1909)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rojda İPEK

Danışman: Doç. Dr. Said OLGUN

SİİRT-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR.....	VI
TABLolar DİZİNİ.....	VII
ÖN SÖZ	X
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM.....	4
1.1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM SİSTEMİ.....	4
1.1.1. Tanzimat Dönemi'nde İlköğretim	7
1.1.2. Tanzimat Dönemi'nde Ortaöğretim.....	9
1.1.3. Tanzimat Dönemi'nde Diğer Okullar	15
1.2. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE YABANCI OKULLAR MESELESİ.....	17
1.3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM.....	19
1.3.1. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim-Öğretim Sistemine Genel Bakış.....	19
1.3.2. II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Teşkilatlanması.....	37
İKİNCİ BÖLÜM	41
2.YANYA VİLÂYETİ.....	41
2.1. YANYA VİLÂYETİNİN TARİHÇESİ.....	41
2.2. YANYA VİLÂYETİNİN MÜLKÎ TAKSİMATI	44
2.2.1. Yanya Sancağı ve Kazaları	46
2.2.2. Berat Sancağı ve Kazaları	47
2.2.3. Ergiri Sancağı ve Kazaları	49
2.2.4. Preveze Sancağı ve Kazaları	51
2.3. YANYA VİLÂYETİNİN DEMOGRAFİK YAPISI	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	60
3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YANYA VİLÂYETİNDE EĞİTİM	60

3.1. YANYA VİLÂYETİNDE MAÂRİF İDARESİ.....	60
3.2. YANYA VİLÂYETİNDE BULUNAN MEKTEPLER	63
3.2.1. Sıbyan ve İptidaiye Mektepleri	68
3.2.2. Rüştîye Mektepleri	73
3.2.3. İdadi Mektepleri	85
3.2.4. Medreseler	94
3.2.5. Yanya Vilâyetinde Gayrimüslim Mektepleri	97
3.3. EĞİTİMLE İLGİLİ DİĞER KURUMLAR VE BÜTÇE.....	104
3.3.1. Matbaalar	104
3.3.2. Kütüphaneler	106
3.3.3. Mekteplerin Masrafları	107
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	113

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SALNÂMELERE GÖRE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YANYA
VİLÂYETİNDE EĞİTİM (1876- 1909)

Rojda İPEK

2022 / Sayfa: 133

Çalışmanın Birinci Bölümünde, yeniden yapılanma denilen Tanzimat Dönemi ve II. Abdülhamid Dönemi eğitiminin Osmanlı Devleti’ne tesiri ele alınmıştır. Bu bölüm, devletin bünyesindeki okullar, öğretmen ve öğrenciler, ders programları, ödül-ceza sistemi, diplomalar, eğitim ve öğretimin amacı, sorunları, eğitim sisteminin yapısı, devlet aydınlarının düşünceleri ve tartışmaları, eğitimi düzenleme ve iyileştirme çalışmaları vb. konu başlıkları etrafında şekillenmiştir.

Çalışmanın İkinci ve Üçüncü Bölümlerinde, Yanya Vilâyetinin tarihçesi, çok uluslu yapıya sahip olan vilâyetin bünyesinde barındırdığı Rum, Bulgar ve Ulah milletleri ve mektepleri, Arnavut Milliyetçiliği hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak Yanya Vilâyetine bağlı sancak ve kazalarda bulunan eğitim kurumları, mekteplerdeki müdürler, muallimler, muallimeler, çalışan görevliler, öğrenci sayıları hakkında elde edilen bilgiler zaman zaman karşılaştırmalı olarak yıllara göre tablolar halinde aktarılmıştır.

Dördüncü Bölümde ise Yanya Vilâyetinde bulunan Maârif Meclisleri bu meclislerde görev alan memurlar, vilâyet sancaklarında bulunan maârif komisyonu başkanları ve üye sayıları ele alınmıştır. Bunun haricinde vilâyette kurulan matbaa ve kütüphaneler hakkında bilgi verilirken maârif alanında yapılan masraflara da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Yanya Vilâyeti, Yanya’da Eğitim

ABSTRACT**MASTER’S THESIS****EDUCATION IN IOANNINA PROVINCE IN THE ERA OF ABDULHAMID II.
ACCORDING TO YEARBOOKS (1876-1909)****Rojda İPEK****2022 / Page: 133**

In the first part of study, the Tanzimat Period and II. The effect of the education of the Abdulhamid Period on the Ottoman Empire has been discussed. This section covers schools, teachers and student within the state, curricula, reward-punishment system, diplomas, the purpose and problems of education and training, the structure of state intellectuals, education regulation and improvement studies, etc. Shaped around the topics.

In the Second and Third Chapters of the study, information is given about the history of the Ioannina Province, the Greek, Bulgarian and Vlach nations and school and Albanian Nationalism, which the province has a multinational structure. Finally, the information obtained about the educational institutions in the sanjaks and districts of the Ioannina Province, the principals in the schools, the teachers, the teachers, the staff and number of students are presented in tables, from time to time, comparatively.

In the Fourth Chapter, the Educational Assemblies in the Ioannina Province, the officials who took part in these assemblies, the heads of the education commissions in the provincial sanjaks and the number of members were discussed. Apart from this, while giving information about the printing press and libraries established in the province, the expenses incurred in the field of education were also mentioned.

Keywords: Abdulhamid II, Ioannina Province, Education in Ioannin

KISALTMALAR

a.g.b.	: Adı geçen bildiri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
E.T.	: Erişim Tarihi
H	: Hicri
M	: Miladi
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SDAO	: Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye
SNMU	: Salnâme-i Nezaret-i Meârif-i Umumiye
ss.	: Sayfadan sayfaya
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TUHED	: Turkish History Education Journal
Yay.	: Yayını, yayınları
YVS	: Yanya Vilâyet Salnâmesi

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başında Yanya Vilâyetinde Mevcut Kaza, Nahiye ve Köy Miktarı	45
Tablo 3.1. XIX. Yüzyılda Yanya Vilâyeti Sancaklarında Bulunan Maârif Komisyon Başkanı ve Komisyon Üye Sayıları	61
Tablo 3.2. 1898-1903 Yılları Arasında Vilâyet Maârif İdaresinde Görev Alan Kişiler ve Unvanları.....	62
Tablo 3.3. 1896- 1905 Yılları Arasında Yanya Vilâyetinde Görev Yapan Maârif Müdürleri	63
Tablo 3.4. 1901 ve 1903 Yıllarında Yanya Vilâyetinde Eğitim Gören Öğrenci Sayısı ve Vilâyet Nüfusuna Oranı	63
Tablo 3.5. Yanya Vilâyetinde Bulunan Mektepler ile Öğretmen ve Öğrenci Sayıları	64
Tablo 3.6. 1901 Yılında Vilâyete Bağlı Kasabalarda Bulunan İptidaiye Mektepleri ve Bunlardaki Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.....	65
Tablo 3.7. 1901 Yılında Vilâyete Bağlı Köylerdeki İptidaiye Mektepleri ile Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.....	67
Tablo 3.8. 1876 Tarihinde Yanya Vilâyetinde Bulunan Mekteb-i Rüştîyeler ve Öğrenci Sayıları	74
Tablo 3.9. 1898-1903 Yılları Arasında Kazalarda Bulunan Rüştîyeler ve Öğrenci Sayıları.....	75
Tablo 3.10. 1898-1903 Yılları Arasında Aydonat Mekteb-i Rüştîyesinde Görev Yapan Muallimler ve Öğrenci Sayıları	76
Tablo 3.11. 1898-1903 Yılları Arasında Koniçe Mektebi Rüştîyesinde Görev Yapan Muallimler ve Öğrenci Sayıları	77
Tablo 3.12. 1898-1903 Yılları Arasında Leskovik Mekteb-i Rüştîyesinde Görevli Öğretmenler ve Öğrenci Sayıları.....	78
Tablo 3.13: Koniçe, Aydonat ve Leskovik Kazaları Mekteb-i Rüştîyelerinde Görevli Muallimler	78
Tablo 3.14. 890-1903 Yılları Arasında Yanya Vilâyeti İnas Rüştîyesinde Okutulan Dersler ve Görevli Öğretmenler	80

Tablo 3.15. 1892/1893 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapan İdareciler ve Öğretmenler	87
Tablo 3.16. 1895/1896 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapan Muallimler	88
Tablo 3.17. 1313-1314 Sene-i Tedrisiyyesi Zarfında Mevcud Talebe	89
Tablo 3.18. 1898/1899 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapanlar ve Görevleri.....	89
Tablo 3.19. 1899/1900 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapan Muallimler ve Görevleri.	90
Tablo 3.20. 1900/1901 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapan Muallimler	91
Tablo 3.21. 1901/1902 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapan Muallimler	92
Tablo 3.22. 1903/1904 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapan Muallimler	93
Tablo 3.23. 1898/1899 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarının Dağılımı.....	99
Tablo 3.24. 1898/1899 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarındaki Öğrenci Sayısı	99
Tablo 3.25. 1899/1900 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarının Dağılımı.....	100
Tablo 3.26. 1899/1900 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarındaki Öğrenci Sayıları.....	100
Tablo 3.27. 1900/1901 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarının Dağılımı.....	101
Tablo 3.28. 1900/190 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarındaki Öğrenci Sayıları.....	101
Tablo 3.29. 1901/1902 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarının Dağılımı.....	102
Tablo 3.30. 1901/1902 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarındaki Öğrenci Sayıları.....	102
Tablo 3.31. 1903/1904 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarının Dağılımı.....	103
Tablo 3.32. 1903/1904 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarındaki Öğrenci Sayıları.....	103
Tablo 3.33. 1892/1893 ve 1895/1896 Yıllarında Vilâyet Matbaasında Görev Alan Kişiler	105

Tablo 3.34. 1875/1876-1877/1878 Yıllarında Yanya Vilâyetinde Eğitime Ayrılan Bütçe 108

ÖN SÖZ

Bu çalışmada öncelikli olarak yenileşmenin yaşanmaya başlandığı Tanzimat Dönemi'nde eğitim-öğretim, daha sonra eğitimin ve eğitim kurumlarının yaygınlaştırılıp geliştiği dönem olan II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim- öğretim konularını ele alınmıştır. Fakat çalışma esas itibariyle Osmanlı Devletinde önemli bir konuma sahip olan 1876-1912 yıllarında Yanya Vilâyeti'nin tarihçesi, vilâyette bulunan milletler ve mektepler, vilâyetin sancak ve kazalarındaki sıbyan ve iptidaiye mektepleri, rüştiyeler, idadiler, medreseler, gayrimüslim mektepleri, yabancı okullar, maârif teşkilatı ve bu teşkilattaki görevliler ayrıca vilâyette bulunan matbaalar, kütüphaneler, vilâyetin eğitimine ayrılan bütçe tespit edilerek nitel ve nicel olarak tablolar şeklinde aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışma sırasında Osmanlı'nın eğitim yapısı ele alınırken Bayram Kodaman, Osman Nuri Ergin, Yahya Akyüz gibi önemli araştırmacıların eserlerinden yararlanılmıştır. Bu araştırmacıların eserleri merkeze alınarak Tanzimat Dönemi ve II. Abdülhamid Dönemi eğitime dair analiz ve sentez yapılmıştır. Yanya vilâyeti hakkında bilgi vermek içinse ana kaynak olarak bölgenin Osmanlı dönemindeki eğitim- öğretim ve kültür hayatını yansıtan Maârif Salnâmelerinden, idari, sosyal, siyasal ve eğitim hayatını yansıtan Yanya Vilâyet Salnâmelerinden ve bunlardan başka konumuzla ilgili eser, makale, tez ve dokümanlardan istifade edilmiştir.

Çalışmam süresince yardım ve desteklerini gördüğüm danışmanım Doç. Dr. Said Olgun'a, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım Arş. Gör. Mekki Uludağ'a ve Doktora öğrencisi Sadiye Çelik'e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca eğitim hayatımın her alanında bana inanan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

GİRİŞ

19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde öğretim kurumları mektep ve medreselerden meydana gelmekteydi ve Şeyhülislamlık makamına bağlıydı. II. Mahmud döneminden itibaren eğitimle ilgili olan konular Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'de görülmeye başlanmıştır (31 Mart 1838).¹ Tanzimat döneminde devletin eğitimde daha çok görev ve sorumluluk almaya başlamasıyla askerî ve teknik eğitim-öğretim kurumları ile sivil okulların müfredatı da modernleşmeye başlamıştır. Matbaanın merkez ve taşrada yaygınlaşması, kitap sayısının artmasıyla halkın gazete, dergi ve benzeri matbuata hızla ulaşılmasına olanak sağlanmıştır. Bütün bu gelişmeler, klasik-geleneksel eğitim kurumu olan medreseleri iyice yerinden etmiştir.²

19. yüzyıl itibariyle gözden düşmeye başlayan medreselerin bu düşüşü Tanzimat döneminde hızlanmıştır. Ulema sınıfındakiler ve medreseler eğitim ve yönetim alanlarından uzaklaştırılmaya başlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde Mekteb-i Hukuk ve Darü'l-fünûnun içerisinde "yüksek din bilimleri" bölümünün açılmasıyla iyice sistem dışına itilmeye başlayan medreseler, her ne kadar II. Meşrutiyet Dönemi'nde yeniden ihya edilmek istenmişse de değişen koşullara ayak uyduramaması 1924 yılında tamamen kapatılmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti, modernleşme adına Batı ile temasa geçerek Batı ilmini tanımak amacıyla üç yola başvurmuştur. İlki, Avrupa dillerinden yapılan tercümeler, ikicisi Osmanlı elçilerinin Avrupa'ya yaptıkları resmî ziyaretler ve bu sırada yaptıkları gözlemler ve üçüncüsü ise 18. yüzyıl sonrası ve 19. yüzyıl başlarında kurulan yeni eğitim-öğretim kurumlarıdır.³ Batı etkisinin belirgin olarak görüldüğü Tanzimat Fermanı'nda eğitime dair herhangi bir madde bulunmazken, 1856 Islahat Fermanı'nda daha çok gayrimüslimlere eğitim işlerinde verilen ayrıcalıklar hakkında madde bulunmaktadır. Her ne kadar fermanda

¹ Aziz Kaynak, *Emperyal Modernlik ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Reformları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 102.

² Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, 3F Yay., İstanbul 2007, s. 106.

³ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992, s. 339.

gayrimüslimlere eğitime dair haklar verilmişse de fermanın on yıl sonra gayrimüslimlere verilen ayrıcalıkların tam olarak uygulanmadığı gerekçesiyle bazı Avrupalı devletler 1867 yılında Osmanlı Devleti'ne bir eğitim planı sunmuştur. Bu bağlamda siyâsî yakınlıklarının da etkisiyle Osmanlı aydınları Fransız modeli eğitim sistemini benimsemiş ve uygulamıştır. Nitekim 1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi bunun en iyi örneğidir.⁴

Osmanlı eğitim sistemi için milat kabul edilecek olan 1869 Nizamnâmesi, Maârif Nazırı Saffet Paşa döneminde, Kemal Paşa başkanlığındaki Ebüzziyâ Tevfik Bey, Sadullah Paşa, Dadyan Artin Efendi, Recaizade Mahmut Ekrem, Dragon Tzankoff ve Mehmet Mansur Efendi'den oluşan komisyon tarafından Şura-yı Devlet Maârif Dairesi olarak hazırlanmış ve Fransız eğitim sisteminin etkisi altında kalınarak düzenlenmiştir. Jean Victor Duruy tarafından hazırlanan ve 5 bab, 3 kısım, 5 fasıl ve 198 maddeden oluşmuş olan 1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesinde, Osmanlı eğitim sisteminin yeniden teşkilatlandırılması, yeni okulların açılması, Hristiyan okullarının korunması, karma eğitime geçilmesi ve herkesin faydalanacağı kütüphanelerin açılmasının gerektiği belirtilmiştir.⁵ Eğitimde kurumsallaşma adına atılan adımlardan olan 1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesinden sonra 1876 Kanun-i Esasî ile eğitimin içeriği anayasal güvence altına alınmıştır.⁶

II. Abdülhamid döneminde devletin merkez ve taşrasında eğitim faaliyetlerinin artması ve eğitimde yenileşme ve iyileştirme adına maârif idarelerinin kurulması yoluna gidilmiştir. Vilâyet Teşkilâtı kapsamında maârif müdürlükleri ve maârif meclisleri kurulmuştur. Teşkilât bünyesinde maârif kâtibi, muhasebeci, sandık emini, muayene memuru, müze memuru, mütercim ve müfettişler görev almışlardır.

Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ile kolaylıkla denetim altında tutulan Balkan toprakları, zaman içerisinde çeşitli faktörlerin aynı anda harekete geçmesiyle etnik ayrışma dönemine girmiştir. Özellikle Orta Avrupa üzerinden Balkanlar'a yayılan milliyetçilik akımı, Rus Çarlığı'nın Pan-Slavist genişleme politikası, ticaret sayesinde yerli halkın zenginleşerek

⁴ İhsanoğlu, *age.*, s. 387.

⁵ Esma Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askerî Rüshdiyeler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 13.

⁶ Gülmisal Emiroğlu, *II. Abdülhamid Dönemi Layihalarında Eğitim ve Öğretim Meseleleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1996, s. 4.

orta sınıfı ortaya çıkarması gibi birbirinden bağımsız birçok gelişmeler Balkan halklarının bağımsızlık düşüncelerinin belirmesine yol açtığı gibi ulus-devlet oluşumlarına da uygun ortam hazırlamıştır.⁷

Tez çalışmamızın ana başlığı olan Yanya Vilâyetinin merkezi Yanya şehri Balkanlarda bir taşra şehridir. 19. yüzyıl başından itibaren yabancı seyyahların uğrak yeri haline gelen Güney Arnavutluk ve özellikle Yanya şehri, *Yanina*, *Joannina*, *Joanina* şeklinde telaffuz edilmiştir. Şehrin bugünkü ismi olan *Ioannina*, Joannina'nın bir telaffuzudur. Türkler ise Arnavutlardan duydukları *Janina* ismine *Jania* yani Yanya demişlerdir. Şehrin adının *St. John* adlı kilise ve manastırdan geldiği ve bu kilisenin isminin ise dönemin idarecisi olan John Cantacuzene'den geldiğine inanılmaktadır.⁸ II. Murad zamanında Osmanlı topraklarına katılan Yanya Vilâyeti, Tepedelenli Ali Paşa'nın yönetimi yıllarında önemli yere sahip olmuştur.⁹

Yanya Vilâyeti, 1875 yılında vilâyetin merkez sancaklarıyla birlikte beş sancaktan ve yirmi kazadan meydana gelmiştir. Yanya Sancağına bağlı kazalar, Koniçe, Delvine, Filat, Aydonat; Tırhala Sancağına bağlı kazalar, Yenişehir, Golos, Kardiçe, Çatalca, Alasonya, İrmiye; Ergiri Sancağına bağlı kazalar, Lapdos, Premedi, Tepedelen; Preveze Sancağına bağlı kazalar, Loros ve Margiliç; Berat sancağına bağlı kazalar ise Avlonya, İskarapar ve İsteniçe kazalarıdır. Yanya Vilâyetinin ahalisi Müslüman, Rum, Ulah, Arnavut, Ortodoks Hristiyan ve Yahudilerden oluşuyordu. Müslümanların tamamına yakını ise Arnavutlardan oluşmaktaydı.¹⁰

⁷ Hüseyin Sadoğlu, "Balkanlarda Milliyetçilik ve Din", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, c. 2, S. 1, Nisan 2016, s. 6.

⁸ İlkay Erken, *Yanya Sancağının İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867- 1913)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Samsun 2019, s. 183-184.

⁹ Erken, *agt.*, s. 225.

¹⁰ Yüksel Nizamoğlu, "Yanya Vilâyetinin Durumuna Dair Hazırlanan Layihalar ve Sonuçları", *OTAM Dergisi*, S. 33, Bahar 2013, s. 199-200.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

1.1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM SİSTEMİ

Osmanlı Devleti'nin en parlak döneminde toprak kaybetmesi ve ardından 17. sonları ile 18. yüzyıl başlarında devletin sarsıntıya uğraması; ekonomi, eğitim, askerî ve yönetimde bir dönüşüm ve yenileşme hareketi içerisine gidilmesine neden olmuştur. Batı'nın askerî ve ekonomik alanda elde ettiği başarılar Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında gerilediğini kabul etmesine ve Batı'ya karşı daha ılımlı bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Tanzimat Dönemi'nden itibaren ise Osmanlı Devleti Batı dünyasına girebilmek adına yoğun çaba sarf etmiştir.

Osmanlı, Batıyı takibi sırasında dikkat edilmesi gereken temel unsurlardan birinin eğitimden geçtiğinin farkında olmuştur. Batılılaşma çabaları Osmanlı padişahlarından III. Selim ile askerî alanda etkisini göstermeye başlamış, eğitimde yenileşmeye Avrupalılar gibi askerî birlikler kurarak başlanmıştır. Eski ordunun ıslah edilemeyeceğinin farkında olan III. Selim, Batı tekniği ile geliştirilmiş yeni bir ordu kurmayı amaçlayan “Nizam-ı Cedid” ıslahatının yapılmasına karar vermiştir. Bu ıslahat doğrultusunda eğitimli subay ve teknik eleman yetiştirmek amacıyla 1773'te III. Mustafa tarafından Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn ile 1795'te III. Selim tarafından Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn kurulmuştur.¹¹ Osmanlı Devleti'nde yeniliklerin öncelikli olarak askerî alanlarda gerçekleşmesi, askerî rüştiyelerin açılması ve ordu merkezlerindeki idadilere talebe yetiştirme düşüncelerini ortaya koymuştur. Askerî alanda görülen bu ilerlemenin akabinde 1839 Tanzimat Fermanı ile sivil hayattaki modernleşmenin temelleri atılmaya başlanmıştır. Osmanlı sivil eğitimde örgün eğitim programlarıyla beraber okuma yazma bilen sayısı ve buna paralel olarak halkın iç ve dış hadiselerle karşı ilgisi artmıştır.¹²

¹¹ Kaynak, *agt.*, s. 99.

¹² Mehmet Ali Kahraman, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin Eğitimi Halka Yayma Çabaları”, *History Studies International Journal of History*, c. 6, S. 1, Ocak 2014, s. 116.

Sultan Abdülmecid Döneminde, 3 Kasım 1839 tarihinde Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından İstanbul'daki Gülhane Parkı'nda okunan ve ismini okunduğu yerden alan Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu (Tanzimat Fermanı) ile devlet içerisinde siyasi ve sosyal düzenlemeye gidilerek devletin kendisini yenilemesi gerektiği duyurulmuştur. Bu Fermanı'nın Sultan Abdülmecid zamanında Mustafa Reşid Paşa tarafından ilan edilmesinin birçok sebebi vardır. Bunlardan en önemli olanları, azınlık haklarının korunması bahane edilerek Bâb-ı Âli'ye yapılan baskılar, devletin eski kanunlarının artık yeni problemleri çözemez hale gelmesi ve bundan başka Batı devletlerinin etkisiyle gün yüzüne çıkan hürriyet, eşitlik, insan hakları gibi kavramların elçilik yoluyla giden devlet adamları aracılığıyla ülkeye gelmesi olmuştur.¹³

“*Islahatların Babası*” olarak tanınan Reşid Paşa ve ayrıca onun tarafından yetiştirilmiş olup 1850'li ve 1860'lı yıllarda devleti yöneten Fuat Paşa Âli Paş taşra ıslahatçısı Mithat Paşa, ünlü eğitimci ve yasa hazırlayıcı Ahmet Cevdet Paşa gibi isimler Tanzimat Dönemi'nde idarî, adlî ve eğitime yönelik reformların yapılmasına öncülük etmişlerdir.¹⁴ Dönemin aydınları olan Mustafa Reşid Paşa akabinde onu izleyen Âli ve Fuat Paşa Batı'nın sadece askerî, siyasî ve idarî yapısını Osmanlı Devleti'ne aktarmamış; bunun yanı sıra giyim, ev eşyası, ev stilleri, insanlar arası ilişkiler gibi günlük kültürlerini de yansıtmışlardır.¹⁵

Geleneksel eğitimi savunanlar ile modern eğitimi savunanlar arasındaki çatlakların giderek büyümesi Tanzimat'ın gerçek bir reform olarak düşünülmesinin yanlış olacağını göstermiştir. Bu dönemde yapılan yenilikler imparatorluğu kurtaramamışsa da atılan adımlar, hatırı sayılır gelişmelerle sonuçlanmış, II. Abdülhamid ve Meşrutiyet devirlerindeki yeniliklere önyak olmuş ve Cumhuriyet Dönemi eğitime de kapı aralamıştır.¹⁶

Tanzimat Dönemi hukuk, idare ve eğitim gibi alanlarda hız kazanan reform hareketlerinin halktan gelen talepler üzerine değil, dönemin devlet adamları öncülüğünde

¹³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul 1992, s. 36.

¹⁴ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 106.

¹⁵ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yay. İstanbul 1991, s. 15.

¹⁶ Yaşar Baytal, “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları” *OTAM Dergisi*, S. 11, Ankara 2000, s. 28.

devleti onarma ve yenileşme çabası güttüğü görülmüştür.¹⁷ Bu durumun nedeni Avrupa'dan gelen siyasî ve iktisadî baskılar olup sonrası kendiliğinden meydana gelmiştir.¹⁸ Erik Jan Zürcher de “*Dış müdahaleleri önlemek amacıyla bu reformlardan yararlanılmıştır evet ama bunların aynı zamanda İmparatorluğu kurtarmanın tek yolunun Avrupaî tarzda reformları başlatmakla olduğu yönünde içten bir inanca da sahip oldukları*” ifadeleriyle dış baskıların etkin olduğunu belirtmiştir.¹⁹

Tanzimat'ın ilanından sonraki yıllarda Mısır sorunu, Boğazlar sorunu gibi dış etkenlerden kaynaklı sorunlar ile içeride geleneksel yapının, eski düzenin bozulmasını istenmemesi reform çalışmalarının engellemesine ve eğitim alanında yapılması hedeflenen reformların gecikmesine neden olmuştur. Fakat 1845 yılında Meclis-i Maârif-i Muvakkat kurulmuş ve bu meclisle birlikte eğitim reformları hız kazanmaya başlamıştır.²⁰ Kurumsal teşkilatlanmanın ilk örneği olan Muvakkat Maârif Meclisi'nin kurulmasının ardından 1846'da Mekâtib-i Umumiyye Nezâreti ve 1857 yılında Maârif-i Umumiyye Nezareti adıyla ilk bakanlığın oluşturulması teşkilatlanma sürecini devam ettirmiştir. Bilhassa 1869'da çıkarılan Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesiyle de süreç bir esasa bağlanmıştır.²¹ Mekâtib-i Umumiyye Nezâretini de bünyesinde barındıran bu kurum, öğretim derecelerini belirleme ve eğitim kurumlarını sistematik hale getirmeye çalışmıştır.²² Fransız eğitim modelinden etkilenilerek oluşturulan bu yeni eğitim sistemi ile nüfusun “Osmanlılık” ideolojisi altında birleşerek milletin aynı anda, aynı müfredat ile derslerini alarak yetiştirilmesi sağlanmıştır.²³

Tanzimat Fermanı'nda ne eğitim ve öğretime ne de öğretmen yetiştirme meselesine yer verilmiştir. Eğitime dair maddelerin olmamasının nedeni ulemanın olumsuz tutumu ve dönemin politik gelişmeleri gösterilebilir. Buna karşın 18 Şubat 1856 tarihli Islahat

¹⁷ İlyas Doğan, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar”, *Kamu Hukuku Arşivi*, Haziran 99, s. 108.

¹⁸ Ülken, *age.*, s. 40.

¹⁹ Zürcher, *age.*, s. 92.

²⁰ Kaynak, *agt.*, s. 103.

²¹ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Yay. haz. Muzaffer Albayrak, Kevser Şeker Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2014, s. 4

²² Kaynak, *agt.*, s. 103-104.

²³ Ömer Kürşad Koçyiğit, *II. Abdülhamid Dönemindeki Mesleki Okulların Modernleşmeye Etkileri*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019, s. 24.

Fermanı'nda okul binalarının tamir ve onarımı, bu gibi işlerde cemaat reislerine engel olunmaması, okul kurumlarının her zaman inşa edilebileceği ancak bunun için hükümetten onay alınması gerektiğine dair bilgilere yer verilmiştir.²⁴ Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu'nun ikinci safhası görünümünde olan Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere eğitim alanında yeni haklar verilerek gayrimüslimler de askerî okullara alınmaya başlanmıştır. İlk olarak sekiz Katolik, sekiz Ermeni ve sekiz Rum'dan oluşan yirmi dört Hristiyan talebe okula alınmıştır. Osmanlı Devleti ayrıca Tanzimat ve Islahat Fermanı yılları arasında çeşitli bilim ve dallarda yetiştirilerek memlekete faydalı olmaları için Avrupa'ya talebeler göndermiştir. Bu talebeler içerisinde millet ve din ayrımı yapılmaksızın Rum, Bulgar ve Türk asıllılar yer almıştır.²⁵ Islahat Fermanı'yla gayrimüslim azınlıklar İstanbul başta olmak üzere birçok yerde özel okul kurma yoluna gitmiştir. Bu durum merkezi yönetimin olumsuzluklar yaşamasına sebep olmuş, azınlık özel okullarıyla şiddetli bir biçimde mücadele yoluna gidilmiştir.²⁶

1860'lı yıllarda Tanzimatçılara karşı eleştirel yaklaşımda bulunan Yeni Osmanlılar grubu ortaya çıkmıştır. Yeni Osmanlılar, Batı'nın ticaret ve diğer maddi alanlarda yani sanayileşme alanında takip edilmesi gerektiğini savunurlarken kültürel alanda Avrupa ile özdeşleşmeyi ve etkileşimi reddetmişlerdir.²⁷ Bu aydınlar hükümeti eleştiren yazılarını Tasvir-i Efkâr, Ceride-i Havadis gibi gazetelerde yayınlarak düşünce çevreleri oluşturmaya başlamışlardır. Devlet, bu durumun önüne geçebilmek için gazeteleri kapatma gibi yöntemlere başvurmuşsa da bu aydınlar devletin yaptırımlarına tepki olarak bu sefer çeşitli Avrupa başkentlerine bilhassa Paris'e yerleşerek eleştiri ve görüşlerini yurt dışında yayın faaliyetleriyle devam ettirmeye çalışmışlardır.²⁸

1.1.1. Tanzimat Dönemi'nde İlköğretim

Osmanlı modern eğitim sistemini oluşturmak üzere ilk ciddi teşebbüse Mısır'daki Kavalalı Mehmet Ali Paşa örneğini izleyen II. Mahmud döneminde girişilmiştir. II. Mahmud

²⁴ Tolga Oktay, *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Bağlamında Yabancı Okulların Konumu*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2018, s. 38.

²⁵ Şerif Mardin, *age.*, s. 288-291.

²⁶ Büşra Karataşer, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme", *International Journal of Social Science*, S. 57, Temmuz 2017, s. 426.

²⁷ Kaynak, *agt.*, s. 78.

²⁸ Doğan, *agm.*, s. 113.

1824 yılında sıbyan mekteplerine dair bir ferman yayınlayarak geleneksel eğitimin değişimine yönelik ilk adımı atmıştır. Bu ferman hükümlerinin sadece İstanbul'da geçerli olması ve mecburi bir eğitim yasası olarak kabul görülmemesi özellik olarak temel eğitim yapısında hiçbir yeniliği barındırmadığını göstermektedir. Ancak ferman devletin eğitim konusunda doğrudan ilgisini beyan ederek sonraki reform girişimlerine öncülük etmiştir.²⁹

Osmanlı eğitim sisteminin temel taşlarını oluşturan sıbyan mektepleri, her köy ve mahallede bulunmak suretiyle dinî ve ahlakî eğitim odaklı kurum olarak hizmet vermiştir.³⁰ Bu mektepler vakıfların destekleriyle yönetilip kadıların gözetimi ve denetimi altında bulunduğu gibi ortak bir eğitim-öğretim sistemine sahip kuruluşlar değildir. Mektep öğretmenleri medrese eğitimini bitirmiş veya okuma-yazma bilen imam ve müezzin gibi kişiler arasından seçilmiştir. Karma veya kız mekteplerinde ise hafız olan tecrübeli kadın hocalar eğitim vermişlerdir.³¹

Osmanlı Devleti'nde yedi yaşına giren çocukların sıbyan mekteplerine devam etmesi zorunlu tutulmuştur. Ancak dört ve beş yaşındaki çocuklar, anne ve babalarının onayı doğrultusunda okula kabul edilmişlerdir. Bu mekteplerde Elifba, Ahlak, İlmihal, Kur'an, Türkçe, Tecvit gibi dersler öğretilirken Tanzimat'a kadar yazının öğretilmesi nadir bir olay olmuştur. 1847 Talimatnâmesi ile mekteplerde okumanın yanında yazının öğretilmesi de önemli bir gelişmeyi meydana getirmiştir.³²

1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesine göre düzenlenen sıbyan okulları, her din ve mezhepten çocukların devam edeceği karma niteliğe sahip olmayan bir eğitim kurumudur. Dinî olarak muhtelit yapıya sahip olan yerleşim yerlerinde Müslüman Okulu ayrı, gayrimüslim okulu ayrı şekilde ders vermiştir. 1869 yılından sonra sıbyan mekteplerinde yeni usul ile eğitim verilmesi üzerinde özellikle durulmuştur. 1872'de sıbyan okullarının yeni yöntemle eğitim vermesi yoluna gidilerek Nuruosmaniye'de "numune" okulu açılmıştır.

²⁹ Cihan, *age.*, s. 53.

³⁰ Karataşer, *agm.*, s. 424.

³¹ A. Zeki Memioğlu, "İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimimiz", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Erzurum 2003, s. 241-242.

³² Akyüz, *age.*, s. 161.

Açılan bu okulla birlikte yeni yöntemle eğitim yapmaya başlayan okullara “sıbyan” yerine “iptidai” adı kullanılmaya başlanmıştır.³³

Sıbyan mektepleri devletin en ihtişamlı döneminde ihtiyaçlara cevap verebilmiştir. Fakat medrese ve ulema bu mektebi kendi etki sahası olarak görmüş ve kendi düşünce yapıları dışında özellikle de dinden ayrı bir düşüncenin oluşmasını istememiştir. Tanzimatçılar ise reform faaliyetlerini halka benimsetmenin sıbyan okullarında gerçekleşeceğine inanmışlardır. Neticede ikili çekişme Tanzimatçıların tavizci tavır sergilemesiyle medreselerin ağır basmasına sebep olmuştur. Tanzimatçılar tarafından sıbyan okulları bir tarafa bırakılarak rüştiye okulları açılmış ve böylece kendi anlayışlarını burada hâkim kılma yoluna gidilmiştir.³⁴ Tanzimat Dönemi eğitimi çağdaşlaşma yolunda en az başarıyı ilköğretim alanında göstermiştir. Bunun nedeni ilköğretimin din alanı etkisinde kalıp eğitimde modernleşme alanında rekabete girmesi ve Tanzimat aydınlarının ise bu alanda sadece yüzeysel yenilikler getirmiş olmasıdır.³⁵

İkilemede kalan dönemin maârifçilerinin eğitimde çağdaşlaşma düşünceleri sıbyan mekteplerinin dışında özellikle İstanbul’da rüştiyelerin yaygınlaştırılması yönünde olmuştur. Ancak sıbyan mekteplerinin problemlerini çözmeden, rüştiyelere ağırlık verilmesi çarpık bir eğitim sisteminin yerleşmesine neden olmuştur. Bu durum dönemin devlet adamlarından Cevdet Paşa’nın da dikkatini çekmiş ve onun da ifade ettiği gibi “*Tanzimatçılar, eski geleneksel sistem ve kadrolara dokunmadan mevcut durum üzerinde birtakım düzenlemeler yapmaya çalışmışlardır.*”³⁶

1.1.2. Tanzimat Dönemi’nde Ortaöğretim

Tanzimat Dönemi ortaöğretimi; Rüştiye, İdadi ve Sultanîye diye üç tür okul olarak şekillenmiştir.

Sıbyan mekteplerinin eğitim- öğretimde yeteri kadar başarı sağlayamaması üzerine

II. Mahmud döneminde mektebi ıslah etme yoluna gidilmiştir. Bu okulların üstünde bir sınıf

³³ Mehmet Ö. Alkan, “Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924”, *T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü*, c. 6, Ankara Kasım 2000, s. 5.

³⁴ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 59-60.

³⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul Ekim 2012, s. 230.

³⁶ Parmaksız, *agt.*, s. 21.

olarak “sınıf-ı sâni” okullarının açılması kararlaştırılmış ancak bir müddetten sonra sınıf-ı sâni okullarına “Rüştiye” adı verilmiştir.³⁷ Başlangıçta iki yıllık eğitim-öğretim veren rüştiyelerin eğitimde belirli bir noktaya gelerek kendini tamamlaması ve taşrada sayılarının artmasıyla birlikte eğitim süreleri altı yıla kadar çıkarılmıştır.³⁸ 1850’li yıllarda taşra rüştiyelerinin başlıcaları Yanya, İşkodra, Yenişehir, Delvine ve Manastır’da açılmıştır. 1860’lı yıllarda ise Osmanlı vilâyetlerindeki toplam rüştiye sayısı altmışa ulaşırken öğrenci sayısı ise üç bin dokuz yüz yirmidir.³⁹

Rüştiyeler süreç içerisinde sıbyan mekteplerinin üstünde yüksekokullara hazırlık ve 1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi’nin düzenlenmesinden sonra ise idadilerin altında faaliyet gösteren orta basamak eğitim kurumları olmuşlardır. Tanzimat Fermanı’nın hemen akabinde devlete nitelikli memur yetiştirmek amacıyla eğitim tarihimizde ilk sivil rüştiye olarak kabul edilen Mekteb-i Maârif-i Adliyye kurulmuştur. Kurumun yüz kişilik bir öğrenci kontenjanı ile yatılı olarak kurulması, yeni yapılmış bir binada eğitime başlanması ve okulda sınıf sisteminin uygulanması istenildiği bilinmektedir. İlk kurulduklarında dört yıl olarak düzenlenmişlerdir ancak Darü’l-Maârif Osmanlı eğitim sistemine dâhil olduktan sonra rüştiyelerde eğitim süresi altı yıla çıkarılmış, 1863 yılında çıkarılan talimatnâme ile de bu süre beş yıla indirilmiştir.⁴⁰

Devletin içerisinde merkez ve taşrada açılan rüştiyelerle, öğrencilerin istekleri doğrultusunda iş alanı seçiminde farklı mesleklere yönelebileme eğitimde başarıyı ortaya çıkardığı gibi eğitim alanında çeşitlilik sağlanmaya başlanmıştır. Bunun dışında rüştiyelerin açılmasıyla birlikte bölgede rüştiye mektebinin olmaması durumunda çocukların uzak veya yakın bölgelerdeki rüştiyelere gitmesi bölgesel hareketliliği beraberinde getirerek toplumsal modernleşmeye katkı sağlamıştır.⁴¹ Tanzimat Döneminin asıl kaygısının okul sayısını çoğaltmak olması süreç içerisinde binaların eğitim-öğretime uygunluğuna bakılmaksızın bazı

³⁷ Ramazan İde, *Osmanlı Modernleşesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 65.

³⁸ Koçyiğit, *agt.*, s. 36.

³⁹ Sakaoğlu, *age.*, s. 82.

⁴⁰ Parmaksız, *agt.*, s. 22-23.

⁴¹ Erol Çiydem, *Toplumsal Modernleşme Projesi Olarak Tanzimat Dönemi (Eğitim Islahatı Bağlamında) (1839-1876)*, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2017, s. 217.

boş evler ve konaklarda eğitim verilmesine sebep olmuştur. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise yeni rüştiye binalarının yapılması Tanzimat'ın diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi rüştiyelerin de sadece alt yapısını oluşturduğunu açıklar nitelikte olmuştur.⁴²

Tanzimat Dönemi başarılarının en önemlilerinden biri kızların eğitim ve öğretiminde ilkokul seviyesinden ortaokul seviyesine geçmeleri olmuştur. İlk olarak 1859 yılında İstanbul Sultanahmet'te Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi'ndeki kız öğrenciler rüştiye düzeyinde eğitim almaya başlamışlardır.⁴³ Kız öğrencilerin eskiden beri mahalle mektebinde okuması geleneği Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde bu kurumun açılmasıyla birlikte orta öğretim kurumlarına alınarak daha ileri seviye eğitim almalarını sağlamıştır. Bu dönemde kızlar için dikiş evleriyle ev işlerini öğrenecekleri sanat okulları ve rüştiyelerle kız öğretmenler yetiştirilecek okullar da açılmıştır. Açılan bu okullar başlangıçta İstanbul'da ve bir iki vilâyette faaliyetlerine başlamıştır.⁴⁴

1871 yılında İstanbul'da kızlar için sekiz ortaokul ve eğitim gören iki yüz yedi öğrenci bulunurken, 1876-1877'de bu sayı dokuz ortaokul ve üç yüz dokuz öğrenciyi bulmuştur. Aynı dönemlerde erkek ortaokul ve öğretim gören öğrenci sayılarının daha fazla olduğu dikkatlerden kaçmamış ve her ne kadar kız çocuklarına yönelik eğitim imkânı arttırılsa da erkeklere oranla geniş imkânlarla sahip olamadıkları görülmüştür. Yine de şunu belirtmek gerekir ki kadınların etkin olarak eğitim-öğretim hayatında aktif olmalarının yolu Tanzimat Dönemi'nde açılmıştır. Kadınlara eğitim alanında verilen fırsatlarla, kamusal alanda etkin olma, toplumsal ve siyasal eşitsizliklerden kurtularak yeni iş alanları açılmıştır. 1873'te ilk kadın öğretmen tayini olmuş, 1883'te kadınlar okul yönetimi işlerine de tayin edilmeye başlanmıştır.⁴⁵

Öğretmen eksikliği modern eğitim sisteminin gelişmesine engel olan unsurlardan olmuştur. Çünkü bir yandan yeni okulları Evkaf Nezâretinden veya Şeyhülislamlıktan kurtarmaya çalışırken diğer yandan maddî yetersizliklerden dolayı yeni eğitime karşı olan

⁴² Kodaman, *age.*, s. 96.

⁴³ Parmaksız, *agt.*, s. 24.

⁴⁴ Berkes, *age.*, s. 231.

⁴⁵ Berkes, *age.*, s. 231.

medrese mezunlarını öğretmen yapmak amaca erişmeyi güçleştiriyordu.⁴⁶ İşte bu çelişkili durumu bir dereceye kadar hafifletmek için Osmanlı Devleti'nde ilk defa profesyonel öğretmen yetiştirme düşüncesi gündeme gelmiştir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak 1848 yılında, İstanbul'da müdürlüğünü Cevdet Paşa'nın yaptığı "Dârü'l-muallimîn" adıyla bir öğretmen okulu açılmıştır, 1870 yılında da yine aynı şehirde Dâr'ü'l-muallimât kurulmuştur.⁴⁷ İlk mezunlarını 1872'de vermeye başlayan Dârü'l-muallimât okulları Türk eğitim hayatında ilk kadın öğretmen yetiştiren kurumlar olmuştur. Fahriye, Münire, Fatma Nigâr, Zehra ve Hatice hanımlar ise Türk eğitim hayatında ilk kadın öğretmenler olmuşlardır.⁴⁸ II. Abdülhamid döneminde gelişmeye başlayan kız öğretmen okulları, II. Meşrutiyet döneminde modernize edilerek Cumhuriyet Dönemi'nin Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan (1924) sonra da geliştirilmeye devam etmiştir.⁴⁹

Bazı eğitim tarihçileri, Osmanlı Devleti'nde ortaöğretim basamağının bir diğer kolu olan ve hazırlamak, geliştirmek manasına gelen idadileri, ilk ve ortaöğretim kademelerinin biri içinde değerlendirmekte güçlük çekmişlerdir. Çünkü tüm okul düzeylerinin hazırlık sınıflarına 1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi'ne kadar "idadi" adı verilmiştir. Bu terim 1869 Nizamnâmesi'nden sonra artık tek başına ortaöğretim kurumu olarak ifade edilmeye başlanmıştır.⁵⁰ İdadiler önceleri, Harp ve Askerî Tıbbiyye okullarına girmek isteyen öğrencilerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla oluşturulan hazırlık sınıfları olarak açılmıştır. Yaş aralıkları 11-14 arasında olan öğrenciler mekteplere alınmışlar ve bu mekteplerin ders programları rüştiyelerden pek farklı olmamıştır.⁵¹

İdadilerin lise kurumları olarak yer almasına yönelik ilk adım 1869 Nizamnâmesi ile birlikte olmuştur. Bu tüzükle Müslim ve gayrimüslim halkı birbiriyle kaynaştırmak ve kolektif bir kültür oluşturmak amaçlanmış, eğitim süresi ise ortaokulların üstüne üç yıl

⁴⁶ Kodaman, *age.*, s. 145.

⁴⁷ Cihan, *age.*, s. 82. Merkezde kurulan Dârü'l-muallimîn, rüştiye mekteplerine öğretmen ve usta öğretici yetiştirmek amacıyla açılmıştır. Dârü'l-muallimât ise rüştiye mektepleri üzerinde kızlara örgün eğitim veren ve bayan öğretmen yetiştirmeyi amaçlayan tek eğitim kurumudur.

⁴⁸ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 1-2, Eser Matbaası İstanbul 1977, s. 458.

⁴⁹ Abdülkadir Özcan, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", *150. Yılında Tanzimat Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992, s. 467.

⁵⁰ İsa Yanar, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya Şubat 1996, s. 80.

⁵¹ Akyüz, *age.*, s. 166.

eklenerek yedi yıl olması şeklinde uygulanması istenmiştir. Okutulacak dersler içerisinde Türkçe, Fransızca, Osmanlıca, Coğrafya, Doğa Bilimleri, Cebir, Geometri, Sanat dersleri yer almıştır.⁵²

Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi ile ortaöğretim kademesi olarak kabul edilen idadiler, 1873'te bina, malzeme ve öğretmenlerden faydalanma durumu göz önüne alınarak Dârü'l-Maârif binasına dönüştürülen ilk sivil idadi olmuştur. İstanbul dışında açılan ilk sivil idadi ise 1875 yılında Yanya Vilâyetinin Tırhala Sancağına bağlı Yenişehir kasabasında açılmıştır. Osmanlı Devleti taşrada açılan bu idadi ile hem Osmanlılık düşüncesini hayata geçirmeyi hem de Rumeli'de denge politikası oluşturmayı amaçlamıştır.⁵³

Tanzimat Dönemi'nde devlet bünyesinde kaymakamlık, müdürlük gibi idari görevler yapacak memurlar yetiştirmek amacıyla 12 Şubat 1859'da rüştiye mezunlarının kabul edildiği idadi düzeyinde kurulan Mülkiyye mekteplerinin başlangıçta öğretim süresi iki yıldır.⁵⁴ 1877'de Mekteb-i Mülkiyye-i Şahane adıyla reforme edilen Mülkiyye Mektebi'nde öğrenci sayısı hızla artarken, geleneksel kurumlardan mezun olanların kurumdaki rolü de önceki dönemlere nazaran nispi olarak daralmıştır. 1895'te dört yüz on beşi Müslüman, otuz biri gayrimüslim olmak üzere toplam dört yüz kırk altı öğrenci bu mektepte öğrenim görürken 1878-1897 yılları arasında Mülkiyye Mektebi'nde altmış sekiz gayrimüslim, beş yüz elli iki Müslüman olmak üzere toplam altı yüz yirmi öğrenci mezun olmuştur. Mülkiyye Mektebi, II. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru yeni düşünce yapılarının doğup geliştiği entelektüel merkez haline gelmiş ve burada Mizancı Murad, Recaizade Mahmut Ekrem ve tarihçi Abdurrahman Şeref gibi önemli fikir adamlarıyla modern eğitimciler görev yapmıştır. Mektep, Dârü'l-fünun'un kurulmasından sonra ise 1909'da üniversitelerin bünyesine katılmıştır.⁵⁵

Tanzimat Dönemi'nde rüştiyelerin üzerinde eğitim verilmesini sağlayan idadi mekteplerinin dışındaki bir diğer ortaöğretim kurumu “sultanîler” olmuştur. Batı tarzı eğitim

⁵² Şenay Başkan-Abdulhaluk Mehmet Çay, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 12, S. 64 (Haziran 2019), s. 181.

⁵³ Derya Demirel, *Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdadiler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007, s. 85.

⁵⁴ Akyüz, *age.*, s. 170.

⁵⁵ Cihan, *age.*, s. 88-89.

vermeyi amaçlayan sultanîler, her ne kadar 1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi'nce her vilâyet merkezinde açılacağı yönünde karar kılrsa da II. Meşrutiyet dönemi sonuna kadar İstanbul ve Girit vilâyetleri ile sınırlı kalmıştır. İstanbul'da açılan Mekteb-i Sultanî ya da diğer adıyla Galatasaray Sultanîsi devletin eğitim-öğretim hayatında önemli rol oynamıştır.⁵⁶ 1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi'nin kırk ikinci maddesinde her vilâyetin şehir merkezi ve kazalarında sultanî mekteplerin kurulacağı belirtildiği gibi ayrıca Sultanîlere rüştiye ve idadi mekteplerini bitirmiş öğrencilerin ücretle kayıt yaptırabilecekleri belirtilmiştir.⁵⁷

Sultanî mekteplerinin açılmasında dönemin sultanı Abdülaziz'in 1867'de Fransa'ya yaptığı ziyarette kültürel olarak etki altında kalması olmuştur. Seyahat sonrasında Abdülaziz, 1868'de Mekteb-i Sultanî mektebinin açılarak İstanbul'da Fransız liselerine denk ve Fransızca ders yapılmasına izin vermiştir.⁵⁸ 1 Eylül 1868'de rüştiye ile yükseköğrenim arasında ve Osmanlılık siyaseti doğrultusunda eğitime başlayan mektebin eğitim süresi beş yıl iken bilgi seviyesi çok düşük olan öğrenciler için üç yıllık hazırlık sınıfı olmak üzere toplam sekiz yıl öğrenim verilmiştir. Okulda, öğretimin Türkçe dışında Fransızca yapılması, kuruluş modelinin Fransız modeline çok benzemesi ve yönetici-öğretmen kadrosunun çoğunun Fransız olmasından kaynaklanmış ve bu özelliği mektebin Batı dilinde orta dereceli modern bir eğitim vermesini sağlamıştır.⁵⁹

1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi'nde okulun eğitim süresi ilk üç senesi Kısım-i Adi denilen idadi yerine geçecek hazırlık sınıfından, diğeri ise üç senesi Kısım-ı Âli denilen Sultanîlerin esas kısmını oluşturacak şekilde teşkil edilmiştir. Sultanîlerin eğitim süresi zamanla birçok değişikliğe uğramıştır.⁶⁰ Mekteb-i Sultanî'nin ders programı okulun ilk müdürü M. D. Salve tarafından hazırlanmıştır. Okutulan dersler; Lisan-i Osmani, Tarih,

⁵⁶ Demirel, *agt.*, s. 18.

⁵⁷ Çiydem, *agt.*, s. 220.

⁵⁸ Mine Çağır-İbrahim Caner Türk, "1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *ASEAD*, c. 4, S. 11, 2017, s. 68.

⁵⁹ Erol Kömür, *Osmanlı Devleti Enderun Mektebi'nde Eğitim Sistemi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 26.

⁶⁰ Demirel, *agt.*, s. 58.

Coğrafya, Biyoloji, Kimya, Hukuk, Matematik, Latince, Yunanca, Resim, Beden, Botanik gibi dersler olup ağırlıklı olarak da Fransızca öğretim programında yer almıştır.⁶¹

Galatasaray Sultanîsi'nin açılmasında hem Sultan Abdülaziz'in Avrupa ziyareti hem de Fransızların beyânnâme vermesi etkili olmuştur. Fransızlar bu okulda Türkçenin hiç okutulmaması ve konuşturulmaması konusunda ısrarcı davranmıştır. Dikkat çekici olan şudur ki bu ısrarcı duruma itiraz Fransız müdürden, hükümetten veyahut Türklerden değil, Yahudilerden gelmiştir.⁶² Sultanî yurt içinden ve yurt dışından birçok tepki ile karşılaşmıştır. Farklı dinlere mensup çocukların bir arada eğitim alacak olmaları dinî otoriteler tarafından tepkiyle karşılanmış olup bu duruma ilk tepki ise Vatikan'dan gelmiştir. Katolik mezhebinin lideri olan Papa, çeşitli milletlere mensup öğrencilerin bir arada bulunduğu bu eğitim kurumuna öğrenci gönderilmesini yasaklamıştır. Bu eğitim kurumuna bir diğer tepki de çocuklarını Müslümanların sahip olduğu ancak Hristiyanların yönettiği okula göndermekte tereddüt yaşayan Musevilerden gelmiştir. Tepkilerin ortak sebebi olarak Fransızların Sultanî üzerindeki etkisi gösterilebilir.⁶³

1.1.3. Tanzimat Dönemi'nde Diğer Okullar

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri öncelikli olarak askerî sahalarda gerçekleştirilmiştir. Askerî rüştiyelerin açılması ve ordu merkezlerindeki idadilerde talebe yetiştirilmeye başlanmasıyla askerî öğretim şubelere ayrılmaya başlamıştır. Bunlar; Rüştiye, İdadi, Harbiyye, Erkan-ı Harbiyye olarak tam derecelendirmede bulunacak şekilde teşkil etmiş. Askerî mekteplerden çıkan hocalar, 1864'ten sonra açılan rüştiyeler ile 1872'den sonra açılan idadiler, yüksek meslek ve ihtisas mekteplerinde görev almışlardır. Yine aynı yıl açılan Darü's-şafaka bu asker muallimler tarafından idare edilmiştir. 1875 yılına gelindiğinde "Menşe-i Muallimîn" adıyla açılan askerî mektepte ise askerî okullara sivil muallim yetiştirmek ve asker olan muallimlerden orduda istifade etmek amaçlanmıştır.⁶⁴ Askerî rüştiyelerin eğitim süresi, ilk açıldığı zaman üç sene iken daha sonra dörde çıkarılmıştır.

⁶¹ Yanar, *agt.*, s. 86.

⁶² Sakaoğlu, *age.*, s. 72.

⁶³ Demirel, *agt.*, s. 22.

⁶⁴ Ergin, *age.*, s. 432.

Mektebe Müslüman ve Türk olmayanlar da devam etmiş, ders programlarında Arapça, Farsça ve Fransızca da yer almış ayrıca resim dersine çok ehemmiyet verilmiştir.⁶⁵

Tanzimat döneminde Mühendishâne, Harbiyye ve Tıbbiyye gibi yüksekokullarda da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1846, 1850 ve 1855 yıllarında birçok Mühendishâne mezunu Fransa, İngiltere, Avusturya ve Almanya gibi ülkelere gönderilmiştir. Tıbbiyye mezunlarının eğitim süresi dokuz yıla çıkarılarak ilk dört yıl hazırlık eğitimi alacak şekilde matematik, fen dersleri ve Fransız edebiyatı Fransızca olarak okutulmuştur. Tıbbiyye Mektebi ilk mezunlarını ise 1843'te vermiştir.⁶⁶

1848'de Barutçubaşı Dadyan Efendi tarafından fabrikalara teknik eleman sağlamak amacıyla Zeytinburnu'nda ilk Sanayi Mektebi açılmıştır. 1850'li yıllarda bu mektepte Matematik, Kimya, Nafia Mühendisliği, Resim dersleri okutulmuştur. Ancak bu mektep uzun ömürlü olmamıştır.⁶⁷ Mekteb-i Harbiyye bünyesindeki Tophane fabrikalarında hem okutulup hem de sanat öğretilerek fabrikada çalıştırılmak üzere genç elemanlara ihtiyaç duyulması üzerine 1862 senesinde yeniden "İdadiye Bölükleri" adıyla sanayi alayı kurulması yoluna gidilmiştir.⁶⁸ Tanzimat Dönemi'nde ayrıca 1847'de Amelî Ziraat Mektebi, 1858'de Orman Mektebi, 1874'de Maâdin Mektebi, 1860'da Telgraf Memurları Mektebi, 1861'de Ticaret Mektebi gibi meslekî ve teknik eğitime dair teşebbüslerde bulunulmuştur.⁶⁹

Ayrıca Tanzimat yıllarında bilim, kültür, edebiyat, eğitim gibi alanlarda eğitim programı hazırlama amacıyla Encümen-i Dâniş ve Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye gibi dernekler açılmıştır.⁷⁰ Encümen-i Dâniş, Türk, Rum, Ermeni ve yabancılardan oluşan toplam otuz üç kişilik üyeye sahipti. 18 Temmuz 1851 tarihinde Padişah başkanlığında ilk toplantısını yapan Encümen-i Dâniş, Meclis-i Maârif'e bağlı ve kararları bu meclisin onayı ile uygulayan bir kurum olarak kurulmuştur.⁷¹ Darü'l-fünun'da ve okullarda okutulacak

⁶⁵ Ergin, *age.*, s. 507.

⁶⁶ Berkes, *age.*, s. 231.

⁶⁷ Sakaoğlu, *age.*, s. 78.

⁶⁸ Ergin, *age.*, s. 430.

⁶⁹ Emiroğlu, *agt.*, s. 46.

⁷⁰ Mustafa Gündüz, "II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi, Eğitim ve Öğrenci Dernekleri", *Turkish Studies*, S. 5/2, İlkbahar 2010, s. 1090.

⁷¹ Alev Duran, "Meşrutiyet Dönemi Eğitimdeki Yenileşme Hareketleri ve Cumhuriyet Dönemine Bıraktığı Miras", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, S. 8, Nisan 2017, s. 64.

derslerin kitaplarını hazırlamak, halkın yararına olan eserleri telif ve tercüme etmek ve Türk dilinin geliştirilmesini sağlamak için kurulan bu kurum, Sultan Abdülmecid'in de bulunduğu törende Sadrazam Reşid Paşa'nın kısa bir nutku ile açılmıştır.⁷² 1865'te de Maârif Nezâretine bağlı bir Telif ve Tercüme Cemiyeti kurulmuştur. Birtakım benzerliklerinden ötürü Encümen-i Dâniş yerine kurulduğu düşünülen bu cemiyet, aslında halka mahsus kitaplar yazmak amacıyla kurulmuş olup yayınların okul kitaplarıyla ilgisi yoktur. Bu cemiyetin üyelerinden bazıları; Kadri Mehmed Paşa, İktisatçı Sakızlı Ohannes, Keçecizade Mehmed Fuad ve Karatodari Paşa idi.⁷³

1.2. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE YABANCI OKULLAR MESELESİ

Latin kökenli olan “misyon” ve “misyonerlik” kelimesi “missio” kelimesinden alınmış olup, misyonun sözlük anlamı yetki, vekâlet, bir kişiye bir işi yapması için verilen görevdir. Misyonerlik ise görevli, yetkili anlamına gelmektedir. Hristiyan ülkelerin, Hristiyan olmayan ülkelerde Hristiyanlığı yaymak için kurduğu müesseselere “misyon”, misyonlarda çalışanlara ise “misyoner” denilmektedir. Bu kavramın Hristiyanlık ile bütünleşme sebebi tüm dinler içerisinde kendi dinini yaymak için bu yola geniş ve teşkilatlı bir şekilde başvurmasıdır.⁷⁴

Misyonerlik faaliyetlerinin görünen amacı din iken misyonerlerin nihaî hedefleri yeryüzünde güçlü bir Hristiyan topluluğu oluşturmaktır. Fakat özellikle sömürgecilik devriyle beraber misyonerlik faaliyetleri din özelliğinin yanında zamanla siyasî, sosyal, idarî ve ekonomik alanda da kendini göstermeye başlamıştır. Amaçlarına ulaşmak için her yolu deneyen misyonerler, sömürgecilik çağında emperyalist ülkelerin politikalarına hizmette bulunmuşlardır. Kendi din, dil ve kültürlerini yayabilmek için okul, matbaa ve hastane gibi kurumlar açılarak bu kurumlar aracılığıyla da maksatlarına ulaşmaya çalışmışlardır.⁷⁵

⁷² Fatma Ürekli, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Fall 2018, 7(2), s. 393.

⁷³ Ülken, *age.*, s. 56.

⁷⁴ Oktay, *agt.*, s. 58.

⁷⁵ Ayten Sezer, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Aralık 1999, c. 16, s. 171.

Osmanlı Devleti'nde azınlıklara tanınan haklarla birlikte yabancılara verilen kapitülasyonlar misyonerlik faaliyetlerinin uygulanmasına zemin oluşturmıştır. Osmanlı topraklarına gelen ilk misyonerler XVI. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'a gelen Fransız Katoliklerdir. Cizvitlerle başlayan bu faaliyetler, Dominiken, Kapuçin ve Frerler'in gelmesiyle devam etmiştir.⁷⁶

Dönemin aydınlarından Ali Suavi, "Milel-i Gayr-i Müslime" olarak adlandırdığı azınlıkların denetimsiz eğitimlerinin, ülkede gerek misyonerlik faaliyetleri ile gerekse bazı bölgelerdeki Müslüman talebelerden sayıca fazla olmalarından dolayı etki altında bırakmaları olsun ülkenin temel eğitim sorunlarının arasında olduğunu kabul etmiştir. O, azınlık eğitimi konusunda özellikle Hristiyan ve Ermeni azınlıklar üzerinde durmuştur.⁷⁷

1830'da imzalanan ilk Osmanlı-Amerika anlaşmasından sonra American Board of Commissioners for Foreign Missions örgütü ile misyonerlik faaliyetleri hızlanmış ve Protestan okulları bu tarihten sonra ülke genelinde yayılmaya başlamıştır. 1824'te Beyrut'ta açılan Protestan Okulu dışında Amerikan Protestan okullarının hemen hepsi 1830 tarihinden sonra açılmıştır.⁷⁸ XIX. yüzyıldan itibaren imparatorlukta en çok Amerikan okulları açılmıştır. Osmanlı'da kurulan ilk Amerikan kolejı Robert Kolej, 1863'te ilk zamanlar Bebek İlahiyat binasında eğitime başlayıp daha sonra Rumeli Hisarına taşınmıştır. Açılan bu okulların yöneticileri Amerikan misyonerleri olup, 1810'da kurulan "American Board of Commissioners for Foreign Missions" adlı örgüte bağlıydılar.⁷⁹ Bu okulun başkanı Cyrus Hamlin'in 1861 yılında Amerika Sefareti Maslahatgüzarı Brown'a yazdığı mektupta "Bay Robert'in imparatorlukta bulunan yerli-yabancı, birçok dil, millet ve mezhebe mensup Hristiyan topluluğunun genişliği karşısında bir Hristiyan Koleji açmak istediği, bu kolejın esas olarak bilimsel eğitime yönelik olmasının yanı sıra, sadece belirli mezhep mensuplarına yönelik eğitim veren Katolik ve Protestan misyoner kolejlerinin aksine her kesime aynı eğitimi sunan bir kolej olması gerektiğini" belirtmiştir. Bunun dışında kolejın fakirler için bir

⁷⁶ Sezer, *agm.*, s. 172.

⁷⁷ İsmail Doğan, "Tanzimat Döneminde Azınlıklar Eğitimi ve Bazı Tespitler", *Ankara University Journal of Educational Sciences*, Ağustos 2019, c. 24, S. 2, s. 461-462.

⁷⁸ Sakaoğlu, *age.*, s. 87.

⁷⁹ Oktay, *agt.*, s. 42.

hayır kurumu olmadığı, bilimsel bir kurum olduğu ve ücretini ödeyenler için yüksek bir eğitim sunacağı da mektupta ifade edilmiştir.⁸⁰

Yahudi mektepleri, Meşrutiyet Dönemi'nde konuşmakta oldukları İspanyolca dilinin tedrisat alanında kendilerine fayda sağlamadığını ve dinî lisan olan İbranice'nin de tedrisatta faydasız olduğunu kabul ederler. Bu suretle birçoğu Fransızca tedrisat ve konuşma dilini kabul etmiştir. Lakin bu amaç doğrultusunda yeniden mektep açmayıp Alyans İsrailit Cemiyeti'nin mekteplerine devam etmeye başlamışlardır.⁸¹

Ecnebler tarafından açılan mekteplerde esasen kendi tebaalarının talim ve terbiyesini sağlama amaçlanmışsa da bilakis yerli vatandaşları cezbetmek maksadıyla kurulan mektepler de vardı. Bunlar, din ve lisanlarını yaymayı amaçlamış olup bu amaca ruhanilerin de destek çıktığı görülmüştür.⁸²

Sonuç olarak misyonerlik faaliyetleri ve yabancı okullarda verilen eğitim, özellikle Islahat Fermanı'nın etkisiyle yabancı devletlerin etkisi altında kalmış ve bu durum misyonerlik faaliyetlerinin imparatorluk içerisinde yayılmasına sebep olmuştur. Mektepler aracılığı ile başlayan bu misyonerlik faaliyetleri özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde devletin sancılı çektiği diğer bir problem olarak varlığını devam ettirecektir.

1.3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

1.3.1. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim-Öğretim Sistemine Genel Bakış

Modernleşme, “belirli bir ölçüde gelişen toplumun hızlı ve ani bir şekilde değişme dönemine girmesi” olarak belirtildiğinde; II. Abdülhamid, ataları III. Selim ve II. Mahmud Döneminde ordunun savaşlarda mağlup olmasındaki ana sebebin Batı'nın teknik üstünlüğü olduğunu kabul etmiştir. Başta askerî alan olmak üzere toplumsal, ekonomi ve eğitim alanlarında başlayan reform hareketlerini durağanlıktan kurtararak kendi gözlem ve görüşlerini okullaşma yoluyla hızlı bir şekilde yaymaya başlamıştır. O halde bugün bazı tarihçiler tarafından özellikle siyasî alanda “İstibdat Dönemi” olarak ele alınan II.

⁸⁰ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, s. 71.

⁸¹ Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. 3-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 1040.

⁸² Ergin, age., s. 803.

Abdülhamid Dönemi, siyasî alanın aksine eğitim alanında modern bir devletin temellerini oluşturabilmiş midir?

Genel hatlarıyla bakıldığında Sultan II. Abdülhamid (31 Ağustos 1876-27 Nisan 1909) siyasetinin temelinde devletin bekasını koruma, dağılmayı önleme, mutlak bir otoriteye sahip olma ve devleti yükselme dönemindeki geleneksel gücüne kavuşturma amacı vardır. Bu amaç uğruna II. Abdülhamid, bir yandan elden gelen tüm imkanları seferber etmiş bir yandan da iki temel unsur üzerinde durmuştur: Din ve eğitim.⁸³

Eğitimde kurumsallaşma adımları 1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi ile atılmaya başlanırken II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde 1876 Kanun-i Esasi ile eğitim anayasal güvence altına alınmıştır. Osmanlının ilk anayasası olan Kanun-i Esasi’de eğitimle ilgili üç maddeye yer verilmiş olup bunlardan ikisi özel eğitim kurumlarındaki faaliyetlerken diğer maddesi ilköğretimin tüm bireylere zorunlu olmasına dairdir. Bu anayasanın ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti’nde geri kalmışlığın önüne geçilmesinin ve kalkınmayı sağlama yolunun eğitimden geçtiği devlet tarafından da kabul edilmiştir.⁸⁴

Sultan II. Abdülhamid’in modernleşme anlayışı, Batı’nın ilmini doğrudan doğruya almak ancak ahlakından etkilenmemek, teknolojisini uygulamak ama siyasî yöntemini benimsememek şeklindedir.⁸⁵ Fortna da bu düşüncüyü destekler nitelikte olan “*Batılı ile rekabet edebilmek için eğitim gizli bir güce sahip olduğu gibi aynı zamanda topluma baskı yaratmak için bir araç olabileceği*” görüşünde olmuştur.⁸⁶ Tanzimatçıların aşırı modernleşmesine karşı bir grup aydın tarafından şiddetli tepkiyle karşılaşılması, Sultan Abdülhamid’i ulemaya rağmen modernleşmenin olmayacağı düşüncesine sevk etmiş ve bu nedenle İslam ile birlikte modernleşmeyi arzulamıştır.⁸⁷ Bu durumun başat sebebi, misyoner ve gayrimüslim okullarında İslam dinini eleştiren propagandalar yapılması gösterilebilir.⁸⁸

⁸³ Mustafa Gündüz, “II. Abdülhamid Dönemi Eğitimi ve İdeolojisi Üzerine Araştırmalar”, *Türkiye Araştırmaları Türk Literatür Eğitim Tarihi Dergisi*, c. 6, S. 12, 2008, s. 244.

⁸⁴ Koçyiğit, *agt.*, s. 26-29.

⁸⁵ Kaynak, *agt.*, s. 37.

⁸⁶ Mustafa Gündüz, “FORTNA, BENJAMİN C. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Üzerine Önemli Bir Çalışma: “Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim”, *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, S. 4 (1), 2008, s. 177.

⁸⁷ Kaynak, *agt.*, s. 115.

⁸⁸ Parmaksız, *agt.*, s. 27.

Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar giden yabancı okullar bu tarihlerde sorun teşkil etmezken önce 1839 Tanzimat Fermanı sonra 1856 Islahat Fermanı ile önü alınamaz bir durum haline gelmeye başlamıştır. XIX. yüzyıl ortalarında ise Osmanlıda cemaat okullarının yanı sıra yabancı okulların da misyonerlik faaliyetlerinde bulundukları tespit edilmiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamid ayrışmaya sebebiyet verecek gayrimüslim ve yabancı okulların eğitim programları ve ders kitaplarına hâkim olma isteği ile devlet okullarındaki ders programlarının yeniden düzenlenmesini sağlamış ve azınlık okullarındaki bazı derslerin de öğretilmesini yasaklamıştır.

Gayrimüslimlerin kontrol altına alınıp kısıtlanması, okullarda Türkçe ve Osmanlı Tarihi derslerinin verilmesi yönünde devlete tezkire sunan kişi bir Hristiyan öğretmen Mihran Boyacıhan Efendi olmuştur. Onun tezkiresi üzerine 1894'te gayrimüslim okullarına Türkçe öğretimi zorunlu hale getirilmiş, ücretleri Osmanlı Devleti tarafından karşılanarak okullara Türk öğretmenler atanmış ve ilk defa 1887 yılında ise gayrimüslim ve yabancı okullar müfettişliği kurulmuştur.⁸⁹ Okulların ders programlarında Türkçe derslerin yer almasına önem verilmiş, imtihanların Türkçe yapılması ve memur olabilme şartlarından birinin Türkçe bilinmesi gibi kurallar konularak Türkçe'nin Osmanlı Devleti'nde birleştirici unsur olmasına gayret edilmiştir.⁹⁰

1869 Maârif Nizamnâmesi gereğince özel okul statüsünde olan ecnebi okullarının İstanbul'da ise Maârif Nezaretine diğer vilâyetlerde ise vilâyet maârif müdürlüklerine müracaat etmeleri gerekmiştir. Okulu açacak olan kişi Osmanlı tabiiyetinde olması durumunda mahalli maârif müdürlüklerine aksi durumda doğrudan Maârif Nezaretine başvurmaları gerekmiştir.⁹¹ Bu okullara Müslüman aileler de çocuklarını göndermiştir. Bunun sebebi ilgili okullarda yabancı dil eğitimi verilmesi ve dersliklerin modern olması idi. Bu durumda devletin sınırlı bütçelerle kurmaya çalıştığı okulların yabancı okullarla

⁸⁹ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 119.

⁹⁰ Tuğba Şimşek, *1316 H Tarihli Maarif Salnamesine Göre Yabancı Okullar ile Gayrimüslim Okullarında Türkçe Eğitimi ve Öğretimi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2015, s. 17.

⁹¹ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, s. 233.

mücadele etmesi olanaksız olmuştur.⁹²

II. Abdülhamid dönemi hakkında önemli çalışmalara sahip araştırmacıların başında gelen Bayram Kodaman'ın, yabancı okullar konusundaki ifadeleri tam olarak şu şekildedir:

*“Gerçekten, yabancı okul millî okulu yıkan ve gözden düşüren bir unsurdur; millî kültüre vurulmuş bir darbedir. Yabancı okul, kültür emperyalizminin somut ifadesidir. Yabancı okul, temsil ettiği devletin ve milletin menfaatini savunan ve sömürge tipi yerli insan yetiştirmek isteyen bir müessesedir. Millî kültürü parçalayan ve kökünü kurutan bir okuldur. Hele, millî ve devlet okulları yetersiz ise yabancı okulların tahribatı daha da fazlalaşmaktadır. Yabancı dil öğrenmek veya öğretmek maksadıyla yabancı okulları teşvik etmek ve genç nesilleri buralara yollamak, bir avuç su içmek için suda boğulmaktan başka bir şey değildir.”*⁹³

Okulların dışında kitap, matbaa, hastane gibi kurumlarda da kendini göstermeye başlayan bu misyonerlik faaliyetleri sadece dinsel olgu değil, dinsel boyutları fazlaca aşan ekonomik, sosyo-kültürel nüfuz elde etme aracı haline gelmişti.⁹⁴

İlerleyen zamanlarda Tanzimat'ın Osmanlıcılığından ümidi kesen II. Abdülhamid, Müslümanların misyoner okullarında eğitim görmelerini engelleyerek İslam'ı ön plana çıkarmak için ilk ve ortaöğretimin Anadolu, Arap ve Müslümanların fazla olduğu Balkan kent ve kasabalarında yaygınlaştırma adına büyük çaba sarf etmiştir. İstanbul'da üst düzey okullar açarak eskileri genişletilmiş, bunların yanı sıra Müslüman zenginlerin özel okullar açmaları özendirilerek desteklenmiştir.⁹⁵ Yabancı okulların, devlet üzerindeki olumsuz etkisinden dolayı kapatılması düşünülmüştür. Fakat yabancılardan gelecek olan fazla tepkilerle karşılaşma ve Osmanlı Devleti'nin eğitim düşmanı ilan edilerek dış işlerinde devleti zor duruma sokacak gelişmelere sebebiyet verme ihtimaline karşılık yerine daha diplomatik tedbirler alma yoluna gidilmiştir.⁹⁶

II. Abdülhamid, yabancı okulların faaliyetlerinin giderek artması üzerine teftiş sisteminde devletin bütün vilâyetleri kapsayacak şekilde yeni kararlar almasını sağlamıştır.

⁹² Karataşer, *agm.*, s. 428.

⁹³ Kodaman, *age.*, s. 34.

⁹⁴ Baytal, *agm.*, s. 27.

⁹⁵ Naim Ürkmez, *II. Abdülhamid'in Modernleşme Anlayışı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006, s. 84.

⁹⁶ Emiroğlu, *agt.*, s. 129.

1886 yılında Maârif Nezâreti'ne bağlı teftiş memurları arasına Milel-i Gayr-i Müslime ve Ecnebi Mektepleri Müfettişliği eklenmiştir. Bunun sebebi Rumeli vilâyetlerindeki milliyetçi düşüncelerin, yabancı ve azınlık faaliyetlerinin devlet tarafından fark edilmesidir.⁹⁷ Yapılan teftişler neticesinde Rumeli'de dil konusundaki farklılaşmanın, Müslüman milletin Türkçe eğitimden uzaklaştığını ve bundan dolayı devletin hakimiyet alanını daralttığı görülmüştür. Teftiş sayesinde Rumeli'deki dil farklılıklarının kaldırılmasıyla devletin Osmanlı-İslam temelleriyle özdeşleştirilebileceğinin önemi de anlaşılmıştır.⁹⁸ Teftiş gezilerinde bizzat bulunmayan Sultan Abdülhamid, raporlar ve jurnaller dışında fotoğraflar sayesinde ülkenin her köşesinden halkın adet ve törenlerinden, inşaatlarından ve açılan yeni eserlerine değin her şeyden haberdar olmuştur. Bazen bu fotoğraflar aracılığıyla yönetici ve zabitanların durumlarını da yakından takip etme fırsatı bulmuştur.⁹⁹

Sansüre rağmen gazetelerin yıllık tiraj sayısının Sultan Abdülmecid Dönemi'nde yıllık kırk üç, Abdülaziz döneminde yüz on altı, II. Abdülhamid dönemine ise iki yüz seksen beşe yükselmesi ayrı bir konudur.¹⁰⁰ İkdâm (1894-1928), Tercüman-ı Hakikat (1878-1922), Tercüman (1883-1917) bu dönemde çıkarılan gazetelerden bazılarıdır.

Bu dönemde “Maârif”, “Malumat”, gibi meşrutiyetçi ve yenilikçi fikirlerle ilgisi olmayan, sadece dünyadan haber veren ve eğitime yarayan dergiler çıkmıştır. Az önce de belirtildiği gibi sansür sebebiyle genç kuşaklar, Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinden olan Namık Kemal ve arkadaşlarının eserlerini gizlice okumuşlardır.¹⁰¹ Ayrıca II. Abdülhamid, ülke genelinde üretilen bilgi kaynaklarını, merkezi bir kütüphanede toplayarak denetim altına almaya çalışmıştır. Bilhassa bu onun, mutlak iktidar ve otoriter olma, her şeyi bilmek ve kontrol altına almak isteyen yapısına uygun bir hareketti.¹⁰²

Tıpkı gazeteler gibi kitap basımı, gazete ve dergilerde de sıkı sansür uygulanmasına rağmen basılan kitap sayısında giderek artış yaşanmış ve 1890'da bildirilen bibliyografyada Abdülhamid idaresinin ilk on beş yılı süresince Türkçe basılmış 4000 kitap olduğu

⁹⁷ Nurdoğan, *agm.*, s. 199.

⁹⁸ Nurdoğan, *agm.*, s. 215.

⁹⁹ Ürkmez, *agt.*, s. 50.

¹⁰⁰ Anameriç, *agm.*, s. 12.

¹⁰¹ Ülken, *age.*, s. 98.

¹⁰² Anameriç, *agm.*, s. 5.

kaydedilmiştir.¹⁰³ Neticede sosyal ve siyasal açıdan baskı dönemini ifade ettiği için basın ve yayın hayatının sansür yolu ile sürekli denetim altında tutulduğu Hamidiye döneminin bu baskın özelliği eğitimde de kendini iyiden iyiye hissettirmiştir.

Hamidiye öğrencilerinin 1908 Jön Türk hareketinde bunun yanı sıra Balkanlar'da ve Ortadoğu'da kurulan ulus devletlerin oluşumunda aktif rol oynaması, II. Abdülhamid'in kontrollü eğitim çabalarının boşa çıktığını ve siyasî yönde başarısızlık yaşadığını göstermektedir.¹⁰⁴ Bilhassa II. Abdülhamid'in en büyük zayıflığı kendi geliştirdiği eğitim kurumlarından çıkan yeni bürokrat ve subay kuşaklarına yani Osmanlı aydın zümresine sadakat aşılayamamış olmasıydı.¹⁰⁵ Dedesi II. Mahmud'un miras olarak bıraktığı modern ve laik eğitimin takipçiliğini yapan Abdülhamid, eğitim siyasetinin başarı ve başarısızlık noktalarını haliyle beraber yaşamıştır. Öyle ki uyguladığı eğitim siyaseti hem devletin sonunu getirmiş hem de yeni, modern bir devletin doğmasına zemin hazırlamış; neticede sistem kendi içerisinde muhaliflerini doğurmuştur.¹⁰⁶

Abdülhamid Dönemi eğitim siyasetine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan bazı aydınlar olmuştur. Bunların arasında Nafi Atuf (Kansu), bu dönemde eğitiminin Tanzimat Dönemi eğitimine nazaran gerici olarak görmüş, “*cehalet ve dine*” dayanan bir istibdat olarak değerlendirmiştir. Bu devirde eğitim, öğretim ve terbiyeden uzaklaşarak maârifin Tanzimat başlangıcındaki hızını kaybettiğini ileri sürer. Hasan Ali Yücel ise *Abdülhamid Dönemini karanlık bir devir olarak görür. Bu dönemdeki eğitimi skolastik olarak değerlendirirken idadilerde okutulan Rumca, Ermenice ve Bulgarca derslerin milli hislerden uzak yapay dostluk adına yer verildiğini* ifade eder. Hikmet Bayur da Nafi Atuf ve Hasan Ali Yücel'den farklı düşünmeyerek; *bu dönemin eğitim sisteminin ezberci yönüyle gençleri körelttiğini, temelinde padişaha duacı olmayı aşıladığını* ifade etmektedir. Ancak yine de *yabancı dillerdeki kitap ve gazetelerden dünyayı ve Osmanlıyı ve hatta devletin uçurumun eşiğinde olduğunu ve kendi tabiatıyla göreceğini* savunur. Halide Edip, II. Abdülhamid'e muhalif olarak *onun döneminin II. Mahmut Dönemi gelişmelerinin önünün kesildiği*

¹⁰³ Bernand Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, s. 186.

¹⁰⁴ Gündüz, *agm.*, s. 182.

¹⁰⁵ Zürcher, *age.*, s. 135.

¹⁰⁶ Gündüz, *agm.*, s. 244.

duraklama hatta gerileme dönemi olduğunu dile getirir. 1876-1912 yıllarına her bakımdan modernleşmenin önünü kesen ve büyük zararlara uğranılan dönem olarak bakar.¹⁰⁷

Niyazi Berkes'in görüşüne bakıldığında yukarıda ifade edilenlerin tersine Abdülhamid Dönemi eğitimi, Tanzimat Dönemi'ne kıyasla hayli ilerlemiştir. Ancak bu ilerlemenin yükseköğretimde görülemediği, bu duruma da ilköğretimde dinsel ağırlıklı eğitim verilirken ortaöğretimde bunun karşıtı bir durumun olması dönemin gençlerinde çatışıklara sebep olduğu yönündedir.¹⁰⁸

Nihayetinde olumlu veyahut olumsuz tüm yaptırımlarıyla Osmanlı Devleti'nde, III, Selim ve II. Mahmud ile başlayan Türk batılılaşması; Tanzimat Dönemi'nde ete kemiğe bürünecek, II. Abdülhamid ve İttihat Terakki iktidarlarıyla da biraz daha altyapıya dönük gelişmeler meydana gelecektir.

1.3.1.1. II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim

Sıbyan mektepleri Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçlarına cevap verebilen ilköğretim kurumu olmuştur. Ancak medrese ve ulemanın, bu mektebi kendi etkisi altına alarak kendi düşünce yapılarının dışına çıkılmasını ve laik düşüncenin oluşmasını istememesi modernleşen Osmanlı yapısına ters düşmesine sebep olmuştur. Tanzimat devlet adamları reform faaliyetlerinin halka iştirak ettirmenin sıbyan mekteplerinden geçtiğine inansalar da tavizci tavır takılmışlardır. Bu da medreselerin daha ağır basmasına neden olmuştur.¹⁰⁹ Daha evvel Tanzimat Dönemi ilköğretiminde ifade edildiği gibi o dönemlerde çağdaşlaşma yolunda rüştiyelere bel bağlanarak ilköğretimin temelini teşkil eden sıbyan mekteplerine gereken önem verildiği söylenemez. Bu durumda Tanzimat aydınları, rüştiyelerin iyi olmasının sıbyan mekteplerinden çıkacak olan öğrencilere bağlı olduğunu göz ardı etmişlerdir.

II. Abdülhamid, ilköğretimin zorunlu ve ücretsiz olmasını 1876 Kanun-i Esasi ile teminat altına almıştır. Kanunnameye göre altı yaşını doldurmuş her Müslüman kız ve erkek

¹⁰⁷ Gündüz, *agm.*, s. 247-251.

¹⁰⁸ Gündüz, *agm.*, s. 253.

¹⁰⁹ Kodaman, *age.*, s. 59-60.

çocuğunun sıbyan mektebine kayıt yaptırılması zorunlu tutulmuştur.¹¹⁰ Ayrıca bu mekteplere Müslüman çocuklarının yanında gayrimüslim çocukların da alınması Osmanlıcılık düşüncesini destekleme amacı güdüldüğünü göstermektedir.¹¹¹ Bu dönemde ilköğretim eğitiminde sıbyan mekteplerinin yaptırılması, merkez ve vilâyetlerde ilköğretim alanında gelişmelerin kaydedilmesi, okuma-yazma oranının arttırılması, Müslüman olmayan halkın çocuklarının eğitim görmesinin sağlanması, eğitim faaliyetlerinden halkın da yararlanması gibi durumlar Tanzimatçıların aksine II. Abdülhamid'in ilköğretime verdiği desteği kanıtlar nitelikte olmuştur.¹¹²

II. Abdülhamid ilköğretimi iki temel politika ile yürütmüştür: Bunlardan ilki, “mekâtib-i sıbyaniyye” diğeri “mekâtib-i iptidaiyye”dir. Sıbyan mektepleri ulema, medrese ve halkın asla vazgeçemeyeceği geleneksel bir kurum iken, iptidai mektepleri Tanzimatçıların eskiye dokunmadan yeni mektepler inşa etme politikasını ifade etmektedir. Bu iki görüş ilköğretimde ikili sistemi beraberinde getirmiştir: Usul-i Cedid (yeni yöntem) ve Usul-i Atika (eski yöntem).¹¹³

1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi ile sıbyan mektepleri yerine modern ilköğretim birimi olan iptidai mektepleri, sıbyan mekteplerine ters düşmeyecek şekilde Usul-i Cedid' göre yapılandırılarak aşamalı şekilde iptidailere dönüştürülmüştür. İptidai mekteplerinin II. Abdülhamid Dönemi'nde sayısının artmasıyla birlikte bu döneme “İptidailer Dönemi” denilmiştir.¹¹⁴ II. Abdülhamid'in eski usul eğitim veren mektepleri yeni usul eğitim veren kurumlara dönüştürmesindeki amacı cemaat etkisinde olan ilk düzey okulları devlet denetimine alarak padişaha bağlı halk yetiştirmek olmuştur.¹¹⁵

Tanzimat Dönemi'nde ortaöğretim kurumlarına ağırlık verilmesi ilköğretimde aksaklıklara neden olmuş bu durum merkeze nazaran taşrada biraz daha vahim şekilde kendini göstermişse de 1876 yılından itibaren II. Abdülhamid ile birlikte taşrada ilköğretime

¹¹⁰ Hashim Totonji, “II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikalarında Odak ve Aşiret Mektebi, ASEAD, c. 6, S. 9, 2019, s. 67.

¹¹¹ Karataşer, *agm.*, s. 429.

¹¹² İde, *agt.*, s. 62-63.

¹¹³ Oktay, *agt.*, s. 103.

¹¹⁴ Koçyiğit, *agt.*, s. 35.

¹¹⁵ Kaynak, *agt.*, s. 131.

yönelik önemli çalışmalar yapılmıştır.¹¹⁶ Bu dönemde ilk ve ortaöğretim alanlarındaki eğitim hizmetleri İstanbul dışına çıkarılarak, 1878 tarihinden itibaren taşraya devlet eliyle ulaştırılmıştır. Hem kamu arazilerine hem de Sultan'ın şahsî mülkü olan emlak-ı hümayunlara iptidai ve rüştiye derecesinde okullar inşa edilmiştir. Aydın, Edirne, Halep, Musul gibi vilâyetlerde kurulan bu okulların neredeyse tamamına yakını ilköğretim düzeyinde eğitim veren iptidai okullarıdır. Bayram Kodaman'a göre Padişahın kendi Mülkiyyetinde oluşturulan bu okullar Rumeli ve Kafkas göçmenlerinin çocukları için yapılmıştır. Kodaman, Padişahın şahsî Mülkiyyetine iptidai mekteplerini inşa ettirmesini ilköğretimle yakından ilgilendiğinin göstergesi olarak kabul etmektedir. Padişahın şahsî bütçesiyle yoksullara yardım harcamaları sadece okullardan ibaret olmamış bunun yanında cami, türbe, tekke, telgraf hattı, yol, köprü gibi bayındırlık hizmetleri de sağlanmıştır.¹¹⁷

II. Abdülhamid saltanatını kapsayan 1876-1909 tarihleri arasında eğitimin temelini ilköğretimin teşkil ettiği kabul edilerek reform faaliyetlerine ilkokullarda başlanmıştır. İlköğretim alanında her ne kadar Avrupa devletleri seviyesine ulaşıldığı söylenemese de bu zaman aralığında İstanbul ve taşrada bu mekteplerde hatırı sayılır derecede gelişme kaydedilmiştir.¹¹⁸

Dönemin başlarında ilköğretimde “İslâmcılık”, ortaöğretimde “Osmanlıcılık” siyaseti yürütülürken, devrin sonlarına doğru her iki akım tamamıyla terk edilerek yerine “Türkçülük” siyaseti uygulanmaya başlanmıştır. Bu dalgalanmalar ilk ve ortaöğretim düzeyi okullar üzerinde farklı etki göstermektedir.¹¹⁹

1.3.1.2. II. Abdülhamid Dönemi'nde Ortaöğretim

1.3.1.2.1. Rüştiyeler

“Rüşti” sözcüğü, “çocukluktan çıkıp erginliğe yönelmiş” anlamına gelmektedir. Tanzimat sonrasında yeni kurulan devlet yapısına memur yetiştirme görevi rüştiye okullarına

¹¹⁶ Oktay, *agt.*, s. 105.

¹¹⁷ Hümmet Kanal, Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Eğitime Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlak-ı Hümayun'a İnşa Edilen Okullar”, *SUTAD*, Güz 2016 (40), s. 158.

¹¹⁸ Kodaman, *age.*, s. 89.

¹¹⁹ Kodaman, *age.*, s. 164.

verilmiştir. Bu okulun en önemli özelliği medrese tarzı bir okul olmamasıdır.¹²⁰ Rüştîyeleri genel olarak sıbyan mekteplerinin üstünde yüksekokullara hazırlık ve 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi düzenlenmesinden sonra ise idadilerin altında faaliyet gösteren orta basamak eğitim kurumları diye tanımlamak daha doğru olacaktır.¹²¹

1838-1839'da kurulmaya başlayan ilk rüştîyeler, geleneksel eğitim kurumlarından mezun olmuş ilmiye mensuplarından daha fazla istifade edebilmek amacıyla genellikle medrese ve camilere bitişik yerlerde veya yakın çevrelerinde kurulmuştur. İlerleyen zamanlarda sadece rüştîye mekteplerinde değil ilköğretimden yükseköğretime kadar modern eğitimin her seviyesinde ilmiye mensuplarından yararlanıldığı görülmüştür.¹²² Tanzimat aydınlarının üstünde hassasiyetle durduğu rüştîyeler gerçekten de II. Abdülhamid döneminde nicelik olarak başarı elde etmiştir. Alt yapısı Tanzimat döneminde oluşturulan rüştîye mekteplerinin eksikliklerinin giderilerek geliştirilmesi ve devlet gözetiminde olması yine II. Abdülhamid devrinde gerçekleşmiştir.

1858 senesine kadar Osmanlı eğitiminde kız çocukları, Sıbyan Mekteplerinde erkek çocuklarıyla bir arada eğitim görür ve mezun olduktan sonra tahsillerine devam etmezlerdi. Kur'an okuma, namaz sure ve dualarını ezberleyecek kadar eğitim alabiliyorlardı. Genelinin dışında yalnızca varlıklı ailelerin kız çocukları özel öğretmenler sayesinde eğitimlerinde ilerleme fırsatı bulabilmişlerdir.¹²³ Şeyhülislâm Ahmed Esat Efendi başkanlığında oluşturulan bir komisyonca hazırlanan layihada, kız okullarında verilen eğitiminin sadece okur-yazarlıktan ibaret bir öğretim düzeyinde kalmasını önermişlerdir. Ancak Abdülhamid bu öneriyi kabul etmemiştir. Çünkü II. Abdülhamid Dönemi siyaseti İslâmcı ve otoriter yapıya sahip olsa da kız eğitime ayrıca önem vermiştir. Komisyonca hazırlanan layihalardan birindeki Kız İptidaiye ve Rüştîye okullarının tek bir kurum halinde birleştirilmesi görüşü dikkat çekici gelmiştir. Bunun üzerine 1891-1892 yıllarında bu iki kurumda birleşme sağlanarak eğitim süresi altı yıl olacak şekilde tek bir okula

¹²⁰ Çağır-Türk, *agm.*, s. 66.

¹²¹ Parmaksız, *agt.*, s. 22.

¹²² Cihan, *age.*, s. 51.

¹²³ Ergin, *age.*, s. 457.

dönüştürülmüştür.¹²⁴

1876'da İstanbul'da yirmi biri erkek, dokuzu kız toplam otuz rüştiye mektebi, bu mekteplerde ise yaklaşık olarak iki bin dört yüz öğrenci bulunmuştur. Yine aynı dönemde Anadolu ve Rumeli bölgesinde ise rüştiye sayısı üç yüz altmış civarında ve bu mekteplerde eğitim alan öğrenci sayısı yaklaşık on altı bindir.¹²⁵ 1877-1878 yılında Osmanlı-Rus Savaşı mağlubiyeti ile kaybedilen topraklardan dolayı eyaletlerdeki rüştiye sayısı dört yüzden iki yüz yetmiş yediye düşmüştür. Yine aynı tarihlerde ülke genelinde toplam dört yüz kırk rüştiye mektebi bulunmaktadır.¹²⁶ Bu sayı 1907-1908 yılına gelindiğinde devlette dokuz yüz doksan yedi rüştiye bulunup bunların beş yüz on altısı Müslüman, dört yüz seksen biri gayrimüslimlere aittir.¹²⁷

Tanzimat Dönemi devlet adamları ve maârif ideologları rüştiye mekteplerinin açılmasına ağırlık vermişlerdir. II. Abdülhamid Dönemi maârifinin simgesini idadiler oluşturmuştur. Eğitim tarihçileri II. Abdülhamid Dönemini, idadilerin altın çağı olarak nitelendirilmiştir.¹²⁸

1.3.1.2.2. İdadiler

“Hazırlamaya mahsus yer, hazırlanma yeri” anlamına gelen idadiler, Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi ile birlikte rüştiye mekteplerinin üstünde, Darülfünun, Sultanîye ve Ali (yüksek) okullarına öğrenci hazırlayan eğitim kurumları olarak tanımlanır.

1877 yılına kadar Osmanlıda biri İstanbul diğeri Yanya'da bulunan Yenişehir İdadisi olarak yalnız iki tane idadi mektebi açılabilmiştir. Ve bunlar idadi mekteplerinin ilk örnekleri olmalarından dolayı gerek fizikî imkânlar gerekse eğitim kadrosu açısından yetersiz kalmışlardır. Fakat 1884'te Maârif Meclislerinin kurulması ve Sadrazam Sait Paşa'nın

¹²⁴ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Modernleşme Dönemi Kız Eğitimi” *Kebikeç*, S. 10, 2000, s. 229.

¹²⁵ Cihan, *age.*, s. 65.

¹²⁶ Çağır-Türk, *agm.*, s. 67.

¹²⁷ Karataşer, *agm.*, s. 430.

¹²⁸ Parmaksız, *agt.*, s. 28.

çalışmaları neticesinde idadilerin sayısında artış meydana gelmiş ve nihayet 1892 yılına gelindiğinde vilâyetlerde açılan idadilerin sayısı otuz dörde ulaşmıştır.¹²⁹

1880-1890 yılları arasında idadiler ile rüştiyeleri birleştirme yoluna gidilmiş ve idadilerin yaygınlaşması da bununla birlikte başlamıştır. Bu dönemde rüştiyeleri de bünyesinde bulunduran idadilerin eğitim süresi vilâyetlerde yedi, sancaklarda beş sene olmuştur.¹³⁰ Bu okulların bütün imparatorluğun vilâyet merkezlerinde açılmasındaki etkenlerden biri 1884’te konan özel bir eğitim vergisidir.¹³¹

1900’lü yılların başında ise idadi mekteplerinde mesleki eğitim verilmesi yoluna gidilmiş ve mektep üç şube olarak yeniden teşkilatlandırılmışlardır. Bunlardan birinde genel idadi eğitimi verilmeye devam edilirken diğer ikisi sanat-ziraat ve ticaret şubeleri adıyla tesis edilmiştir. Amaç bir yandan normal eğitime devam etmek bir yandan da sanat-ziraat ve ticaret alanlarında nitelikli talebeler yetiştirmektir. Ancak teşviklere ve hatta devam zorunluluğuna rağmen amaçlananın fayda sağlanmadığı gerekçesiyle 1904 yılında meslek şubeleri idadilerden ayrılarak eski sisteme geri dönmüştür.¹³²

1.3.1.2.3. Sultanîler

Ortaöğretim sisteminin başında büyük ve önemli iki Sultanî yer almıştır. Bunlardan ilki devlet tarafından kurulmuş olan Galatasaray Sultanîsi diğeri ise özel bir dernek tarafından kurulan Darü’ş-şafaka’dır. Galatasaray için “Sultanî” tabirinin kullanılması 1868 yılında Fransızlarla iş birliğine gidilmesinden sonra başlamıştır.¹³³ Bu kurumların ikisi de Tanzimat Devri’nden intikal etmiştir.

Fransız elçisinin de katkısıyla açılan Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi’nin amaçlarından biri “milletler arası eşitlik” düşüncesi ile hükümetin benimsetmek istediği Osmanlıcılık fikrini aşlamaktır.¹³⁴ 1 Eylül’de rüştiye ile yükseköğrenim arasında ve Osmanlıcılık siyaseti doğrultusunda eğitime başlayan mektebin, eğitim süresi beş yıldır; fakat

¹²⁹ Mehmet Ali Yıldırım, “II. Abdülhamid Devri Taşra İdadilerinde Mesleki Eğitim Denemesi”, *History Studies*, c. 6, S. 5, Eylül 2014, s. 251.

¹³⁰ Emiroğlu, *agt.*, s. 100.

¹³¹ Lewis, *age.*, s. 180.

¹³² Yıldırım, *agm.*, s. 250.

¹³³ Duran, *agm.*, s. 67.

¹³⁴ Demir, *agm.*, s. 290.

bilgi seviyesi çok düşük olan öğrenciler için üç yıllık hazırlık sınıfı olmak üzere toplam 8 yıl öğrenim verilmekteydi. Okulda öğretimin Türkçe dışında Fransızca yapılması, kuruluş yapısının Fransız modeline çok benzemesi ve yönetici-öğretmen kadrosunun çoğunun Fransız olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu özelliği mektebin Batı dilinde orta dereceli modern bir eğitim verilmesini sağlamıştır.¹³⁵

Her millete mensup Osmanlı tebaasının çocuklarının okuduğu Galatasaray Mekteb-i Sultanîsin de, Aralık 1869'da toplam altı yüz yirmi iki öğrenciden iki yüz yetmiş yedisi Müslüman, doksan biri Katolik Ermeni, yetmiş beşi Rum, altmış beşi Katolik Latin, yirmi dokuzu Yahudi, kırkı Bulgar ve yedisi Protestanlardan oluşmuştur.¹³⁶ Bu milletlerden Mekteb-i Sultanîye kayıtsız şartsız ilgi gösterip mektepten en çok istifade eden millet Bulgarlar olmuştur.¹³⁷ Mektepte Osmanlılık fikrinden çok Avrupa kültürüne kapılan ve kendi kimliğine uzak düşünce yapıları eğilim gösterilmeye başlanınca, II. Abdülhamid okul yönetimi ve ders müfredatına müdahale ederek Türk asıllı bir müdür atama yoluna gitmiş ve dersleri de Türkçe ağırlıklı hale getirmiştir.¹³⁸

Lisenin ilk müdürü Fransız hükümetinin seçip gönderdiği Ernest de Salve-Villedieu'dir. Okula ücret karşılığı öğrenci anılmakla birlikte, öğretmenler Türk, Ermeni, Rum, Fransız ve İtalyan asıllı idiler. 1895-1896 yılına kadar Ermeni ve Rum asıllı müdürler görev yapmışlarsa da bu tarihten sonra hep Türkler arasından seçilenler müdürlük görevine getirilmişlerdir. Bunu destekler nitelikte II. Abdülhamid'in tasnif ve desteğiyle müdürlüğe getirilen ilk isim Ali Suavi olmuştur.¹³⁹

Ali Suavi, Maârif Nazırı Münif Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen mektepte birtakım ıslahatlar gerçekleştirmeyi başarmıştır. İsyanlara karışmamış Bulgarlar dışında, diğer Bulgar öğrencilerden ücret isteyerek okuldan uzaklaşmalarını sağlamış, ajanlık yaptıkları tespit edilen Rus ve Bulgar hocaların işine son vermiş ve böylece Rusları okuldan çıkarmıştır. Bunun üzerine Müslüman öğrenci sayısı kısa zamanda yüz altmış ikiden iki yüz yirmiye

¹³⁵ Kömür, *agt.*, s. 26.

¹³⁶ Doğan, *agm.*, s. 467.

¹³⁷ Ergin, *age.*, s. 483.

¹³⁸ Koçyiğit, *agt.*, s. 38.

¹³⁹ Berkes, *age.*, s. 242.

ulaşmıştır. Bunların yanı sıra ders müfredatında da köklü değişikliğe giden Ali Suavi; Arapça, Farsça, Akaid, Arap Edebiyatı ve Türkçeyi ön plana çıkarırken bunlara karşılık Sava Paşa zamanında okutulan birçok dersleri ve İngilizce, Rusça Ermenice ve Bulgarca gibi dersleri müfredattan kaldırmıştır.¹⁴⁰

Galatasaray Lisesi, Darü'l-fünun'un açılma tarihinden sadece bir yıl önce açılmış olmasına rağmen Dar'ü'l-fünun'un başaramadığı bir işi başarabilmiştir. 1875'te okul ilk mezunlarını verirken konuşma yapan Okul Müdürü Sava Paşa tarafından bu durum şu şekilde ifade edilmiştir. *Bugün iftiharla ilan ediyoruz ki, çoktan beri açılması beklenen Darü'l-fünun'un iki fakültesi olan Hukuk ve Sivil Mühendislik Fakülteleri lisemize ilave edilmiştir, böylece lisemiz üniversite seviyesine ulaşmıştır.* Birkaç yıl içinde hukuk, ekonomi ve mühendislik bölümlerinin de liseye katılmasıyla âdeta bir üniversite haline gelmiştir. Hukuk'un ilk kez olarak, 1874'te okutulduğu müessese Galatasaray Lisesi olmuştur.¹⁴¹

Bir diğer Sultanî olan Darü's-şafaka, şefkat yurdu anlamında gelip 28 Haziran 1870 yılında Cemiyeti Tedrisiyye-i İslamiyye tarafından kurulmuştur. Yetim, yoksul Müslüman çocukların eğitilmesi ve yetiştirilmesi amacıyla kurulan kurum Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk parasız yatılı, özel okul niteliğindeki sivil bir örgütlenmedir. Bu okul 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması üzerine altı ay kadar eğitimine ara vermiş, geçici olarak savaş sebebiyle İstanbul'a gelen Kafkas göçmenlerinin ikametgâhı olarak kullanılmıştır.¹⁴²

Darü's-şafaka'nın açılmasını cemiyete tavsiye eden Paris'teki Mekteb-i Osmanî Müdürlüğünde bulunan Sakızlı Esat Bey (Sadrazam Esat Paşa) olmuştur. Mektebe ilk sene alınan öğrencilerden belirli bir ücret alınmış fakat bu gelirin mektebin ihtiyaçlarını karşılayamayacağı anlaşılmıştır. Bunun üzerine masraflar bazı zamanlar hükümdar ve hükümetin yaptığı yardımlarla bazı zamanlarsa birçok hayırseverler tarafından verilen erzak ve gayrimenkul mallarından elde edilen yardımlar ile karşılanmıştır.¹⁴³

1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde Darü's-şafaka talebelerinin eytam ve

¹⁴⁰ <https://islamansiklopedisi.org.tr/galatasaray-mekteb-i-sultanisi> (E.T. 06.05.2020).

¹⁴¹ Berkes, *age.*, s. 243.

¹⁴² Kaynak, *agt.*, s. 157.

¹⁴³ Ergin, *age.*, s. 490-491.

evlâd-ı fukaradan olan gerek inas ve gerek zükurdan olsun on yaşı geçmemiş Müslüman çocukların her sene Temmuz ayında mektebe alınacakları belirtilmiştir. *Bu mektebin gelirleri Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye'den idare olunacaktır.* Dikkat edilmesi gereken husus mektep talebelerinin sekiz sene talim olduktan sonra ba-şahadetnâme alanların mekteb-i askeriye ve aklam-ı şahaneye kabul olunacağı ve şahadetname alamayanların ise Tersane-i Amire ve Tophane ve Nizamiye sanayi taburlarına verilmesidir.¹⁴⁴

Darü'ş-şafaka kurulduğu zaman o dönemin en yüksek sivil mektebi olan Mekteb-i Mülkiyye'nin 1877'de yeni şeklini almış olması ve idadilerin ise ancak 1884'te yani hemen hemen on dokuz sene sonra açılabilmesi bütün resmî ve hususî mekteplere örnek olması ile de Darü'ş-şafaka'ya gıptayla bakılmasına sebep olmuştur.¹⁴⁵ Ayrıca bu eğitim kurumunun iptidai, rüştiye ve idadi programlarını içine alması ve Maârif Nezaretince uygulanan eğitim programlarından daha kapsamlı olması okulun yüksekokul derecesinde denk gelmesine ve 1894 yılına kadar da burdan mezun olanların yüksekokul mezunu sayılmasını sağlamıştır.¹⁴⁶

1.3.1.2.4. Diğer Mektepler

II. Abdülhamid Devri'nde birçok alanda farklı amaçlarla yükseköğretim kurumları açılmıştır. Darü'l-fünun ve Mekâtib-i Aliye bu yükseköğretim kurumlarının başında gelmektedir. Mekâtib-i Aliye; mesleki branşlaşmayı temin ederek kalifiye insan gücü ihtiyacını karşılamak gayesiyle kurulmuş olan yüksekokuldur. Bunların yanında diğer bir yüksek öğretim kurumu da Sanayi-i Nefise Mektebi'dir.¹⁴⁷ Ressamlıkta büyük bir şöhrete sahip olan Ermeniler, hayretle seyredilen tablolar yapmışlardır. Bu ressamlardan Ermeni Oskan Efendi senelerce Sanayi-i Nefise Mektebinde ders vermiştir.¹⁴⁸

Darü'l-fünun kurma düşüncesi ilk kez 1845 yılında Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkmıştır. Fakat fikir ancak 1870'de gerçekleşmiş ertesi yıl ise tekrar kapatılmak zorunda kalınmıştır. Sultan II. Abdülhamid, Said Paşa'nın Darü'l-fünun açılması konusundaki telkin ve tekliflerine çeyrek asır boyunca direnmiştir fakat gençler izin alarak veyahut kaçarak

¹⁴⁴ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, s. 137.

¹⁴⁵ Ergin, *age.*, s. 947.

¹⁴⁶ Güzey, *agm.*, s. 139.

¹⁴⁷ Gülmisal Emitoğlu, *agt.*, s. 105.

¹⁴⁸ Ergin, *age.*, s. 801.

Avrupa'ya gitmiş ve orada eğitim görmüşlerdir. Bu ve benzeri durumlardan dolayı 1898 tarihinde Vükela Heyeti tarafından Padişah'a sunulan yazıda, Avrupa'ya giden gençlerin fikren ve ahlaken bozuldukları öne sürülerek Avrupa'ya öğrenci gönderilmemesi ve İstanbul'da öğrenimlerini tamamlamalarına imkân yaratılması için bir Darü'l-fünun açılması teklif edilmiştir. Teklifin kabul edilmesi ile Darü'l-fünun ancak 19 Ağustos 1900 yılında açılmıştır. Yeni açılan Darül'funun'a ilk olarak İlahiyat, Fen ve Edebiyat şubeleri kurulmuştur. Daha önceki devirlerde kurulmuş olan Tıp ve Hukuk mektepleri dördüncü ve beşinci şubeler olarak kabul edilmiştir. Ancak bu şubelerin idareleri Darü'l-fünun'dan ayrı ve müstakil tutulmuştur.¹⁴⁹

II. Abdülhamid, 1880-1908 Yıldız'da hanedana mensup çocuklara eğitim-öğretim hizmeti verme amacıyla *Zadegân Mektebi* kurulmuştur. Zaman içerisinde bu çocuklardan başka bazı devlet adamları ve Mabeyin görevlilerinin bazılarının çocukları da bu okula kabul edilerek padişah çocuklarıyla beraber eğitim alma imkânını elde etmişlerdir. Bunlardan Tunuslu Hayrettin Kâmil, Namık, Gazi Osman Serasker Rıza gibi bazılarının çocukları da bu okullarda okumuşlardır.¹⁵⁰ Batı tarzı askerî talim ve terbiye alan, Harbiyye Mektebinde eğitim görerek orduda büyük mevkilere gelen devlet adamlarının çocuklarının, halk arasında ayrıcalıklı bir sınıf elde ettiğinden II. Abdülhamid Dönemi'nde bu çocuklar da diğerleri için açılan mekteplere gönderilmeyip, Zadegân Mektebinde okutulmaya başlanmıştır. Fakat 1908 inkılabından sonra Harbiyye Mektebinden Zadegân sınıfı kaldırılmasıyla bu sınıftan mezun olmuş talebeler tasfiyeye tabi tutularak bir kısmının rütbeleri mülazımlığa kadar indirilmiştir.¹⁵¹

II. Abdülhamid Devri eğitiminde Aşiret Mekteb-i Hümayûnu önemli bir yere sahiptir. Bu mektep devlete sorun çıkaran, başkaldıran, vergi vermek istemeyen aşiretlerin “yola getirilmesi” için kurulmuştur. Mektebe, başlangıçta önde gelen Arap şeyhlerinin ve eşrafın çocukları alınırken daha sonraları Kürt şeyhlerinin ve bazı Arnavut çocuklarının da alındığı görülmüştür. Öncelikli amacı Arap kabilelerine “uygarlık getirmek” ve Osmanlı

¹⁴⁹Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907))*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2007, s. 394.

¹⁵⁰ Kaynak, *agt.*, s. 158.

¹⁵¹ Ergin, *age.*, s. 892-893.

devletine sadakatlerini pekiştirmek olan mektep, eğitim dili olarak Türkçeye yoğunluk verdiyse de ilk evrelerde çocukların hiç Türkçe bilmemeleri ihtimaliyle Türkçe ve Arapça birlikte kullanılmıştır.¹⁵² Milliyetçi eğilimlerin başladığı dönemde kurulan mektep, aşiretlerin devletin siyasî yapısıyla bütünleşerek toplumun birliğini sağlamak adına İslâm dininin ortak paydasında “bütünleştirme” işlevi görmüştür.¹⁵³

Bu mektebe alınacak çocuklar on iki ila on altı yaş arasında olanlardan seçilmiş beş senelik eğitimlerini tamamladıklarında memleketlerine gönderilerek oralarda açılacak okullara muallim veya gerekli durumlarda devletin diğer görevlerine tayin edilmişlerdir.¹⁵⁴ Mektep amaca hizmet edecek tarzda kurulmuş olsa da dönemin mevcut şartları, yöneticilerin basiretsizliği, ekonomik sorunlar, aşiretler arasında devam eden husumet gibi birçok nedenden ötürü bir süre eğitim-öğretim faaliyetlerine ara verilmiş ve daha sonra kapatılmıştır.¹⁵⁵ Geniş yelpazede bakıldığında nasıl ki Galatasaray Sultanîsi Tanzimatçıların düşü idiyse Aşiret Mektebi de Sultan Abdülhamid ve dönemi İslâmcılarının düşü olarak uygulamaya geçirilmek istenmiş ancak başarılı olunamamıştır.¹⁵⁶

Aşiret Mektebi’nin kapatılma sebebinin, çorbada çıkan sinek yüzünden öğrenciler arasında çıkan arbede olduğu gösterilmişse de bu sebepten bir eğitim kurumunun kapatılmayacağı bugün daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. O halde kapatılma sebebinin 1907 yılında rejime karşı öğrencilerin ayaklanabileceği kaygısı olduğunu söylemek mümkündür. Yeşermekte olan Arnavut milliyetçiliği veya Jön Türk hareketi de mektebin kapatılmasına neden olan durumlar arasında olabilir.¹⁵⁷

Osmanlı Devleti’nin ekonomisinin önemli bir parçasını oluşturan ziraat, geleneksel yöntemlerle Tanzimat Dönemine kadar devam ettirilmiştir. Özellikle tarım alanında geçmişten gelen ilkel yöntemler ve mevcut toprak elverişliliğine göre ürün verimliliği sağlanmaktaydı. Çünkü ziraat ile uğraşanlar gübreleme yöntemini bilmemekte ve toprağını tek ürün üzerinde değerlendirmekteydi. Bu durum bu şekilde 19. yüzyıla kadar devam etmiş

¹⁵² Deringil, *age.*, s. 115.

¹⁵³ Totonji, *agm.*, s. 68.

¹⁵⁴ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, s. 209.

¹⁵⁵ Totonji, *agm.*, s. 69.

¹⁵⁶ Alkan, *agm.*, s. 8.

¹⁵⁷ Kaynak, *agt.*, s. 164.

ve köklü bir reforma gidilmediği görülmüştür. Sadece 1848’de “Ziraat Talimhânesi” okulunun açılmasıyla zirati ve mesleki eğitim geliştirilmesine yönelik ilk adım atılmıştır.¹⁵⁸

1848 yılında Askerî Baytar Mektebinin kurulmasına rağmen, ziraat ve hayvancılıkla geçinen Osmanlı Devleti’nin bu alanda II. Abdülhamid Devri’ne kadar bir baytar mektebi açmadığı görülmektedir. Hükümete baytar yetiştirmek amacıyla ilk olarak tıp mekteplerinde veterinerlik dersleri verilmeye başlanmış. Eğitime 1891’de Halkalı Ziraat Mektebinde devam edilmiştir.¹⁵⁹ II. Abdülhamid Dönemi’nde, Orman ve Maâdin Nezâretinin kurulup ekonomik olarak sıkıntı yaşanmasına rağmen Avrupa’ya kırk dört öğrenci gönderilerek ziraat alanında eğitim almalarını sağlanmıştır. Ziraat okulları ve numune çiftliklerinde modern ziraî üretim yapılarak ekonomide kalkınma hedeflenmiştir.¹⁶⁰

Bu dönemde birçok meslek ve sanat okulu açılmıştır. Hemen hepsinin ortak adı “Hamidiye Mekteb-i Sanayi-i Âli”dir. Bu bağlamda 1865’te Mithat Paşa tarafından öksüz ve bakıma muhtaç kız çocukları için Rusçuk’ta meslekî ve teknik eğitim veren ilk kız ıslahhânesi açılmıştır. Daha sonraki süreçte Üsküdar, Aksaray ve Cağaloğlu’nda olmak üzere üç tane daha kız ıslahhanesi açılmıştır. II. Abdülhamid Dönemi’ne gelindiğinde ise bu okulun adı Suphi Paşa tarafından “Kız Mektebi” olarak değiştirilmiştir.¹⁶¹

Dönemin en dikkate değer eğitim kurumları arasında meslekî eğitim kurumlarının olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Meslek edindirme, mevcut insan gücünün değişik alanlara yayılması ve memleketin ihtiyacını karşılayacak donanımlı insan yetiştirmek amacıyla açılan sanayi okullarından bazıları şunlardır: Medaris-i Sanayi, Darü’s-sanayi, Mekteb-i Sanayi’dir. Bu okullarda coğrafya, tarih, hendese dışında dokumacılık, terzilik, kunduracılık, tornacılık gibi meslekî dersler de verilmiştir.¹⁶² Yine Güzel Sanatlar, Ziraat, Orman, Ticaret, Maden, Baytar, Hukuk gibi yüksekokullar da bu dönemde kurulmuştur.

Osmanlı Devleti’nde bir ilk olarak II. Abdülhamid döneminde özel eğitim alanında bir girişim olmuş; duyma, konuşma ve görme engelliler için İstanbul’da okul açılmıştır. Önce

¹⁵⁸ Başkan-Çay, *agm.*, s. 182.

¹⁵⁹ Karataşer, *agm.*, s. 432.

¹⁶⁰ Koçyiğit, *agt.*, s. 6.

¹⁶¹ Kaynak, *agt.*, s. 152.

¹⁶² Emiroğlu, *agt.*, s. 114.

konuşma ve duyma engelliler için 1889'da iki yıl sonra da görme engelliler için eğitim başlatılmış. Okul, Maârif Nazırı Münif Paşa ve Okul Müdürü Grati Efendi'nin gayretleri ile kurulmuştur.¹⁶³ Mektebi bitiren körler saz aletleri kullanır, dilsizlerin bir kısmı mürettip olurlar bir kısmı ise Bâb-ı Âli'de Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın toplandığı dairede konuşulanların işitilip dışarıda söylenmemesi için bulunurlardı. Dönemin Maârif Nezareti Müdürü Aziz Bey'in oğlu Ali Galip de dilsizler mektebinde okumuş ve onun sayesinde mektep, Maârif Nezâreti'nin yakından ilgisini görmüştür.¹⁶⁴

Osmanlı Devleti II. Abdülhamid'in tahta ilk çıktığı yıllardan itibaren yukarıda bahsi geçen yeni açtığı ve yenileşmeye olanak sağladığı eğitim kurumlarının maddi açıdan süreç içerisindeki değişimi şu şekilde olmuştur: Sultan'ın tahta çıktığı ilk yıllarda Osmanlı bütçesinden eğitime ayrılan pay 12.705.500 kuruş iken saltanatının sonlarında bu pay 44.244.122 kuruşa yükselmiştir. II. Abdülhamid döneminde eğitime ayrılan bütçe önceki dönemlere nazaran artış göstermiştir.¹⁶⁵ II. Abdülhamid Dönemi'nde kurumsallaşma adına oluşturulan ve eğitimi desteklemek amacıyla kurulan Maârif Hisse-i İanesi fonu eğitimi destekleyen ciddi uygulamalardan biri olmuştur. Çünkü Düyûn-i Umumiyye'nin yürürlükte olduğu bu dönemde belki de maddî seferberliği yapmanın başka bir yolu da yoktu.¹⁶⁶ Abdülhamid, her ne kadar savaşlar sebebiyle malî durum kötüleşmiş, hazine neredeyse boşalmış bir de üstüne Düyûn-u Umumiyye'de biriken dış borçlar sorun teşkil etmişse de eğitime hep bir adım daha öncelik vererek yeni eğitim sistemi geliştirmeye çalışmıştır.

1.3.2. II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Teşkilâtlanması

1.3.2.1. Merkez Teşkilâtı

Eğitim işlerini çekip çevirmekle görevli Maârif Nezâreti; iki memur, bir reis, bir ikinci reis, on dört üye, iki kâtip ve birkaç kalem memurundan ibarettir. Maârif teşkilatında Avrupa'daki sistem göz önünde bulundurulmaya çalışılmış ve öğretim teşkilatını iyi bilen Türk ve gayrimüslim eğitimcilere kadrolarında yer verilmiştir. Bu yüzden Maârif teşkilatında

¹⁶³ Kaynak, *agt.*, s. 159.

¹⁶⁴ Ergin, *age.*, s. 1171.

¹⁶⁵ Koçyiğit, *agt.*, s. 12.

¹⁶⁶ Totonji, *agm.*, s. 64.

sürekli olarak reformlar yapılmış ve teşkilata yeni daireler eklenmiştir.¹⁶⁷ Maârif Nezâreti bünyesinde her öğretim derecesi için genel müdürlükler ve müfettişler, her vilâyet merkezinde birer Maârif Müdürlüğü ve her sancak ve kazalarda ise Maârif Meclisi şubeleri açılarak bu dönemde Maârif Merkezi Teşkilâtı son şeklini almıştır.¹⁶⁸

Abdülhamid devrinin sonlarına doğru Maârif Nezâreti teşkilatı; Mektubî Kalemi, Mektâb-i İptidaiyye Dairesi, Mekâtib-i İdadiye Dairesi, Mekâtib-i Rüştîye Dairesi, Sicil Şubesi, Muhasebe Kalemi, üye sayısı elliye çıkarılan Maârif Meclisi, on bir üyeden oluşan telif eserleri Tetkik Cemiyeti ve yetmiş beş üyeli Teftiş ve Muayene Heyeti şeklinde oluşturulmuştur.¹⁶⁹

Vilâyetlerde Maârif Meclisi ise 1856 Islahat Fermanı'nın eğitim-öğretimde öngördüğü hükümlerin gereğince ve 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin 143, 144 ve 146. maddeleri ile yasallaştırılmışsa da ilk olarak 1872'de Tuna ve Bağdat vilâyetlerinde kurulmuştur.¹⁷⁰

1.3.2.2. Maârif Taşra Teşkilâtı

Taşra Maârif Teşkilâtı, Vilâyet Maârif Müdürlükleri ve Vilâyet Maârif Meclislerinden oluşmakta idi ve her bir maârif teşkilatının kendi içerisinde görev ve sorumlulukları bulunuyordu.

Maârif Müdürlüklerinin genel olarak başlıca görevleri, görev yaptığı bölgelerde iptidai okullarındaki öğrencilerin devam durumlarını sağlamak, azınlık okullarını ve Vilâyet Maârif Meclislerini denetlemek, taşrada nitelikli öğretmen yetiştirilmesi için Darü'l-muallimîn açmaktı. Temelde Vilâyet Maârif Meclisleriyle aynı görev ve sorumluluğa sahipti. İki kuruluş da devletin bekasının garantilemek, resmî ideolojiyi genç kuşaklara aktarmak ve en önemlisi de sorgulamayan, padişaha karşı sadık bir kuşak yetiştirmektir. Vilâyet Maârif Meclisleri bünyesinde çalışan tüm memurlar aynı zamanda Vilâyet Maârif Müdürlüklerinin üyesidir. Aralarındaki tek fark Maârif Müdürlüklerinin kadrolarına sadece Müslümanlar

¹⁶⁷ Kaynak, *agt.*, s. 124.

¹⁶⁸ Baytal, *agm.*, s. 29.

¹⁶⁹ Karal, *age.*, s. 389.

¹⁷⁰ Kaynak, *agt.*, s. 127.

atanabilirken, Maârif Meclis Üyeleri gayrimüslimler tarafından da seçilebilmiştir.¹⁷¹ İlk defa 1881’de Yanya Vilâyeti Maârif Müdürlüğüne Mülkiyye Mektebi mezunu bir zat tayin edilmiş, 1882’den sonra ihtiyaç oldukça her vilâyet merkezine birer Maârif Müdürü tayin edilmeye devam edilmiştir.¹⁷²

¹⁷¹ Parmaksız, *agt.*, s. 44-47.

¹⁷² Kodaman, *age.*, s. 39.

İKİNCİ BÖLÜM

2.YANYA VİLÂYETİ

2.1. YANYA VİLÂYETİNİN TARİHÇESİ

19. yüzyıl başından itibaren yabancı seyyahların uğrak yeri haline gelen Güney Arnavutluk ve özellikle Yanya şehri “*Yanina, Joannina, Joanina*” şeklinde telaffuz edilmiştir. Şehrin bugünkü ismi olan *Ioannina*, Joannina’nın bir telaffuzudur. Türkler ise Arnavutlardan duydukları *Janina* ismine *Jania* yani Yanya demişlerdir. Şehrin adının *St. John* adlı kilise ve manastırdan geldiği ve bu kilisenin isminin ise dönemin idarecisi olan *John Cantacuzene*’den geldiğine inanılmaktadır. Şehrin kuruluş tarihi ve kurucusu tam olarak tespit edilememekle birlikte şehrin kurulmasına dair bilgiler genel olarak 6. yüzyıl civarında yoğunlaşmıştır.¹⁷³

Güney Arnavutluk bölgesinde yer alan Yanya vilâyetine Latinlerin Bizans’a hükmettiği dönemde Comnenus ailesinden Michael Angelus, Epir’e gelerek 1204’te Epir Despotluğunu kurmuştur. Bu despotluğun kurulmasıyla Yanya’nın önemi artmış ve böylece Arnavut kabilelerinin şehre saldırısı başlamıştır. Orta Arnavutluk’ta 1271-1368 yılları arasında Charles Anjou’nun liderliğinde ve yerel Arnavut kabilelerinin yardımı ile bir krallık oluşmuştur. Kuzey Arnavutluk’ta ise Balsha ailesinin idaresinde 1336-1419 yılları arasında varlıklarını sürdürmüştür. Birçok siyasî teşekküle sahip olan Arnavutluk bölgesinde siyasî birlikten söz etmek mümkün değildi. Yanya ve civarında Epir Despotluğunun hâkimiyeti sağlayamaması idarecilerin sıklıkla değişmesine sebebiyet vermiştir. 1319 yılında Yanya, II. Andronikos zamanında Franklardan alınarak yeniden Bizansların eline geçmiştir. 1335 yılında III. Andronikos zamanında ise şehir tamamen Yanyalıların eline geçmiştir. Epir Despotluğunun durumundan faydalanarak bu despotluğu Bizans’a katmak isteyen III. Andronikos Umur Bey’den yardım istemiştir. Umur Bey III. Andronikos’un yardım çağrısına 1336 yılında komutasındaki iki bin Türk ile bölgeye girerek cevap vermiştir. Umur Bey’in

¹⁷³ Erken, *agt.*, s. 183-184.

Bizans’a yardım için başlattığı Arnavutluk ile tanışma süreci sonrasında Osmanlı Devleti ile devam etmiştir.¹⁷⁴

1389 yılında yeniden Yanya topraklarına giren Osmanlı Devleti, dönemin Yanya Despotu Izaulos Boundelmonte ile Sultan Yıldırım Bayezid ittifak yapmışlardır. Yapılan ittifakla Izaulos’un Sultana itaat etmesiyle Yanya Osmanlı Devleti’nin vassalı haline gelmiştir. Sultan Bayezid’in izniyle Despot Izaulos, Evrenos Bey ile birlikte 4 Aralık 1390’da Yanya’ya ulaşmışlardır. Yanya, Evrenos Bey’le Osmanlı Devleti’nin koruması altına girmiştir. Fetret Devrine kadar da bu hâkimiyet devam etmiştir. Bazı Yunanlı yerel tarihçiler Evrenos Bey’den Yanya’nın ilk hâkimi olan Osmanlı kumandanı olarak bahsetmişlerdir.¹⁷⁵

Sırp Valisi Thomas Preliubovich’in öldürülmesinin ardından eşi Floransalı Buondelmonti ile evlenmiştir. Buondelmonti’nin de ölmesi ile akrabası olan Carlo Tocco’yu Yanya’ya davet etmiştir ve Arnavutlar tarafından işgal edilen Yanya’yı 1418 yılında ele geçirebilmiştir. Tocco’nun varis bırakmadan ölmesi taht kavgasına sebep olmuş ve yeğeni II. Carlo Tocco ile gayrimeşru çocukları arasında iç savaş meydana gelmiştir. Bu savaş esnasında beş kardeşten biri olan Memmon, Osmanlı Padişahı II. Murat’tan yardım talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa Yanya üzerine yürümüştür.¹⁷⁶

Yunanca Epir Kroniğinde Yanya’nın Osmanlı Sultanı olan II. Murat’ın himayesine girmesini şu şekilde aktarır; Sultan Murat’ın Yanya üzerine askerî birlik göndermesi karşısında Yanyalıları da Pindus dağları ve Epir’in dar geçişlerini kontrol altına almışlardır. Sultan II. Murat’ın daha evvel Yanyalıları teslim olmaları için bir amanname yollamıştır. Bu amannameyi alan Yanyalıları, Osmanlı Devleti’ne güç geçiremeyeceklerini düşünerek Sultan’a bir heyet göndermişlerdir. Yunanlılar tarafından gönderilen elçilik heyeti kentin anahtarını Sultan’a “Kilidi” adı verilen yerde teslim etmişler ve karşılığında imtiyazlar elde etmişlerdir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Erken, *agt.*, s. 27.

¹⁷⁵ Ayşegül Kılıç, “Yanya’da İlk Osmanlı Hâkimiyet Dönemi ve XIV. Yüzyıla Ait Unutulmuş Bir Zaviye”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, Temmuz 2016, s. 149-150.

¹⁷⁶ Melek Delilbaşı, “Selanik ve Yanya’da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması”, *Belleten*, c. 51, S. 199, Nisan 1987, s. 93.

¹⁷⁷ Ermal Nurja, *Yanya Vilayeti Amed- Reft Defterlerine Göre Yanya’da Dini Kurumlar, Yapılar ve Dini Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 6.

17. yüzyıldan 18. yüzyıl ortalarına kadar Yanya'nın hâkimiyeti Arslan Paşa ve ailesinin eline geçmiştir. Ailenin etkin kişisi olan Tepedelenli Ali Paşa 1878 yılından sonra yaklaşık otuz beş yıl Yanya'yı yönetmiştir. “Yanya Aslanı”, “Yanya Sultanı” gibi unvanlara sahip olan Rumeli ayanlarından olan Ali Paşa hem Osmanlı devleti hem de Yanya şehri için önemli yere sahip olmuştur. Yönetimi esnasında İstanbul'dan bağımsız hareket ettiği gibi kimi zaman isyan hareketlerine girişmiştir.¹⁷⁸ 1820-1822 tarihleri arasında yaklaşık iki yıl Osmanlı denetiminden çıkıp bağımsız yönetilen Yanya şehrinde ayaklanma bastırılarak Tepedelenli Ali Paşa idam edilmiş, şehir yeniden Osmanlı egemenliğine girmiştir.¹⁷⁹ Yanya, Ali Paşa'nın egemenliği döneminde ticarî olduğu kadar kültürel olarak da gelişme yaşamıştır. Bu dönemde Yanya, Grek edebiyatının başkenti sayılmış ve hatta modern Yunanistan'ın Atina'sı olarak kabul edilmiştir.¹⁸⁰

Osmanlı Devleti'ne Yanya Vilâyetine dair 1866, 1879 ve 1904 tarihli layihalar sunularak çeşitli problemlere karşı çözüm yolları teklif edilmiştir. İsmail Kemal Bey, 1866 yılında Tuna vilâyetindeki görevi sırasında sunduğu layihada Yunanistan'ın Osmanlı ile yapacağı bir savaşta başarılı olamayacağını bildiği için Helenizm propagandasıyla Rum halkı üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Bu durumu engellemek amacıyla en başta Müslümanların cehaletinin ortadan kaldırılması gerektiği ve bunun için de eyaletin her yerinde öncelikle rüştiye ve sıbyan mektepleri açılması gerektiğini belirtmiştir. Bunun dışında Hristiyanların fikirlerinin değiştirilmesi gerektiğinin bunun çaresinin ise eski Yunan tarihinin Rum mekteplerinde okutulmaması ve yerine Osmanlı tarihinin bütün Rum talebelerine okutulması yönündedir.¹⁸¹ İsmail Kemal, 1866 yılındaki layihasında Garibaldicilere dikkat edilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Keza Garibaldiciler, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Yunan çetelerinin yanında yer almışlar, Balkan Savaşları'nda Yanya'yı savunan Osmanlı kuvvetleri Garibaldi gönüllülerine karşı da savaşmak zorunda kalmıştır.¹⁸²

¹⁷⁸ Fuat Erdem, *H. 1319 (M. 1901) Tarihli Yanya Vilayeti Salnamesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Haziran 2018, s. 51.

¹⁷⁹ Nurja, *agt.*, s. 6.

¹⁸⁰ Erken, *agt.*, s. 225.

¹⁸¹ Nizamoğlu, *agm.*, s. 201.

¹⁸² Nizamoğlu, *agm.*, s. 207.

2.2. YANYA VİLÂYETİNİN MÜLKÎ TAKSİMATI

II. Murad Devrinde Osmanlı topraklarına katılan Yanya Vilâyeti, 1864 Vilâyet Nizamnâmesi ile idarî olarak yeniden düzenlenmiştir. 1875 yılında ise vilâyet merkez sancakla birlikte beş sancaktan ve yirmi kazadan meydana gelmiştir. Yanya Sancağı, Koniçe, Delvine, Filat ve Aydonat kazalarından; Tırhala Sancağı, Yenişehir, Golos, Gardiçe, Çatalca, Alasonya ve İrmiye kazalarından; Ergiri Sancağı, Lapdos, Premedi, Tepedelen ve Balibogos kazalarından; Preveze Sancağı, Loros ve Margiliç kazalarından; Berat Sancağı ise Avlonya, İskarapar ve İsteniçe kazalarından oluşuyordu. Yanya Vilâyetinin ahalisi Müslüman, Rum, Ulah, Arnavut, Ortodoks Hristiyan ve az sayıda Yahudiden oluşmaktaydı. Müslümanların tamamına yakını ise Arnavutlardan oluşmaktaydı.¹⁸³

1892/1893 tarihinde Yanya Vilâyeti; Yanya, Ergiri, Berat ve Preveze Sancaklarını kapsamaktadır. Vilâyetin merkez sancağı olan Yanya Sancağı; Leskovik, Koniçe, Filat, Aydonat ve Meçova kazalarından oluşmuştur.¹⁸⁴ 1901 yılında Yanya Vilâyeti, merkez sancak ile beraber dört sancak, on altı kaza ve dokuz nahiyeden oluşmaktaydı. Ayrıca yüz elli altı mahalle, bin yüz altı köy ve çiftliği bünyesinde barındırıyordu. H. 1319 (M. 1901/1902) tarihli Yanya Vilâyet Salnâmesine göre 74.636 haneden meydana gelen Yanya vilayetinin toplam nüfusu 527.120 olarak gösterilmiştir. Bu nüfusun 171.633' ü Yanya Sancağında, 158.232'si Berat Sancağında, 140.590'ı Ergiri Sancağında ve 56.665'i Preveze Sancağında yaşamaktaydı ki toplam nüfus 527.120 idi.¹⁸⁵

¹⁸³ Nizamoğlu, *agm.*, s. 199- 200.

¹⁸⁴ Y.V.S., 1308 (M. 1892-1893), s. 115.

¹⁸⁵ Erdem, *agt.*, s. 74-75.

Tablo 2.1. XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başında Yanya Vilâyetinde Mevcut Kaza, Nahiye ve Köy Miktarı

Sancak İsmi	1896-1897 ¹⁸⁶			1900-1901 ¹⁸⁷			1904 ¹⁸⁸			1905 ¹⁸⁹		
	Kaza	Nahiye	Köy	Kaza	Nahiye	Köy	Kaza	Nahiye	Köy	Kaza	Nahiye	Köy
Yanya	5	2	439	5	2	439	6	2	439	6	2	439
Ergiri	5	3	378	5	3	378	5	3	371	5	2	317
Preveze	2	3	175	2	3	175	2	3	175	2	3	175
Berat	3	2	605	3	2	605	3	2	805	3	2	805
Toplam	15	10	1597	15	10	1597	16	10	1790	16	9	1736

Yanya vilâyetinin idari yapısı 1890 yılından sonra değişikliğe uğrayarak kaza sayısı on beş iken 1904-1905 yılında bu sayı on altıya yükselmiştir. Vilâyette kaza sayılarında olduğu gibi köy sayılarında da değişim gözlenmiştir. 1896 yılından 1901 yılına kadar köy sayısı bin beş yüz doksan yedi olarak kaydedilirken 1904 yılında bin yedi yüz doksan, 1905 yılında ise bin yedi yüz otuz altı olduğu tespit edilmiştir. Yıllar içerisindeki değişimler yukarıdaki tabloda ifade edilmeye çalışılmıştır.

Vilâyetin yönetiminde bazı sebeplerden dolayı Yanya Sancağının idari uygulamaları ile Berat ve Ergiri Sancaklarının idari uygulamalarında değişiklik yaşanmıştır. Buna özellikle Yanya Sancağındaki sınıra yakın yerlerdeki idari birimlerindeki güvenlik sorunu ve Yanya Sancağının Preveze Sancağı gibi Berat ve Ergiri Sancağına nazaran daha fazla gayrimüslim nüfusuna sahip olması örnek olarak gösterilebilir.¹⁹⁰

¹⁸⁶ S.D.A.O., 1314 (M. 1896- 1897), s. 896. 1315 (M. 1897- 1898), s. 550.

¹⁸⁷ S.D.A.O., 1318 (M. 1900- 1901), s. 671. 1319 (M. 1901- 1902), s. 723.

¹⁸⁸ S.D.A.O., 1322 (M. 1904- 1905), s. 816.

¹⁸⁹ S.D.A.O., 1323 (M. 1905- 1906), s. 885.

¹⁹⁰ Erken, *agt.*, s. 85.

2.2.1. Yanya Sancağı ve Kazaları

Vilâyet ve sancak merkezi olan Yanya, stratejik öneme sahiptir. Kazanın kuzeyi Koniçe ve Leskovik; güneyi, Loros ve Narda; batısı Aydonat ve Filat; doğusu ise Meçova ve Pindus Dağları ile sınırlıdır.¹⁹¹ 1896-1905 yılları arasında kazaya bağlı yüz otuz altı köy, bir nahiye bulunmakta olup kaza genelinde bulunan toplam köy sayısı iki yüz yirmi üç ve toplam nahiye sayısı ise ikidir.¹⁹² 1897-1908 yılları arasında sancağın köy sayısı şu şekildedir: Yanya iki yüz yirmi üç; Leskovik kırk dokuz; Koniçe otuz dört; Meçova üç; Aydonat altmış iki; Filat altmış sekiz.¹⁹³

Yanya Sancağına bağlı Aydonat kazası merkez livanın on iki saat mesafesinde ve batı tarafında yer almaktaydı. 1871-1877 yıllarında Aydonat kazasında Müslümanlara ait üç sıbyan mektebi ve bir Hristiyan mektebi bulunmaktaydı. Bu mekteplerde yüz Müslüman, altmış Hristiyan öğrenci bulunmaktaydı.¹⁹⁴ 1896-1905 yıllarında kazaya bağlı altmış iki köy bulunmaktaydı.¹⁹⁵

Arnavut kavminin Çam kabilesine mensup olan ve Yanya sancağına bağlı Filat kazasının doğusu, Yanya, Pogun; batısı, Adriyatik Deniz'i; güneyi, Margiliç ve kuzeyi ise Ergiri kazalarıyla sınırlıydı.¹⁹⁶ 1896-1905 yıllarında kazaya bağlı altmış sekiz köy bulunmaktaydı.¹⁹⁷

Filat Kasabasında 1871 yılında, iki yüz elli hane, yüz dükkân, üç han ve iki cami-i şerif vardı. Kasabanın nüfusu kadın ve erkek olmak üzere bin iki yüz kırka ulaşmıştır. Merkez kazada bulunan otuz iki adet İslam mekteplerinde altı yüz yirmi beş, Hristiyan mekteplerinde ise dört yüz on öğrenci eğitime devam etmiştir.¹⁹⁸

¹⁹¹ Y.V.S., 1308 (M. 1892-1893), s. 115.

¹⁹² S.D.A.O., 1314 (M. 1896- 1897), s. 888; 1315 (M. 1897- 1898), s. 546; 1318 (M. 1900- 1901), s. 666; 1319 (M. 1901- 1902), s. 718; 1322 (M. 1904- 1905), s. 806; 1323(M. 1905- 1906), s. 880.

¹⁹³ Erken, *agt.*, s. 112.

¹⁹⁴ Y.V.S., 1288 (M. 1871- 1872), s. 107; 1294 (M. 1877- 1878), s. 132.

¹⁹⁵ S.D.A.O., 1314 (M. 1896- 1897), s. 889; 1315 (M. 1897- 1898), s. 546; 1318 (M. 1900- 1901), s. 666; 1319 (M. 1901- 1902), s. 718; 1322 (M. 1904- 1905), s. 806; 1323(M. 1905- 1906), s. 880.

¹⁹⁶ Y.V.S., 1308 (M. 1892-1893), s. 135.

¹⁹⁷ S.D.A.O., 1314 (M. 1896- 1897), s. 889; 1315 (M. 1897- 1898), s. 546; 1318 (M. 1900- 1901), s. 666; 1319 (M. 1901- 1902), s. 718; 1322 (M. 1904- 1905), s. 806; 1323(M. 1905- 1906), s. 880.

¹⁹⁸ Y.V.S., 1288 (M. 1871- 1872), s. 134; 1294 (M. 1877- 1878), s. 196.

Koniçe kazası merkez liva olan Yanya Sancağına on iki saat uzaklıkta ve kuzey bölgesindeki dağ eteklerindedir.¹⁹⁹ 1896-1905 yıllarında kazaya bağlı otuz dört köy bulunmaktadır.²⁰⁰

1700 yılında Koniçe kazası merkezinde Koniçeli Hüseyin Ağa tarafından bir cami inşa edilmişti. Aynı yıl bu camiden başka dört tekke ve iki kilise de mevcuttu.²⁰¹ 1877 yılına gelindiğinde kaza merkezinde yüz kırk iki İslam, sekiz yüz seksen sekiz Hristiyan öğrencisinin eğitim aldığı otuz iki sıbyan mektebi bulunmaktaydı.²⁰²

Yanya'nın kuzeyinde yer alan Koniçe kazasında gayrimüslim nüfusunun çoğunlukta olması sebebiyle idaresine memur edilen kişiler ile ahalinin uyuşmasına özen gösterilmiştir.²⁰³

Yanya sancağı idaresinde yer alan diğer bir kaza olan Leskovik kazası, kuzeyinde ve batısında Permedi, doğusunda Kolonya, güneyinde Koniçe ve Pogun kazalarıyla sınırlı olup halkı Arnavut kavminin Toskalık kısmına mensuptu. Kasabanın nüfus, emlak ve arazi bilgilerinin kaydedildiği cetvelde merkez köyler ve merkeze bağlı köylerde camiler, mescitler, tekkeler ve kiliselerin mevcut olduğu yazılmaktaydı.²⁰⁴ 1896-1905 yıllarında kazaya bağlı kırk dokuz köy bulunmaktaydı.²⁰⁵

Meçova kazası, Yanya sancağına on iki saat uzaklıkta ve sancağın doğusunda yer alırdı.²⁰⁶ 1896-1905 yıllarında kazaya bağlı üç köy bulunmaktaydı.²⁰⁷

2.2.2. Berat Sancağı ve Kazaları

Berat sancağı ahalisi Arnavut kavminin Toska kabilesindendi. Berat kazası, doğusu

¹⁹⁹ Y.V.S. 1288 (M. 1871- 1872), s. 105.

²⁰⁰ S.D.A.O. 1314 (M. 1896- 1897), s. 889; 1315 (M. 1897- 1898), s. 546; 1318 (M. 1900- 1901), s. 667; 1319 (M. 1901- 1902), s. 719; 1322 (M. 1904- 1905), s. 806; 1323(M. 1905- 1906), s. 880.

²⁰¹ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 145.

²⁰² Y.V.S. 1294 (M. 1877-1878), s. 129- 130.

²⁰³ Erken, *agt.*, s. 142.

²⁰⁴ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 140-141.

²⁰⁵ S.D.A.O. 1314 (M. 1896- 1897), s. 888; 1315 (M. 1897- 1898), s. 546; 1318 (M. 1900- 1901), s. 666; 1319 (M. 1901- 1902), s. 718; 1322 (M. 1904- 1905), s. 807; 1323(M. 1905- 1906), s. 881.

²⁰⁶ Y.V.S. 1294 (M. 1877- 1878), s. 123.

²⁰⁷ S.D.A.O. 1314 (M. 1896-1897), s. 889; 1315 (M. 1897-1898), s. 546; 1318 (M. 1900-1901), s. 666; 1319 (M. 1901-1902), s. 718; 1322 (M. 1904-1905), s. 807; 1323 (M. 1905-1906), s. 880.

Timuriçe ve İskarapar, batısı Adriyatik denizi ve Saman İskelesi, güneyi Tepedelen kazası ve Yusa nehri sancaklarıyla sınırlıydı.²⁰⁸ 1896-1901 yıllarında kazaya bağlı iki yüz on sekiz köy, bir nahiye bulunmaktaydı.²⁰⁹ 1904-1905 yıllarında köy sayısı üç yüz on sekize yükselmiştir.²¹⁰ 1871 tarihinde Berat Sancağı'nın nüfusu 8.438'di.²¹¹

Üç kazadan oluşan Berat sancağının, Avlonya ahalisi Arnavut kavminin Toskalık kabilesine mensuptu. Kaza, doğuda Tepedelen, batıda Adriyatik Denizi, kuzeyde Berat güneyde, Koroliş ve Adriyatik Körfezi ile çevriliydi.²¹² 1896-1900 yıllarında kazaya bağlı yetmiş bir köy bulunmaktaydı.²¹³

Güney Arnavutluk'ta önemli bir liman kazası olan Avlonya'nın Antikçağdaki adı Aulon'dur. Buraya Arnavutlar Vlore, İtalyanlar Valona, Osmanlılar ise Avlonya adını vermişlerdi. Osmanlı'nın Adriyatik sahilindeki ilk limanı olma özelliğine sahip olan Avlonya sancağı, Osmanlı donanmasının Akdeniz seferlerinde önemli bir üs olma özelliğine sahip olmuştur. Yanya Vilâyet Salnâmesine göre 1888-1889 yılında Avlonya'da dört yüz doksan ev ve dokuz han mevcut iken Avlonya kazası 22.577 Müslüman, 3.316 Hristiyan-Ortodokslarına ev sahipliği yapmıştır.²¹⁴

XVII. yüzyılda önemli ölçüde Müslüman nüfusuna sahip olan Avlonya'nın çoğunluğunu Arnavutlar oluşturmaktaydı. Avlonya'nın 1690'da geçici Venedik işgalinden sonra XVIII. yüzyılda gittikçe gerilemeye başlamıştı. XIX. yüzyılda ise sancak olma özelliğini kaybederek Yanya Vilâyetine bağlı bir kaza merkezi haline gelmiştir.²¹⁵

Arnavut kavmine mensup İskarapar kazası, 1402 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ne bağlı olup başlangıçta müdürlük ve ardından kaymakamlık ile idare olunmuştur. Kaza, doğuda Görice, batıda Berat, kuzeyde Timuriçe ve güneyde Permedi ve Tepedelen

²⁰⁸ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 185.

²⁰⁹ S.D.A.O. 1314 (M. 1896-1897), s. 894; 1315 (M. 1897-1898), s. 549; 1318 (M. 1900-1901), s. 670; 1319 (M. 1901-1902), s. 720.

²¹⁰ S.D.A.O. 1322 (M. 1904-1905), s. 810; 1323 (M. 1905-1906), s. 884.

²¹¹ Y.V.S. 1288 (M. 1871-1872), s. 135.

²¹² Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 192.

²¹³ S.D.A.O. 1314 (M. 1896-1897), s. 889; 1315 (M. 1897-1898), s. 546; 1318 (M. 1900-1901), s. 666; 1319 (M. 1901-1902), s. 722; 1322 (M. 1904-1905), s. 809; 1323 (M. 1905-1906), s. 883.

²¹⁴ Mehmet İnbaşı, "Avlonya Sancağı ve Yönetimi (1750-1800)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 14, Mart 2019, s. 133-135.

²¹⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/avlonya-e.t.> (E. T. 30.11.2020).

kazalarıyla çevriliydi.²¹⁶ 1900-905 yıllarında kazaya bağlı yüz bir köy bulunmaktaydı.²¹⁷

Berat sancağı dâhilinde yer alan Luşna kazasında ise 1896-1900 yıllarında kazaya bağlı iki yüz on beş köy, bir nahiye bulunmaktaydı.²¹⁸ 1904-1905 yıllarında kazaya bağlı köy sayısı üç yüz on beşe yükselmiştir.²¹⁹

2.2.3. Ergiri Sancağı ve Kazaları

Ergiri Sancağı, doğusu Permedi ve Pogun, batısı Delvine ve Koroliş güneyi Delvine, kuzeyi Tepedelen ve Permedi kazalarıyla sınırlıydı.²²⁰ 1896-1901 yıllarında kazaya bağlı altmış dört köy bulunmaktaydı.²²¹ Adı geçen kazada, 1904-1905 yıllarında köy sayıları altmışaltıya yükselmiştir.²²²

1871 tarihinde sancak, kadın ve erkek olarak toplamda 8.040 kişilik nüfusa ulaşmıştır. Kasabada imar edilen camilerin birkaç vakfedeni olduğu gibi mevcut bulunan medresede öğretilen Arapça kelime-cümle bilgisi ve İslam hukukundan ibaretti.²²³ 1890 yılına gelindiğinde Ergiri kazasında beş cami, altı tekke, iki medrese, iki kilise ayrıca bazı Hristiyan köylerinde kilise ve manastır vardı.²²⁴

Ergiri sancağı dâhilinde bulunan Permedi kazası Arnavut kavminin Laplık kabilesine mensup olup; doğusu Leskovik, batısı Tepedelen ve Ergiri, kuzeyi Timuriçe ve güneyi Pogun Kazalarıyla çevriliydi.²²⁵ 1896-1900 yıllarında Permedi kazasına bağlı yetmiş bir köy, yine aynı kazaya bağlı Fraşeri mevkiinde yirmi sekiz köy, bir nahiye bulunmakta olup toplamda doksan dokuz köy ve bir nahiye bulunmaktaydı.²²⁶

²¹⁶ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 199.

²¹⁷ S.D.A.O. 1318 (M. 1900-1901), s. 671; 1319 (M. 1901-1902), s. 722; 1322 (M. 1904-1905), s.811; 1323 (M. 1905-1906), s. 885.

²¹⁸ S.D.A.O. 1314 (M. 1896-1897), s. 894; 1315 (M. 1897-1898), s. 550; 1318 (M. 1900-1901), s. 670; 1319 (M. 1901-1902), s. 722.

²¹⁹ S.D.A.O.; 1322 (M. 1904-1905), s. 811; 1323 (M. 1905-1906), s. 885.

²²⁰ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 155.

²²¹ S.D.A.O. 1314 (M. 1896-1897), s. 890; 1315 (M. 1897-1898), s. 547; 1318 (M. 1900-1901), s. 667; 1319 (M. 1901-1902), s. 719.

²²² S.D.A.O. 1322 (M. 1904-1905), s. 807; 1323 (M. 1905-1906), s. 881.

²²³ Y.V.S. 1288 (M. 1871-1872), s. 128; Y.V.S. 1294 (M. 1877-1878), s. 189.

²²⁴ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 156.

²²⁵ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 173.

²²⁶ S.D.A.O. 1314 (M. 1896-1897), s. 890; 1315 (M. 1897-1898), s. 547; 1318 (M. 1900-1901), s. 668; 1319 (M. 1901-1902), s. 720; 1322 (M. 1904-1905), s. 808; 1323 (M. 1905-1906), s. 882.

1871-1877 tarihlerinde Permedi kazası, Ergiri'nin doğusunun batı eteğinde olup bağ ve bostanı çok güzel yükselen bir mahaldi. Kasabada iki cami, yedi yüz yirmi iki hane, yüz seksen üç dükkân ve üç kahvehane mevcuttu. Kasabanın kız ve erkek nüfusu toplam iki bin altı yüzdü.²²⁷ Kaza köylerinde Müslümanlara ait camiler, mescitler ve tekkeler; Hristiyanlara ait ise kilise ve manastırlar mevcuttu.²²⁸

Kaza ahalisi Arnavut kavmine mensup olan Pogun kazası, doğuda Yanya ve Koniçe, batıda Ergiri ve Delvine, kuzeyde Leskovik ve Permedi, güneyi Filat ve Yanya kazalarıyla çevriliydi. Merkez kazada bir cami, bir rüştiye mektebi ve üç tekke mevcuttu. Ve kazaya bağlı Hristiyan ahalinin bulunduğu yerlerde kilise ve manastırlar vardı. Bunlar ödenek ve kazançtan muaflardı.²²⁹

1896-1905 yıllarında kazaya bağlı otuz sekiz köy bulunmaktaydı.²³⁰

Tepedelen kazasında yaşayan ahali ise Arnavut kavmine mensup Lap kabilesinden olup doğusu Permedi ve Ergiri, batısı Avlonya ve Koroliş ve kuzeyi Berat kazası ile sınırlıdır. Kaza Ergiri sancak merkezine yedi, merkez vilâyete ise yirmi dört saat uzaklıktadır. 1890 yılında Tepedelenli Mehmet Ali Paşa'nın valiliği zamanında kaza merkezinde bir kale inşa edildiği gibi kazaya bağlı bazı karyelerde Rumeliler zamanından kalan bir iç kale olduğu rivayet edilmiştir.²³¹ 1896-1900 yıllarında kazaya bağlı altmış üç köy bulunmaktadır.²³²

Güney Arnavutluk'un anayol güzergâhında stratejik bir öneme sahip olan ve bugün Tepelene olarak bilinen kasaba, Klisure kanyonunun batısındaki Drino ve Vjose nehirlerini birbirine bağlayan yerin yakınında küçük bir yerleşim yeri olarak kurulmuştur. Temmuz 1492'de Arnavut asileriyle mücadele eden II. Bayezid tarafından tesis edilmiştir. 1520 tarihli tahrir defterine göre bir kadının görev yaptığı kaza yirmi yedi Hristiyan ve üç Müslüman haneden ibaretti. Tepedelen'e ait en ayrıntılı tasviri 1670 yılında Evliya Çelebi yapmıştır.

²²⁷ Y.V.S. 1288 (M. 1871-1872), s. 130; Y.V.S. 1294 (M. 1877-1878), s. 189.

²²⁸ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 174.

²²⁹ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 178- 179.

²³⁰ S.D.A.O. 1314 (M. 1896-1897), s. 891; 1315 (M. 1897-1898), s. 547; 1318 (M. 1900-1901), s. 668; 1319 (M. 1901-1902), s. 720; 1322 (M. 1904-1905), s. 808; 1323 (M. 1905-1906), s. 882.

²³¹ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), ss. 168- 169.

²³² S.D.A.O. 1314 (M. 1896- 1897), s.891; 1315 (M. 1897- 1898), s. 547; 1318 (M. 1900- 1901), s. 668; 1319 (M. 1901- 1902), s. 720; 1322 (M. 1904- 1905), s.808; 1323(M. 1905- 1906), s.882.

Onun verdiği bilgilere göre suru bulunmayan şehirde iki yüz ev, altı dükkân ve bir cami vardır. Bölge aynı zamanda Tepedelenli Ali Paşa'nın doğum yeridir.²³³ 1871-1875 yıllarına gelindiğinde kasabada elli iki hane, otuz yedi dükkân ve sekiz han bulunmaktaydı. Toplam nüfusu ise iki yüz kırktı. Kazada biri Sultan Beyazıt Veli diğeri ise Tepedelenli Ali Paşa adına iki cami ihya edilmişti.²³⁴

Koroliş kazası, doğuda Ergiri, batıda Avlonya, kuzeyde Tepedelen ve güneyde Adriyatik denizi ve kazalarıyla sınırlıydı. 1890 yılında Koroliş kazası sınırlarında on dört mescit ve sekiz tekke bulunup kazaya bağlı Himara nahiyesinde on iki kilise ve dört manastır bulunmaktaydı.²³⁵ 1896-1897 yıllarında kazaya bağlı on dört köy bulunmaktadır. Kazaya bağlı Himara mevkiinde ise sekiz köy ve bir nahiye bulunmaktaydı.²³⁶ 1900 yılında Himara kazasında on üç, Koroliş mevkiinde hiç köy olmayıp bir nahiye bulunmaktaydı.²³⁷

Delvine kazası, doğusu Pogun, batısı Koroliş ve Adriyatik denizi, kuzeyi Ergiri güneyi Filat ve Adriyatik denizi kazalarıyla sınırlıydı. Kaza Ergiri sancak merkezine sekiz merkez vilâyete on sekiz saat uzaklıktaydı.²³⁸ 1896- 1904 yıllarında kazaya bağlı doksan iki köy ve bir nahiye bulunmaktaydı.²³⁹ 1905 yılında kazadaki köy sayısı otuz sekize düşmüştü.²⁴⁰

1871 tarihinde kasabada iki medrese, on iki cami-i şerif, yüz yirmi dükkân, on dört han, dokuz kahvehane, dört yüz yirmi üç hane mevcuttur. Kasaba, kız ve erkek olmak üzere toplamda 1890 nüfusa sahipti.²⁴¹

2.2.4. Preveze Sancağı ve Kazaları

Preveze kazası, doğusunda Narda körfezi, batısında Adriyatik denizi, kuzeyinde

²³³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/tepedelen> (E. T. 30.11.2020).

²³⁴ Y.V.S. 1288 (M. 1871-1872), s. 133; Y.V.S. 1294 (M. 1877-1878), s. 193.

²³⁵ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 166.

²³⁶ S.D.A.O. 1314 (M. 1896-1897), s. 891; 1315 (M. 1897-1898), s. 548.

²³⁷ S.D.A.O. 1318 (M. 1900-1901), s. 668; 1319 (M. 1901-1902), s. 720; 1322 (M. 1904-1905), s. 809; 1323 (M. 1905-1906), s. 883.

²³⁸ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 161.

²³⁹ S.D.A.O. 1314 (M. 1896-1897), s. 890; 1315 (M. 1897-1898), s. 547; 1318 (M. 1900-1901), s. 667; 1319 (M. 1901-1902), s. 719; 1322 (M. 1904-1905), s. 808.

²⁴⁰ S.D.A.O. 1323 (M. 1905-1906), s. 882.

²⁴¹ Y.V.S. 1288 (M. 1871-1872), s. 131-132.

Loros ve Margiliç ve güneyinde ise Preveze boğazı ve Adriyatik denizi ile çevriliydi. Kaza, Yanya'nın batı yönünde ve 18 saat uzaklıkta olup Preveze Körfezi boğazı sahilinde yer alır.²⁴² 1896-1900 yıllarında kazaya bağlı otuz altı köy bulunmaktaydı.²⁴³

Preveze sancağında Müslümanlara ait bir sıbyan mektebi iki daireden meydana gelmişti. Mektebin birinci dairesinde altmış ve ikinci dairesinde iki yüz öğrenci eğitim almıştı.²⁴⁴ Bundan başka merkez kazada 1871 yılında yedi Rum mektebinde toplam iki yüz kadar öğrenci vardı.²⁴⁵

Preveze sancağı idaresinde olan Loros kazanın coğrafi konumu doğuda Yunanistan, batıda Aydonat ve Margiliç, kuzeyde Yanya ve güneyde Preveze mevkileriyle sınırlıydı.²⁴⁶ 1896-1900 yıllarında Loros kazasına bağlı altmış köy bulunmaktadır. Adı geçen kazaya bağlı toplam köy sayısı altmış sekizdi.²⁴⁷

Margiliç kazası, doğuda Preveze ve Aydonat, batıda Adriyatik denizi, kuzeyinde Filat ve kısmen Aydonat ve güneyinde aynı şekilde Adriyatik denizi ile sınırlıydı.²⁴⁸ 1896-1900 yılında kazaya bağlı altmış elli köy bulunmakta olup kaza genelinde ise yetmiş bir köy, iki nahiye bulunmaktaydı.²⁴⁹

1871 yılında kaza toplam üç yüz otuz hane, altmış dükkân ve beş kahvehaneden oluşmaktadır. Kadın ve erkek olmak üzere toplam nüfusu iki bin beş yüz elliye.²⁵⁰

2.3. YANYA VİLÂYETİNİN DEMOGRAFİK YAPISI

“Balkanlar” kelimesinin kökeni Türkçe olmakla birlikte batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen ormanlık dağ silsileleri olarak adlandırılmaktadır. Balkanlar,

²⁴² Y.V.S. 1288 (M. 1871- 1872), s. 120.

²⁴³ S.D.A.O. 1314 (M. 1896-1897), s. 892; 1315 (M. 1897-1898), s. 548; 1318 (M. 1900-1901), s. 669; 1319 (M. 1901-1902), s. 720; 1322 (M. 1904-1905), s. 809; 1323 (M. 1905-1906), s. 883.

²⁴⁴ Y.V.S. 1294 (1877-1878), s. 174.

²⁴⁵ Y.V.S. 1288 (M. 1871-1872), s. 121.

²⁴⁶ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 220.

²⁴⁷ S.D.A.O. 1314 (M. 1896 1897), s. 892; 1315 (M. 1897-1898), s. 549; 1318 (M. 1900-1901), s. 669; 1319 (M. 1901-1902), s. 721; 1322 (M. 1904-1905), s. 810; 1323 (M. 1905-1906), s. 884.

²⁴⁸ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 225.

²⁴⁹ S.D.A.O. 1314 (M. 1896-1897), s. 893; 1315 (M. 1897-1898), s. 549; 1318 (M. 1900-1901), s. 669; 1319 (M. 1901-1902), s. 721; 1322 (M. 1904-1905), s. 810; 1323 (M. 1905-1906), s. 884.

²⁵⁰ Y.V.S. 1288 (M. 1871-1872), s. 127.

güneybatıda Adriyatik Denizi ve İyon Denizi; güneyinde Akdeniz; güneydoğuda Ege ve Marmara Denizi; doğuda Karadeniz ile çevrelenen bir yarımadadır. XIV. yüzyılda Osmanlı idaresine dâhil olan bu bölgeye “Rumeli” adı verilmiştir. Balkan topraklarında yaşayan milletlerin toplam nüfusunu tespit etmek kolay değildir. Birçok milleti bünyesinde barındıran bu topraklarda konuşulan diller Yunanca, Türkçe, Bulgarca, Sırpça, Boşnakça, Arnavutça, Hırvatça, Makedonca, Romence, Slovence, Karadağca, Pomakça, Ulahça, Romanca, İtalyanca ve Yahudi İspanyolcasıdır.²⁵¹

“Arnavut” kelimesinin kökeni, Kuzey Arnavutluk’ta yaşayan Kigaların “Arbanya” ve Güney Arnavutluk’ta yaşayan Toskaların “Arberya” olarak telaffuz ettikleri kelimeye dayanmaktadır. Bu ismi Rumlar, “Arvanit”, Osmanlılar ise önceleri “Arnavit” daha sonra ise “Arnavut” şeklinde kullanmışlardır. Arnavutların kökenlerine dair çeşitli görüşler vardır. Bunlardan birine göre Arnavutlar; Pelasgların torunları ve Balkanların en eski yerleşenleridir.²⁵²

27 Eylül 1861 tarihinde İşkodra’da çıkan isyanı bastırmak üzere görevlendirilen Ahmet Cevdet Paşa, Arnavutluk hakkında kaleme aldığı raporda Arnavutluk’un sarp ve kayalık bir bölgede olmasından dolayı ulaşım elverişli olmadığını, ahalisinin cesur ama medeniyete uzak olduğunu bildirmiştir. Arnavutluk memleketinin büyük bir kısmını Gegalık ve küçük bir kısmını da Toskalık oluşturmuştur. Toskların ana dilleri Arnavutça olmasına karşın Rumlarla karşılaştıkları için dillerinde pek çok Rumca kelime vardır. Çoğunlukla Ortodoks olan Toskları Yunanlılar Helenize etmek için uğraşmışlarsa da “Biz Arnavutuz” diyerek yanaşmamışlardır. Gegalık Hristiyanları ise genellikle Katolik olup, yapı olarak kaba olmakla birlikte sözlerine sadıktırlar.²⁵³ Balkan uluslarından farklı olarak Osmanlı ile en fazla özdeşleşen Arnavut halkında ulusal bilincinin oluşması Balkan uluslarına nazaran daha geç gerçekleşmiştir. Milliyetçilik bilincinin geç oluşmasında İslamlaşan Arnavutların Osmanlı’ya sıkı bir şekilde bağlanmaları ve II. Mahmud dönemindeki merkezîyetçilik

²⁵¹ Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu, *Osmanlı Döneminde Balkanlar (1774- 1914)*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Tarih Programı Ders Notu, s. 7.

²⁵² Said Olgun, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, Elâzığ 2015, s. 9.

²⁵³ Kemalettin Kuzucu, “Osmanlı Bürokratlarının Raporlarında Arnavutlar ve Arnavutluk”, *Uluslararası Balkan Dil, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri*, (8- 10 Nisan 2010 Tiran- Arnavutluk), s. 215-217.

girişimleri kapsamında Arnavutların meskûn oldukları bölgelerin önce İşkodra ve Yanya daha sonra Manastır ve Kosova gibi vilâyetler eklenerek yönetilmesi ile siyasî birlikten uzak tutulması etkili olmuştur.²⁵⁴

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Arnavutların yaşadığı bir kısım toprakların Sırp, Bulgar ve Karadağlılara verilmesi üzerine Osmanlı'daki Arnavut ileri gelenleri 1 Temmuz 1878'de Prizren Birliğini kurmuşlardır.²⁵⁵ Arnavutların özerklik hareketinde “en gelişmiş ve örgütlenmiş biçimi” olarak değerlendirilen Prizren Birliği, Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminin dönüm noktalarından biri olmuştur. Birliğin amacı özerk bir Arnavut vilâyeti, prensliği ve millî bir Arnavut devletinin kurulması için siyasî ortamın oluşturulmasıydı.²⁵⁶

Abdül Frasheri (Abdullah Hüsnü Fraşiri) 'nin girişimi ile kurulan Prizren Birliği, 30 delegenin katılımıyla Berlin Kongresinden üç gün önce 1 Haziran 1878'de Abdullah Hüsnü Fraşiri'nin konuşmasıyla açılmıştır. Kongrede 18 maddelik kararname ile hedefler ve faaliyetler belirtilmiştir. Kongrede üzerinde durulan konular Arnavutluk'un bir vilâyet altında toplanması, diplomatik mücadeleye geçilmesi ve bağımsızlık çalışmalarının hazırlanmasıdır. Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması durumunda en fazla zararı Arnavutların göreceğini anlayan Arnavut ulusçular, Arnavut birliğinin ve bütünlüğünün sağlanmasının tek yolunun Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında ancak bölgenin özerkliği için mücadele etmek olduğunu düşünmüşlerdir. Fraşiri'nin temsil ettiği ulusçu kesim, 27 Kasım 1878'de Bâb-ı Âli'den Arnavutluk için özerklik istemişlerdir ancak bu talepleri Bâb-ı Âli tarafından sıcak karşılanmamıştır. Bunun nedenleri: Arnavutluk'a özerklik verilmesi durumunda diğer Müslüman unsurlara kötü örnek olunması, Rum Ortodoks Patriğinin olumsuz tavrı ve Slavların talep ettikleri bölgelerde bir Arnavut devletinin kurulmasını protesto etmesidir.²⁵⁷

Ayrıca Babıali, Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsız hale gelen Kırım'ın daha

²⁵⁴Fahri Maden, “Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler, *Avrasya Etütleri*, c. 44, S. 2, 2013, s. 157.

²⁵⁵Hacısalihioğlu, *age.*, s. 200.

²⁵⁶Olgun, *agt.*, s. 37.

²⁵⁷Selda Kılıç, “Bir Osmanlı Aydınının Arnavutluk'a Dair Görüş ve Düşünceleri”, *OTAM*, c. 19, S. 19, Şubat 2006, s. 260-261.

sonra Rusya hâkimiyetine girmesinin ilk adımını teşkil ettiği gibi Arnavutluk'un bağımsızlığının da İtalya ve Avusturya hâkimiyetine girmesi gibi benzer sonuçlar teşkil edeceğini bu sebepten Arnavutluk'un Osmanlı tarafından idare edilen vasal bir statüde olmasını talep etmiştir. Lakin Arnavut bağımsızlığının lideri olan İsmail Kemal Bey; *“Arnavutluk'un Avusturya'da İtalya'da değil, Arnavutların var olma ve ayrı bir milliyete sahip olma hakkına ve büyük güçlerin milliyetlere saygı gösterme görevine güvendiğini”* belirterek Babıali'nin bu teklifini reddetmiştir.²⁵⁸

Prizren Birliğinin ulusçu çalışmalarından rahatsız olan II. Abdülhamid, bu harekete muhafazakâr Arnavutlar aracılığıyla dinî bir görünüm vererek hem ulusçu özelliğini zayıflatmak hem de yabancı işgalcilere karşı bir direniş unsuru olarak kullanmak amacıyla bu birliğe önceleri destek vermiştir. Fakat Prizren Birliğinin Arnavut aydınları tarafından Arnavutluk'un özerklik elde etmesi hareketine dönüştürülmesi II. Abdülhamid'i rahatsız etmesi üzerine bu hareketin bastırılmasına yönlendirmiştir. Birliği, 1881 yılının Mart ve Nisan aylarında Derviş Paşa komutasında başlatılan askerî hareketle sona erdirilmiştir. 29 Nisan 1881'de Firzovik yakınlarında Prizren Birliği güçlerini mağlup eden Derviş Paşa, bunlardan bazılarını sürgüne gönderirken bazılarını da tutuklayıp idam ettirmiştir. II. Abdülhamid'den özerklik elde edemeyen Arnavut milliyetçileri yeni kurulacak olan Meşrutiyet rejiminden beklemişlerdir. Sultan II. Abdülhamid'i devirmek adına Arnavutların desteğine ihtiyaç duyan İttihat ve Terakki Cemiyeti bu arada Arnavutların özerkliklerine yeşil ışık yakmıştır. Bu durum II. Meşrutiyet'in ilanında Arnavutların büyük destek vermelerine neden olmuştur.²⁵⁹ Fakat Arnavutlar İttihat ve Terakki yönetiminden bekledikleri tavrı bulamayınca hayal kırıklığı yaşayarak onlardan şikâyetçi olmuşlardır. Öyle ki II. Abdülhamid dönemi yönetiminden daha kötü bir idarenin iktidarda olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Arnavutlar II. Abdülhamid dönemi sonrasında daha fazla hürriyet ve adalet beklerken, baskı ve zulüm görmeye başladıklarını iddia etmişlerdir.²⁶⁰

28 Kasım 1912'de İsmail Kemal Bey önderliğinde otuz yedi delegenin katılımıyla

²⁵⁸ Aydın, *agm.*, s. 114.

²⁵⁹ Maden, *agm.*, s. 160-163.

²⁶⁰ İhsan Burak Birecikli, “Arnavud İttihad Komitesinin İki Beyannamesi”, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, c. 6, S. 1, 2016, s. 49.

gerçekleşen “Arnavut Milli Kongresi” bağımsızlık kararı almıştır. Kongre sonunda İsmail Kemal Bey liderliğinde geçici bir hükümet kurularak Arnavutluk’un bağımsızlığı ilan edilmiştir. Böylece yaklaşık elli yıldır süren bağımsızlık mücadelesi başarıyla sonuçlanmıştır.²⁶¹ Osmanlı Devleti, 30 Mayıs 1913’te imzalanan Londra Barış Antlaşmasıyla Arnavutluk sınırlarının çizilmesini büyük devletlere bırakmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, Arnavutluk’un bağımsızlığını tanıyarak Balkanlarda Arnavutların yaşadığı toprakları da kaybetmiştir.²⁶² Osmanlı Devleti’nde 1826 yılında II. Mahmud’un Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla birlikte Bektaşiliğin yasaklanması Arnavutluk’taki Bektaşilerin Osmanlı yönetimine karşı tavır almasına neden olmuştur. Bektaşi mensuplarının pek çoğu Arnavutluk’a kaçarak Osmanlı Devleti’ne karşı tavır almıştır. Bu sebeple Arnavutluk’un bağımsızlık sürecinde Arnavutlara destek olmuşlardır.²⁶³ Osmanlı Devleti Bektaşilerin bu faaliyetlerine karşı önlem almaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır ve 1912 yılında Arnavutluk bağımsız bir devlet haline gelmiştir.

Arnavutlar arasındaki Müslüman nüfus oranı 1430’lu yıllarda %10 iken bu nüfus 1520’lü yıllarda %25’e, 1580’lerde ise %30’a kadar ulaştığı görülmüştür. Müslümanlaşma süreci XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar devam etmiş olup bu oran %33’lerden %60’lara kadar ulaşmıştır. Bu İslamlaşma sürecinde Osmanlı Devleti tarafından baskı veya maruz kalma durumu olmamıştır. Aksine teşvik yöntemiyle uzun yıllar süren süreci kapsamıştır.²⁶⁴ Bektaşiliğin Arnavutluk’a yayılması konusunda farklı görüşler yer almıştır. Batılı tarihçilere göre, Bektaşiliğin Arnavutluk’ta yayılmasını etkileyen faktörlerden biri II. Beyazıd döneminde bazı Kızılbaşların, Safeviler’in tarafında olmalarına bağlı olarak Anadolu’dan Rumeli’ye sürgün edilmeleridir. Bu durum XVI. yüzyıl başlarından itibaren Bektaşiliğin Arnavutluk’ta var olmaya başladığı görüşüne neden olmuştur.²⁶⁵ Bazı tarihçilere göre ise Balkanlar’da İslâmiyet’in yayılmasında özellikle Türkmen tüccarlar, din adamları ve

²⁶¹ Kemal Yakut, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, *Uluslararası Balkan Dil, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri*, (8-10 Nisan 2010 Tiran- Arnavutluk), s. 53.

²⁶² Fahri Maden, *agm.*, s. 190.

²⁶³ Kosova Nazım, *Arnavutlar Tarihi*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2020, s. 6.

²⁶⁴ Ahmet Cebeci- Güray Kırpık, “Tahrir Defterlerine Göre Osmanlı Fethinden Sonra Arnavutluk’ta Hristiyan ve Müslüman Nüfus Değişimleri”, *Uluslararası Balkan Dil, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri*, (8-10 Nisan 2010 Tiran-Arnavutluk), s. 295-297.

²⁶⁵ Maden, *agm.*, s. 146.

dervişlerin faaliyetleri etkili olmuştur. Arnavutluk'ta İslâm'ın yayılmasındaki bir diğer unsur da jeopolitik konumun etkisidir. Bu durumda İslamlaşmanın kılıç zoruyla ve baskıyla yapıldığı iddialarının doğru olmadığı görülmüştür.²⁶⁶

Yanya halkını oluşturan milletlerden bir diğeri olan Ulahların, araştırmacılar tarafından 22 farklı adı olduğu tespit edilmiştir. Kökenleri Rumenlerle aynı olan, Balkanlardaki Romalıların ve Romanlaştırılmış kolonilerin soyundan geldikleri bilenen Ulahlar; Makedonlar, Teselyalılar, Antik Trakyalı, İlirler ve Epirililerin Latinleştirilmesi sonucu ortaya çıkan bir halk topluluğu olarak kabul edilir. Ulahlar günümüzde, Balkanlar'da ve Doğu Avrupa'nın bazı bölgelerinde yaşamakta olup kendileri için "Aroman" ismini kullanmışlardır. Romence ile akraba bir dil olan Ulahça/Vlahça dilini konuşmuşlardır.²⁶⁷

1870'li yıllara kadar kendilerinden fazla bahsedilmeyen Ulahlar, Makedonya sorunu ile gündeme gelmiştir. Bulgar, Sırp ve Yunan nüfusu Makedonya'da daha fazla hak sahibi olduğunu kanıtlamak için nüfus istatistikleri düzenlenmiş ve sonucunda farklı rakamlar ortaya çıkmıştır. Ulahların nüfusları farklı kaynaklarda farklı rakamlarla ifade edilmiş olmalarına rağmen çoğunlukla Selanik, Manastır, Kosova ve Yanya vilâyetlerinde yaşamışlardır.²⁶⁸

Ulahların, Balkanlarda hayvancılıkla uğraşmaları bol miktarda süt, et ve yün ürünlerine sahip olmalarını sağlamıştır. Bu durum Ulahların ticaretle uğraşmalarına zemin hazırlamıştır. Ticaret demek kültürel, sosyal ve ekonomik etkileşim ve bu etkileşimi yaşadıkları bölgelere taşımak demektir. Bu sayede Batı'daki yenilikleri kendi topraklarına aktarıyorlardı. Ticaretle uğraşan Ulahlar, Osmanlı Devleti için özel bir konum haline gelmiştir. Devlet, bu özelliğe sahip Ulahların her alanda bağımsız olduğunun farkında olmuş ve dolayısıyla Ulahlara özel imtiyazlar tanımıştır.²⁶⁹ Osmanlı Devleti'nin Balkanları fethetmeye başladığı sıralarda karşılaştıkları halklardan biri olan Ulah halkına Bizans

²⁶⁶ Maden, *agm.*, s. 143.

²⁶⁷ Ünlü, Yadi, "II. Abdülhamid Döneminde Ulahların İstihdamına Dair", *History Studies International Journal of History*, c. 10, S. 10, Aralık 2018, s. 267.

²⁶⁸ Mucize Ünlü, "II. Abdulhamid Döneminde Ulahlar", *Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 7. Kış 2009, Konya, s. 146.

²⁶⁹ Dımo N. Dımcı, "Osmanlı Döneminde Türk-Ulah Münasebetleri", XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, c. III, Kısım. I, Ankara 4-8 Ekim 1999, s. 128.

döneminde sahip oldukları tüm hakları kullanmalarını devam ettirme imkânı vermiş ve vergi gibi konularda da kolaylık sağlanmıştır.²⁷⁰

Ulahların, Yunan papazlarının baskıları neticesinde Osmanlı Devleti'ne karşı sadık bir millet olarak Osmanlı'nın dağılmasına kadar olan süreçte Osmanlı yönetimine karşı hiçbir fenalıkları dokunmamıştır. Hatta 1821 yılında meydana gelen Yunan ayaklanmasından sonra Yunanistan'a Tesalya bölgesinin verilmesi söz konusu olduğunda Ulahlar, *“Türklerle beraberlikten yanayız, Yunanlılarla beraberliğe karşıyız”* sloganı ile Berlin Kongresi'ne on beş bin kişinin imzasıyla iletmışlerdir.²⁷¹

Romanya hükümeti Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler kurarak Ulahların hak ve hukuklarının genişletilmesi ve çeşitli görevlerde yer alması için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimler neticesinde Ulahlar tabip, muallim, meclis azası, memur gibi farklı meslek gruplarında istihdam edilmiştir. Bunlardan Zisi Efendi, Yanya Grebene'de Tabip ve Ulah muallimliğine, yine Yanya Grebene'de Yani Efendi Pasaport memurluğuna, Nikola Efendi Selanik'te Ulah muallimliğine, Yorgi Efendi Selanik'te Türkçe Lisan muallimliğine, Kostantin Efendi İşkodra'da Ulah muallimliğine getirilmiştir. Bu isimlerin yanı sıra Selanik, Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra vilâyetleri dâhilinde daha birçok kişi istihdam edilmiştir.²⁷² Romanya'dan başka Yunanistan, İtalya ve Avusturya devletleri de Ulahların bulunduğu bölgelerle ilgilenmiştir. Yanya'da siyasî nüfuz oluşturmaya çalışan Yunanistan, Ulahları Rumlaştırma faaliyeti içerisindeyken bunun farkında olan Romanya ise Ulahları İtalya politikasına yönlendirmiştir. Fakat zaten Yunanlılar daha önceleri Yanya Vilâyetindeki Ergiri, Berat ve Görice sancaklarında kurdukları mektepler aracılığıyla Hristiyan Arnavutları Rumlaştırmayı başarmışlardır.²⁷³

Osmanlı yönetiminin Ulahlara karşı olumlu tavrı II. Abdülhamid dönemiyle sınırlı kalmamıştır. İttihat ve Terakki yönetimi de Makedonya'da yaşayan Ulah halkını kazanmaya çalışmıştır. Ulahlar, II. Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki'den Ulah kilisesinin Rum

²⁷⁰ Mucize Ünlü, “Uluslararası Diplomasi ve Ulahlar”, *Uluslararası Karadeniz İnceleme Dergisi*, S. 7, Ağustos 2009, s. 11.

²⁷¹ Dimçev, *agm.*, s. 131.

²⁷² Ünlü, *Yadi, agm.*, s. 270- 278.

²⁷³ Ünlü, *agm.*, s. 23.

Patrikliğinden ayrılmasını, Ulah okullarının açılmasını ve Ulah kilise ve okul ve belediyelerinin kurulmasını istemiştir. 22 Mayıs 1905 tarihli fermanla Osmanlı idaresi, Makedonya'daki Ulahların varlığını kabul etmiştir ve Ulahlar "Rum milleti" yerine "Ulah milleti" olarak tanımlanmışlardır. Mezhep işlerinde Rum Patrikhanesi'ne bağlı kalmak şartıyla Osmanlı vatandaşı olan Rum, Bulgar ve Sırplar gibi Ulahlar da bir cemaat olarak kabul edilmiştir.²⁷⁴

²⁷⁴ Ünlü, *agm.*, s. 157-158.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YANYA VİLÂYETİNDE EĞİTİM

3.1. YANYA VİLÂYETİNDE MAÂRİF İDARESİ

II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında yapılan en önemli hizmetlerden biri maârif idarelerinin kurulmasıdır. 1881 yılında dönemin Maârif Nazırı Kâmil Paşa, Sadrazama gönderdiği tezkirede Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Mamuretülaziz ve Van vilâyetlerine birer Maârif Müdürü tayin edileceğini bildirmiştir. 1882 yılından sonraysa ihtiyaç duyulan vilâyet merkezlerine birer Maârif Müdürü tayin edilmeye devam edilmiştir.²⁷⁵

Maârif idarelerinin kadroları genel olarak Maârif Müdürü, Maârif Kâtibi, Muhasebeci, Sandık Emni olarak dört kişiden oluşmuştur. Bunların yanı sıra bazen üç kâtip, iki muhasebeci, mukayyit, muayene memuru, müze memuru, mütercim ve müfettiş kadroları da görülmüştür. Bu kadrolar vilâyetlere göre azaltılmış veya çoğaltılmıştır.

II. Abdülhamid döneminde Vilâyet Teşkilâtı idaresindeki Maârif Müdürlükleri ve Maârif Meclisi teşkilatı beraber ele alınmıştır. Şöyle ki vilâyet Maârif Müdürlükleriyle, Maârif Meclisleri aslında iç içedir. Maârif idaresi kadrosunda bulunan Müdür, Muhasip, Sandık Emni, Kâtip ve Müfettişler aynı zamanda Maârif Meclisinin de daimî ve tabii üyesidir. Vazife olarak da aynı sorumluluklar yüklenen bu kadroların arasındaki fark Maârif idarelerini Türk ve Müslümanlar oluştururken, Maârif Meclislerini ise Müslim ve gayrimüslimler oluşturmuştur.

Esasen 1879'da kurulan Maârif Merkez Teşkilâtı zamanla bazı değişikliğe uğrayarak hem genişleyip hem de modernleşmiştir. 1881 yılında merkezî teşkilatın taşra maârifinden uzak olduğunun anlaşılması üzerine taşra ile merkez arasındaki iletişimi

²⁷⁵Arzu Yaman, *Salnamelere Göre II. Abdülhamid Dönemi'nde Manastır Vilâyetinde Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, Ankara Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s. 31.

sağlamak için Nezaretteki müfettiş sayısı arttırıldığı gibi müfettişlerin görev ve yetki alanları da ayrılmıştır.²⁷⁶

II. Abdülhamid Dönemi'nde, Yanya vilâyetine bağlı merkez sancaklarının Maârif idarelerinde XIX. yüzyıl itibariyle Maârif komisyon başkanlarının ve üyeleri görev almaya başlamışlardır. Aşağıdaki tabloda Yanya vilâyetinin maârif idaresindeki komisyon başkanları ve komisyondaki üye sayıları verilmiştir.²⁷⁷

Tablo 3.1. XIX. Yüzyılda Yanya Vilâyeti Sancaklarında Bulunan Maârif Komisyon Başkanı ve Komisyon Üye Sayıları

Sancak	Komisyon Başkanı	Üye Sayısı
Yanya	Hüseyin Efendi	2
Ergiri	Reis Müftü Efendi	4
Berat	Reis-i evvel; Aziz Paşa, Reis-i sani; Müftü Efendi	
Preveze	Reis Naib Efendi	4

Yanya Vilâyetinde Maârif İdaresi ve Maârif Meclisleri dışında bazı sancak ve kazalarda Maârif Komisyonları bulunmaktadır. Vilâyet genelinde Yanya, Ergiri, Berat, Preveze Sancaklarında toplam dört tane Maârif Komisyonu vardı. Komisyonlar, bir başkan ve üye sayısı iki ile dört arasında değişiklik gösterecek şekilde oluşmuştur.

Yanya Maârif idarelerinde görev alan görevliler 1898 yılından itibaren görev almaya başlamışlardır. Görevliler arasında Maârif Müdürü, Maârif Muhasebe Memuru, Maârif Kâtibi, Muayene Memuru ve Sandık Emni, Muhasebe Memuru Refiki, Muayene Memuru Refiki yer almaktadır. 1898-1903 yılları arasında Maârif Muhasebe Müdürü, Muayene Memuru ve Sandık Emni, Muayene Memuru Refiki ve Maârif Kâtibi görevinde bulunan memurların isimleri değişmezken, sadece Maârif Kâtipliği bazı yıllarda Başkâtiplik

²⁷⁶ Kodaman, *age.*, s. 30.

²⁷⁷ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 80-129-149-168.

unvanına yükselmiştir. Diğer memurluklara yıllar içerisinde farklı isimler getirilmiştir. 1898-1903 yılları arasında Vilâyet Maârif İdaresinde görev alanların isim ve görevleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²⁷⁸

Tablo 2.2. 1898-1903 Yılları Arasında Vilâyet Maârif İdaresinde Görev Alan Kişiler ve Unvanları

Memuriyet	Görevli				
	1898	1899	1900	1901	1903
Maârif Müdürü	Celal Bey	Celal Bey	Halil Bey	Halil Bey	Namık Bey
Maârif Muhasebe Memuru	Vasıf Efendi	Vasıf Efendi	Vasıf Efendi	Vasıf Efendi	Vasıf Efendi
Maârif Kâtibi (Memuru)	Fuat Efendi	Fuat Efendi	Fuat Efendi	Fuat Efendi (Başkâtip)	Fuat Efendi
Muayene Memuru ve Sandık Emni	Abdûlbâki Efendi	Abdûlbâki Efendi	Abdûlbâki Efendi	Abdûlbâki Efendi	Abdûlbâki Efendi
Muhasebe Memuru Refiki	Besim Efendi	Hakkı Efendi	Hakkı Efendi	Hakkı Efendi	Hakkı Efendi
Muayene Memuru Refiki	Kâmil Efendi	Kâmil Efendi	Kâmil Efendi	Kâmil Efendi	Kâmil Efendi

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’de belirtildiği üzere Yanya Vilâyeti Maârif Müdürlüğü görevine ilk olarak 1896 yılında Vasıf Efendi getirilmiştir.²⁷⁹ Daha sonraları Müdürlük görevlerine sırasıyla Celal Bey, Namık Efendi ve Mehmet Celalettin Bey gelmiştir.

²⁷⁸ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1216; S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1445; S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1613; S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 932; S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 728.

²⁷⁹ S.D.A.O., 1314 (M. 1896-1897), s. 888.

Tablo 3.3. 1896- 1905 Yılları Arasında Yanya Vilâyetinde Görev Yapan Maârif Müdürleri

Tarihler	İsimleri
1896 ²⁸⁰	Vasıf Efendi
1901 ²⁸¹	Celal Bey
1904 ²⁸²	Namık Efendi
1905 ²⁸³	Mehmet Celalettin Bey

3.2. YANYA VİLÂYETİNDE BULUNAN MEKTEPLER

Maârif Salnâmesine göre Yanya Vilâyetinin 1901 ve 1903 yıllarında genel nüfusu 650.000'dir. 1901 yılında genel nüfus içerisinde eğitim öğretimine devam eden öğrenci sayısı 34.153 olup vilâyette bulunan öğrenci sayısının nüfusa oranı %52,54 tür. 1903 yılında ise genel nüfus içerisinde eğitim öğretimine devam eden öğrenci sayısı 35.650'ye kadar yükselmiştir ve vilâyette bulunan öğrenci sayısının nüfusa oranı %54,84 olmuştur. 1901 ve 1903 yıllarında Yanya Vilâyeti nüfusu, vilâyet mekteplerinde bulunan öğrenci sayısı ve öğrenci sayısının genel nüfus içerisindeki oranı tablodaki gibidir.²⁸⁴

Tablo 3.4. 1901 ve 1903 Yıllarında Yanya Vilâyetinde Eğitim Gören Öğrenci Sayısı ve Vilâyet Nüfusuna Oranı

Yıl	Nüfus-ı Umumiyye	Mekâtibte Tahsilde Bulunan Talebeler	Talebenin Nüfusu Umumiyyeye Nisbeti
1901	650.000	34.153	%52,54
1903	650.00	35.650	%54,84

²⁸⁰ S.D.A.O., 1314 (M. 1896-1897), s. 888.

²⁸¹ S.D.A.O., 1319 (M. 1901-1902), s. 716.

²⁸² S.D.A.O., 1322 (M. 1904-1905), s. 804.

²⁸³ S.D.A.O., 1323 (M. 1905-1906), s. 878.

²⁸⁴ S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 930; 1321 (M. 1903-1904), s. 698.

Yanya Vilâyetinde merkez ve sancak kazalarında bulunan idadi ve rüştiye mektepleri ve bu mekteplerdeki öğrenci ve öğretmen sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.5. Yanya Vilâyetinde Bulunan Mektepler ile Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Mektebin İsmi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Yanya İdadi Mektebi	13	175
Yanya Hamidiye İnas Rüştiyesi	5	58
Berat Hamidiye İdadi Mektebi	2	14
Aydonat Rüştiye Mektebi	2	11
Konice Rüştiye Mektebi	1	28
Leskovik Rüştiye Mektebi	2	57
Avlonya Rüştiye Mektebi	4	114
Ergiri Rüştiye Mektebi	1	46
Lehova Rüştiye Mektebi	2	11
Delvine Rüştiye Mektebi	2	25
Permedi Rüştiye Mektebi	3	43
Preveze Rüştiye Mektebi	2	50
Preveze İnas Rüştiyesi	2	114
TOPLAM	41	673

1901/1902 yılına ait Yanya Vilâyeti genelinde Yanya Mektebi İdadisi ve Berat

Hamidiye İdadi Mektebi olmak üzere iki idadi mektebi bulunmaktadır. Yanya merkezde bulunan idadi mektebinde yüz yetmiş beş öğrenci eğitim alırken on üç muallim eğitim öğretim amacıyla görev almıştır. Berat sancağında bulunan idadi mektebinde ise on dört öğrenci bulunup bunlara iki muallim eğitim vermektedir. Vilâyette iki kız rüştiyesi bulunmaktadır. Bunlardan biri merkez sancakta bulunan Yanya Hamidiye İnas Rüştiyesi olup, elli sekiz öğrenci ve beş muallime sahiptir. Bir diğeri ise Preveze İnas Rüştiyesidir. Bu rüştiyede yüz on dört öğrencinin eğitiminden iki muallim sorumlu olmuştur. Ayrıca vilâyette dokuz rüştiye mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerde okuyan toplam öğrenci sayısı üç yüz seksen beştir. Mektepte görev yapan toplam muallim sayısı ise on dokuzdur.²⁸⁵

1901/1902 yılında Yanya Vilâyetine bağlı Yanya Sancağı, Berat Sancağı, Ergiri Sancağı ve Preveze Sancağı olmak üzere toplam dört sancakta yirmi altı iptidaiye mektebi ve iki İnas İptidaiye mektebinde toplam otuz üç muallim görev yapmakta olup bu mekteplerde bulunan toplam talebe sayısı bin beş yüz elli sekizdir. Yanya Vilâyeti kasabalarında bulunan iptidaiye mektepleri, mektepte görev yapan muallimler ve talebe sayıları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.²⁸⁶

Tablo 3.6. 1901 Yılında Vilâyete Bağlı Kasabalarda Bulunan İptidaiye Mektepleri ve Bunlardaki Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Mektep İsimleri	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Yanya Darü'l-feyz-i Osmani İptidai Mektebi	4	201
Aydonat İptidai Mektebi	1	28
Aydonat İnas İptidai Mektebi	1	32
Koniçe İptidai Mektebi	1	19
Leskovik İptidai Mektebi	1	64
Filat İptidai Mektebi	1	67
Beratta Vakıf-ı Kebir Mektebi	1	45
Beratta Vakıf İptidai Mektebi	1	29

²⁸⁵ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 201.

²⁸⁶ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 202-203.

Beratta Atik İptidai Mektebi	1	87
Avlonya İptidai Mektebi	1	72
Avlonya İnas İptidai Mektebi	2	53
Luşna İptidai Mektebi	1	30
İskarapar İptidai Mektebi	1	15
Egiride Palortus İptidai Mektebi	1	57
Egiride Mescid ve Palaka İptidai Mektebi	1	32
Egiri Donavat İptidai Mektibi	1	64
Egiri Menalat İptidai Mektebi	1	45
Permedi İptidai Mektebi	1	28
Fraşeri İptidai Mektebi	1	30
Delvine İptidai Mektebi	1	49
Tepedelen İptidai Mektebi	1	38
Pogun İptidai Mektebi	1	26
Peruganat İptidai Mektebi	1	43
Preveze İptidai Mektebi	1	79
Margiliç İptidai Mektebi	1	79
Lorus İptidai Mektebi	1	48
Lorus İnas İptidai Mektebi	1	48
Parga İptidai Mektebi	2	58
TOPLAM	33	1558

1901/1902 yılında Yanya vilâyetine bağlı Yanya Sancağı, Berat Sancağı, Egiri Sancağı ve Preveze Sancaklarında bulunan köylerde toplam otuz üç mektep bulunmaktadır. Bu mekteplerde otuz iki muallim eğitim vermekte olup toplam talebe sayısı altı yüz altmış beş olarak belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda vilâyet köylerinde bulunan iptidaiye mektepleri,

muallim ve talebe sayıları verilmiştir. ²⁸⁷

Tablo 3.7. 1901 Yılında Vilâyete Bağlı Köylerdeki İptidaiye Mektepleri ile Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Mektep İsimleri	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Aydonat Kazasında Karabokar Kariyesi Mektebi	1	36
Leskovik Kazasında Viriçka Kariyesi Mektebi	1	10
Filat Kazasında Konsopul Kariyesi Mektebi	1	26
Filat Kazasında Lopus Kariyesi Mektebi	1	34
Filat Kazasında Şalis Kariyesi Mektebi	1	41
Berat Kazasında Kapnova Kariyesi Mektebi	1	15
Berat Kazasında Kota Kariyesi Mektebi	1	24
Avlonya Kazasında İsmu Kaşına Kariyesi Mektebi	1	27
Avlonya Kazasında Dukat Kariyesi Mektebi	1	35
Avlonya Kazasında Terkos Kariyesi Mektebi	1	0
Avlonya Hoşnama Kariyesi Mektebi	1	20
Avlonya Kozis Kariyesi Mektebi	1	26
Avlonya Kazası Kanina Kariyesi Mektebi	1	0
Ergiri Kazası Gulam Kariyesi Mektebi	1	16
Permedi Kazası Huthova Kariyesi Mektebi	1	15
Permedi Kazası Frateri Kariyesi Mektebi	1	10
Permedi Kazası Kalisura Kariyesi Mektebi	1	8
Himara Kazası Koç Kariyesi Mektebi	1	50
Himara Kazası Bevareş Kariyesi Mektebi	1	0
Himara Kazası Nevica Kariyesi Mektebi	1	41
Delvine Kazası Julat Kariyesi Mektebi	1	16
Delvine Kazası Tatazan Kariyesi Mektebi	1	28

²⁸⁷ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 203-205.

Tepedelen Kazası Dragon Kariyesi Mektebi	1	7
Tepedelen Kazası Sacid Guran Kariyesi Mektebi	1	18
Tepedelen Kazası Karahas Kariyesi Mektebi	1	9
Tepedelen Kazası Senan Mehmed Kariyesi Mektebi	1	23
Tepedelen Kazası Damz Kariyesi Mektebi	1	25
Margiliç Kazası Mızarak Kariyesi Mektebi	1	22
Margiliç Kazası Varfan Kariyesi Mektebi	1	25
Margiliç Kazası Arpacı Kariyesi Mektebi	1	34
Margiliç Kazası Valat Kariyesi Mektebi	1	26
Margiliç Kazası Varahuna Kariyesi Mektebi	1	0
Margiliç Kazası Koc Kariyesi Mektebi	1	0
Toplam	32	665

3.2.1. Sıbyan ve İptidaiye Mektepleri

1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi ile modern ilköğretim birimi olan iptidai mektepleri yaygınlaştırmak, sıbyan mekteplerine ters düşmeyecek şekilde Usul-i Cedide'ye göre şekillendirmek ve sıbyan mekteplerini aşamalı şekilde iptidailere dönüştürmek amaçlanmıştır. Mekteplerinin II. Abdülhamid Dönemi'nde sayısının artmasıyla birlikte bu döneme "İptidailer Dönemi" denilmiştir.²⁸⁸

1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesinin iptidailer üzerindeki programı ilk kez uygulanmak üzere 1872 yılında Nuruosmaniye Cami içinde bulunan binada iptidai mektebi açılmıştır. Okulun uygun bulunmasının ardından ilk olarak Rumeli vilâyetinde yayılmıştır. 1892/1893 yılında 20.174 usul-i atika, 3.326 usul-i cedide olmak üzere 20.500 iptidai mektebi bulunurken, bu sayı 1900 yılına gelindiğinde 29.130 sıbyan ve iptidai sayısına ulaşmıştır. Bu mekteplerdeki öğrenci sayısı ise 899.932'dir.²⁸⁹

II. Abdülhamid, eğitimin temelini ilköğretimin oluşturduğunu kabul edilerek reform faaliyetlerine ilkokullarda başlamıştır. Bu dönem, I. Meşrutiyet Devri siyasî ve eğitim

²⁸⁸ Koçyiğit, *agt.*, s. 35.

²⁸⁹ Yaman, *agt.*, s. 61.

durumunu da içine almış ve Meşrutiyet eğitimcileri de ilköğretime aynı derecede önem ve ağırlık vermişlerdir. İlköğretim alanında her ne kadar Avrupa devletleri seviyesine ulaşıldığı söylenemese de bu zaman aralığında İstanbul ve taşrada bu mekteplerde hatırı sayılır derecede gelişme kaydedilmiştir.²⁹⁰

3.2.1.1. Yanya Sancağında Sıbyan ve İptidai Mektepleri

Osmanlının taşra vilâyetlerinden olan Yanya'nın Tepedelen kasabasında 1871/1872 tarihinde altısı Müslümanlara dördü gayrimüslimlere mahsus olmak üzere on sıbyan mektebi bulunuyordu. Bu okullarda üç yüz Müslüman ve yüz doksan gayrimüslim çocuk eğitim görmüştür.²⁹¹

1888/1889 yılında Yanya vilâyeti merkez kazasında on bir muallimin görev yaptığı on bir sıbyan mektebi bulunuyordu. Bu mekteplerde iki yüz yedisi erkek, yüz ellisi kız olmak üzere toplam üç yüz elli yedi öğrenci eğitim görmüştür.²⁹² 1892/1893 yılında ise on muallimin görev yaptığı on sıbyan mektebinde üç yüz yedi öğrenci bulunuyordu.²⁹³

1895/1896 yılında Yanya kazasında bir Sıbyan mektebi, bir İnas Sıbyan mektebi ve Temrebigar kariyesinde ise bir Mekteb-i İptidai vardır.²⁹⁴

1892/1893 yılında kurulan Feyziye Mekteb-i İptidaiyesi ve Terakki Mekteb-i İptidaisi olmak üzere iki iptidai mektebi mevcuttur. Feyziye Mektebinin şakirdan sayısı yüz iki iken Terakki Mektebinin şakirdan sayısı doksan dokuz kişidir.²⁹⁵ 1895/1896 yılında Feyziye ve Numune Terakki Mektebi dışında Hafiziyye Mektebi ve Kal'a Mektebi de kurulmuştur.²⁹⁶

1888/1889 yılında Yanya Vilâyeti merkez kazasında Birinci Mekteb-i İptidai ve İkinci Mekteb-i İptidai olmak üzere iki iptidai mektep kurulmuştur. Birinci Mekteb-i İptidai'nin Muallim-i Evveli Mustafa Efendi ve Muallim-i Sânisî Ahmet Efendi olup mektep

²⁹⁰ Kodaman, *age.*, s. 89.

²⁹¹ Y.V.S. 1288 (M. 1871-1872), s. 133.

²⁹² Y.V.S. 1306 (M. 1888-1899), s. 66.

²⁹³ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 85.

²⁹⁴ Y.V.S. 1311 (M. 1895-1896), s. 121.

²⁹⁵ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 85.

²⁹⁶ Y.V.S. 1311 (M. 1895-1896), s. 93.

dört sınıf ve seksen dört öğrenciden oluşuyordu. İkinci Mekteb-i İptidainin ise Muallimi Evveli Hafız Abidin Efendi ve Muallimi Sanisi Şakir Efendi olup mektep dört sınıf ve altmış altı öğrenciden oluşmaktadır. Kazada ayrıca Lerça Yusuf Ağa Mahallesi Mekteb-i İptidaiyesi bulunmaktadır. Muallim-i Evveli Mustafa Efendi olan bu mektepte seksen erkek ve kırk kız öğrenci öğrenim görmüştür.²⁹⁷

Yanya Sancağına bağlı Aydonat, Koniçe, Leskovik ve Filat kazalarında sıbyan ve iptidai mektepleri bulunmaktaydı. 1895/1896 yılında Aydonat kazasında bir sıbyan mektebi, bir iptidaiye mektebi ve bir İnas Sıbyan mektebi bulunmaktadır.²⁹⁸ Koniçe kazasında 1901/1902 yılında bir İptidai Mektebi açılmış olup bu mektebin muallimi Muharrem Efendi'dir.²⁹⁹ 1892/1893 yılında Leskovik kazasında bulunan iptidaiyenin muallimi Süleyman Efendi, yetmiş üç öğrenciye öğretmenlik yapmıştır.³⁰⁰ 1901/1902 yılında mektebin muallimi Mehmet Numan Efendi'dir.³⁰¹

1892/1896 yılında Filat kazasında beş İptidai Mektebi vardır. Bu mektepler ve öğrenci sayıları şu şekildedir:

Filat İptidaiyesi: Muallimliğini Şaban Efendi'nin Muavinliğini Âdem Efendi'nin yaptığı okulda yetmiş iki öğrenci öğrenim görmüştür.

Lopes İptidaisi: Abdullah Efendi'nin muallim olduğu okulda ve yirmi öğrenci eğitim almıştır.

Konsopol İptidaisi: Muallim Mustafa Efendi'nin nezaretinde otuz öğrenci eğitim almıştır.

Şales İptidaisi: Recep Efendi'nin muallim olduğu okulda yirmi dokuz öğrenci bulunuyordu.³⁰²

1901/1902 yılında Filat kazası merkezinde bir Mekteb-i İptidaiye mevcuttur. Bu mektebin Muallim-i Evveli Şaban Efendi, Muallim-i Sanisi ise Âdem Efendi'dir. Merkez

²⁹⁷ Y.V.S. 1306 (M. 1888-1889), s. 65.

²⁹⁸ Y.V.S. 1311 (M. 1895-1896), s. 121.

²⁹⁹ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 120.

³⁰⁰ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 139.

³⁰¹ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 124.

³⁰² Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 134; Y.V.S. 1311 (M. 1895-1896), s. 123.

kazanın dışında Lopus, Konsopol ve Şales karyelerinde de birer Mekteb-i İptidaiye mevcuttur.³⁰³

3.2.1.2. Ergiri Sancağında Sıbyan ve İptidai Mektepleri

1871 ve 1875 yıllarında Tepedelen kazasında altı İslam ve dört Hristiyan sıbyan mektebinde üç yüz İslam; yüz doksan gayrimüslim öğrenci öğrenim görmüştür.³⁰⁴

1892/1893 yılında Ergiri Sancağı merkezinde üç iptidaiye mektebi bulunmaktadır. Hasan Efendi'nin muallimlik yaptığı mektepte yüz dört; Süleyman Efendi'nin muallimlik yaptığı mektepte doksan sekiz; Kahraman Efendi'nin muallimlik yaptığı mektepte ise yüz altı öğrenci öğrenim görüyordu.³⁰⁵ Üç okuldaki toplam öğrenci sayısı üç yüz sekizdir. 1901/1902 yılında Ergiri kazasına bağlı Dunavat, Palortus, Mescid ve Manlat mahallelerinde birer iptidaiye mektebi bulunmaktadır. Bu mahallelerden başka Parogonat ve Golam karyelerinde de birer iptidaiye mektebi bulunmaktadır.³⁰⁶

1892/1893 yılında Permedi kazasında altı iptidaiye mektebi bulunmaktadır ve bu mekteplerin toplam öğrenci sayısı yüz ondur.³⁰⁷ 1901/1902 yılında Kalusura, Huthova ve Fratari karyelerinde birer iptidai mektebi bulunmaktadır.³⁰⁸

1892/1893 yılında Pogun'da bir iptidaiye mektebi kurulmuştur. Bu mektebin muallimi Hafız Sadık Efendi olup öğrenci sayısı otuz sekizdir.³⁰⁹ Aynı yıl Tepedelen kazasında toplam talebe sayısı yüz bir olan dört iptidaiye mektebi bulunmaktadır.³¹⁰

1892/1893 yılında Delvine kazasında üç sıbyan mektebi bulunmakta olup bu mekteplerde eğitim alan toplam öğrenci sayısı elli ikidir.³¹¹ 1901/1902 yılında Delvine kazası merkezinde muallimliğini Şuayip Efendi'nin yaptığı bir iptidaiye mektebi bulunmaktadır.

³⁰³ Y.V.S. 1319 (M. 1901-19012), s. 119.

³⁰⁴ Y.V.S. 1288 (M. 1871-1872), s. 133; Y.V.S. 1292 (M. 1875-1876), s. 156.

³⁰⁵ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 155.

³⁰⁶ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 132.

³⁰⁷ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 173.

³⁰⁸ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 137.

³⁰⁹ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 177.

³¹⁰ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 168.

³¹¹ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 160.

Merkez kaza dışında Tazat ve Julat karyelerinde de birer iptidaiye mektebi mevcuttur.³¹²

1892/1893 yılında Koroliş kazasında muallimliklerini Muhiddin Efendi, Hamza Efendi, Şeyh Kadri Efendi ve Şerif Süleyman Efendi'nin yaptığı dört farklı sıbyan mektebi kurulmuştur. Bu mekteplerde eğitim alan toplam öğrenci sayısı altmış yedidir.³¹³

3.2.1.3. Preveze Sancağında Sıbyan ve İptidai Mektepleri

1901/1902 yılında Preveze kazasında bulunan mekteb-i iptidaiyede muallim-i evvel, muallim-i sani, muallim-i salis ve muallim-i rabi olmak üzere dört öğretmen görev yapmaktadır.³¹⁴

1892/1893 yılında Loros kazasında bir iptidaiye mektebi bulunmaktadır. Mektebin muallimliğini Sadık Efendi yapmaktadır ve mektebe devam eden talebe sayısı otuz sekizdir.³¹⁵ Loros kazasında 1901/1902 yılında bir İnas Mekteb-i İptidaiyesi bulunmakta olup mektebin muallimesi Hanife Hanım'dır.³¹⁶

1892/1893 yılında kaza dâhilinde sekiz iptidaiye mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerde eğitim alan toplam öğrenci sayısı üç yüz doksan yedidir.³¹⁷ 1901/1902 yılında merkeze bağlı beş karyede daha iptidaiye mektebi bulunduğu görülmüştür.³¹⁸

3.2.1.4. Berat Sancağında Sıbyan ve İptidai Mektepleri

1892/1893 yılında merkez kazada iki iptidaiye mektebi kurulmuştur. Mekteplerin muallimliğini Salih Efendi ve İsmail Efendi yapmıştır. Bu mekteplerin toplam talebe sayısı otuz üçtür.³¹⁹ 1901/1902 yılında merkez kazada iki ve Kapnova ve Kota karyelerinde birer iptidaiye mektebi olmak üzere toplam dört mektep mevcuttur.³²⁰

1901/1902 yılında Avlonya kazasında Muallim-i Evvel, muallim-i sanis ve muallim-i sales olan bir iptidai mektebi bulunmakla birlikte merkeze bağlı beş kazada da

³¹² Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 144.

³¹³ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 165.

³¹⁴ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 173.

³¹⁵ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 219.

³¹⁶ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 177.

³¹⁷ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 223.

³¹⁸ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 180.

³¹⁹ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 184.

³²⁰ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 151.

iptidaiye mektebi mevcuttur. Ayrıca merkez kazada Muallime-i Evvelliğini Huriye Hanım'ın, Muallime-i Saniliğini Refiye Hanım'ın üstlendiği bir İnas Mekteb-i İptidaiyesi bulunmaktadır.³²¹

1892/1893 yılında İskarapar kazasında kurulan İptidaiye mektebinde yirmi bir talebe eğitim almakta olup mektebin muallimi Selim Sırrı Efendi'dir.³²² Kazada 1877/1878 yılında iki tane mekteb-i sıbyaniye bulunup otuz kadar İslam öğrencisi mektebe devam etmiştir.³²³

3.2.2. Rüştîye Mektepleri

II. Mahmud Dönemi'nin sonlarına doğru Rüştîye Mekteplerinin açılmasına yönelik ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. 1838 yılında sıbyan mekteplerinin ıslahı yoluna gidilerek sınıf-ı sani adıyla sıbyan mekteplerinin bir üst sınıfı niteliğinde yeni bir okulun açılmasına karar verilmiştir. Ancak daha sonra bu okulun adı “rüştîye” olarak değiştirilmiştir. Mektebin başlangıçta Darü'l-fünuna daha sonraları ise idadilere hazırlık özelliğinde olması rüştîyelerin ortaöğretim kademesinde ele alınmasına neden olmuştur. 1 Eylül 1869 tarihli “Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi” ile eğitimde kanunlaşma yoluna gidilmiştir. Bu nizamnameyle rüştîyelere de bazı düzenlemeler getirilmiştir. Nizamnâmeye göre her beş yüz haneli kasabada bir rüştîye kurulacak, öğretim süresi dört sınıf üzerinden hesaplanacak, rüştîyelerin her türlü maddî giderleri Vilâyet Maârif Sandıkları tarafından karşılanacak ve gayrimüslimler de dikkate alınarak her yıl bütün rüştîyeler için temmuz ve ağustos ayları sınav ve tatil ayları olarak kabul edilecektir.³²⁴

3.2.2.1. Yanya Sancağında Rüştîye Mektepleri

1876/1877 yılında Yanya Vilâyeti merkez sancağında Yanya Mekteb-i Rüştîyesi kurulmuştur. Bu rüştîyenin öğrenci sayısı doksan olup mektepte muallim-i evvel, muallim-i sani ve muallim-i salis olmak üzere üç öğretmen görev yapmıştır.³²⁵ 1901/1902 yılına

³²¹ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 159.

³²² Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 198.

³²³ Y.V.S. 1294 (M. 1877-1878), s. 202.

³²⁴ Emel Demir Görür, “İnas Rüştîye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştîye Mektebi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, S.36, Şubat 2015, s. 312.

³²⁵ Y.V.S. 1293 (M. 1876-1877), s. 105.

gelindiğinde adı geçen sancakta Muallim-i Evvelliğini Ali Remzi Efendi'nin, Hatt Muallimliğini Ahmet Sabri Efendi'nin yaptığı bir rüştiye daha kurulmuştur.³²⁶

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yılını kapsayan 1876/1877 tarihinde Yanya Vilâyetinde bulunan Mekteb-i Rüştiyeler ve öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.³²⁷

Tablo 3.8. 1876 Tarihinde Yanya Vilâyetinde Bulunan Mekteb-i Rüştiyeler ve Öğrenci Sayıları

Rüştiyenin Adı	Muall-i Evveli	Muallim-i Sanisi	Muallim-i Salisi	Öğrenci Sayısı
Yanya Mekteb-i Rüştiyesi	Ali Efendi	Mehmed Bahaddin Efendi	Şakir Efendi	90
Koniçe kazası dâhilinde Lesko Bey Mekteb-i Rüştiyesi	Kasım Efendi			45
Yenişehir Mekteb-i Rüştiyesi	Mahmud Hafız Efendi	Hüseyin Kâşif Efendi	Ataullah Efendi	172
Tırhala Mekteb-i Rüştiyesi	Hüseyin Efendi			52
Koniçe Mekteb-i Rüştiyesi	Besim Efendi			67
Ergiri Mekteb-i Rüştiyesi	Bilal Efendi	Hamid Efendi		73
Delvine Mekteb-i Rüştiyesi		Mustafa Efendi		35
Berat Mekteb-i Rüştiyesi	Müctenib Efendi	Abdülislam Efendi		25

1898-1903 yılları arasında Yanya, Aydonat, Filat, Koniçe, Leskovik ve Meçova kazalarında bulunan rüştiye mektepleri ve bu rüştiyelerde bulunan öğrenci sayıları aşağıdaki tablo işe şu şekilde gösterilebilir:

³²⁶ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 116.

³²⁷ Y.V.S. 1293 (M. 1876-1877), s. 103.

Tablo 3.9. 1898-1903 Yılları Arasında Kazalarda Bulunan Rüştîyeler ve Öğrenci Sayıları

Kazalar	Mektep İsimleri	1898³²⁸ Öğrenci Sayısı	1899³²⁹ Öğrenci Sayısı	1900³³⁰ Öğrenci Sayısı	1901³³¹ Öğrenci Sayısı	1903³³² Öğrenci Sayısı
Yanya	Yanya İnas Mekteb-i Rüştîyesi	-	-	24	114	151
Aydonat	Aydonat Mekteb-i Rüştîyesi	13	16	19	14	18
Koniçe	Koniçe Mekteb-i Rüştîyesi	6	24	19	16	10
Leskovik	Leskovik Mekteb-i Rüştîyesi	31	8	25	28	25
Toplam		50	48	67	162	204

Kazalarda erkeklere mahsus rüştîyelerle birlikte kızlar için de İnas mekteplerinin açıldığı görmekteyiz. Yanya vilâyetine bağlı Filat ve Meçova kazalarında 1898-1903 yılları arasında herhangi bir rüştîye mektebi bulunmamaktadır. Vilâyet merkezine bağlı Yanya

³²⁸ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1218.

³²⁹ S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1436.

³³⁰ S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1605.

³³¹ S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 932.

³³² S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 700.

sancağında ise bahsi geçen yıllarda Rüştîye mektebi kurulmadığı ancak ilerleyen yıllarda Yanya İnas Rüştîye Mektebinin açıldığı ve öğrenci sayılarının yıllar içerisinde arttığı görülmüştür.

1898/1899 yılında Aydonat kazasında bulunan Aydonat Mekteb-i Rüştîyesinin Muallim-i Evvelliğini Ali Remzi Efendi, Hüsn-i Hat Muallimliğini Sabri Efendi yapmıştır. Söz konusu yılda okulda on üç öğrenci bulunmaktadır. 1899/1900 yılında mektebin muallimleri değişmese de öğrenci sayısı on altıya çıkmıştır. 1900/1901 yılında bahsi geçen mektebin Muallim-i Evvelliğini aynı öğretmen sürdürürken Hüsn-i Hat Muallimliğine Alâeddin Efendi getirilmiş olup talebe sayısı da on dokuz olmuştur. 1901/1902 yılında mektebin Hüsn-i Hat muallimliğine yeniden Sabri Efendi getirilirken öğrenci sayısı on dörde düşmüştür. 1903/1904 yılında aynı muallimler görevlerini yapmaya devam ederken talebe sayısı on sekize yükselmiştir. Aydonat'ta bulunan rüştiyede görev yapan muallimlerin isimleri ve öğrenci sayıları yıllara göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.10. 1898-1903 Yılları Arasında Aydonat Mekteb-i Rüştîyesinde Görev Yapan Muallimler ve Öğrenci Sayıları

	1898 ³³³	1899 ³³⁴	1900 ³³⁵	1901 ³³⁶	1903 ³³⁷
Muallim-i Evveli	Ali Remzi Efendi	Ali Remzi Efendi	Ali Remzi Efendi	Ali Remzi Efendi	Ali Remzi Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi	Sabri Efendi	Sabri Efendi	Alaeddin Efendi	Sabri Efendi	Sabri Efendi
Öğrenci Sayısı	13	16	19	14	18

³³³ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1214.

³³⁴ S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1433.

³³⁵ S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1606.

³³⁶ S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 932.

³³⁷ S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 700.

1876/1877 yılında Koniçe kazası dâhilinde Leskovik Mekteb-i Rüştîyesi kurulmuştur. Muallim-i Evvelliğini Kasım Efendi'nin yaptığı mektepte öğrenci sayısı kırk beştir.³³⁸ 1898-1903 yılları arasında Koniçe kazasında bulunan Koniçe Mektebi Rüştîyesinin Muallimi Evvelliğini Salih Efendi ve Hüsn-i Hat Muallimliğini Alaeddin Efendi üstlenmiştir. Mektebin öğrenci sayısında yıllar içerisinde değişiklik göstermiş olup 1898 yılında altı, 1899 yılında yirmi dört, 1900 yılında on dokuz, 1901 yılında on altı ve 1903 yılında on kişi mektebe devam etmiştir. Aşağıdaki tabloda 1898-1903 yılları arasında Koniçe Mektebi Rüştîyesinin muallimleri, mektepte verilen dersler ve öğrenci sayıları belirtilmiştir;³³⁹

Tablo 3.11. 1898-1903 Yılları Arasında Koniçe Mektebi Rüştîyesinde Görev Yapan Muallimler ve Öğrenci Sayıları

Muallimler	1898	1899	1900	1901	1903
Muallim-i Evveli	Salih Efendi	Salih Efendi	Salih Efendi	Salih Efendi	Salih Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi	Alaeddin Efendi	Alaeddin Efendi	Alaeddin Efendi	Alaeddin Efendi	Alaeddin Efendi
Talebe Sayısı	6	24	19	16	10

Leskovik kazasında bulunan Leskovik Mekteb-i Rüştîyesinin, 1898-1903 yılları arasında görev yapan emektar muallimi Zihni Efendi'dir. 1898 tarihli salnâmede Zihni Efendi sadece Muallim-i Evvel olarak gösterilmişken müteakip yıllarda bu görevine Hüsn-i Hat Muallimliği de eklenmiştir. Mektebin öğrenci sayısında yıllar içerisinde değişiklik olup 1898 yılında otuz bir, 1899 yılında sekiz, 1900 yılına yirmi beş, 1901 yılında yirmi sekiz ve 1903 yılında yirmi beş kişi mektebe devam etmiştir. Bu yıllarda mektepte bir hademe görev

³³⁸ Y.V.S. 1293 (M. 1876-1877), s. 103.

³³⁹ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1214; S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1434; S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1606; S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 932; S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 700.

yapmıştır. Aşağıdaki tabloda yıllara göre mektepte görev alan öğretmenlerin isimleri ve okula devam eden öğrenci sayıları verilmiştir.³⁴⁰

Tablo 3.12. 1898-1903 Yılları Arasında Leskovik Mekteb-i Rüştîyesinde Görevli Öğretmenler ve Öğrenci Sayıları

	1898	1899	1900	1901	1903
Muallim-i Evvel	Zihni Efendi	Zihni Efendi	Zihni Efendi	Zihni Efendi	Zihni Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi	-	Zihni Efendi	Zihni Efendi	Zihni Efendi	Zihni Efendi
Talebe Sayısı	31	8	25	28	25

1901/1902 yılında Leskovik Mekteb-i Rüştîyesinde Muallim-i Evvel ve Hüsn-i Hat Muallimliği dışında ayrıca Riyaziye Muallimliği kadrosu da bulunmaktaydı. Mektepte Riyaziye Muallimliği görevini Mülazım-ı Evvel Ali Vehbi Efendi üstlenmiştir.³⁴¹

1898-1903 yılları arasında Yanya vilâyetine bağlı Koniçe, Aydonat ve Leskovik kazalarındaki Mektebi Rüştîye muallimleri ve toplam talebe sayıları aşağıdaki tabloda belirtildiği gibidir.³⁴²

Tablo 3.13. Koniçe, Aydonat ve Leskovik Kazaları Mekteb-i Rüştîyelerinde Görevli Muallimler

Kazalar	1898-1899	1899-1900	1901-1903
---------	-----------	-----------	-----------

³⁴⁰ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1214; S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1433; S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1605; S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 932; S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 700.

³⁴¹ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 123-124.

³⁴² S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1214; S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1433; S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1605; S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 932; S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 700.

Koniçe	Muallim-i Evvel: Salih Efendi Hüsn-i Hat Muallimi: Alaeddin Efendi	Muallim-i Evvel: Salih Efendi Hüsn-i Hat Muallimi: Alaeddin Efendi	Muallim-i Evvel: Salih Efendi Hüsn-i Hat Muallimi: Alaeddin Efendi
Aydonat	Muallim-i Evvel: Ali Remzi Hüsn-ü Hat muallimi: Sabri Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Remzi Hüsn-i Hat Muallimi: Alaeddin Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Remzi Hüsn-i Hat Muallimi: Sabri Efendi
Leskovik	Muallim-i Evvel: Zihni Efendi Hüsn-i Hat Muallimi: Zihni Efendi	Muallim-i Evvel: Zihni Efendi Hüsn-i Hat Muallimi: Zihni Efendi	Muallim-i Evvel: Zihni Efendi Hüsn-i Hat Muallimi: Zihni Efendi

1890/1891 yılında Yanya Erkek Rüşdiye Mektebinde (Mekteb-i Rüşdî-i Zükûr) doksan öğrenci eğitim görmüştür. Dört sınıftan oluşan okulun Muallim-i Evvel olarak Zihni Efendi, Muallim-i Sani olarak Emin Efendi, Muallim-i Salis olarak Bahaeddin Efendi, Hat Muallimi olarak Tevfik Efendi, Coğrafya-yı Osmanî ve Hendese Fahri Muallimi olarak Maarif Müdürü görev yapmıştır.³⁴³ 1892//1893 yılına gelindiğinde öğrenci sayısının altmış dörde düştüğü okulda Muallim-i Evvel olarak görev yapan isim Ali Rıza Efendi'dir. Emin Efendi Muallim-i Sani olarak Tevfik Efendi de Hüsn-i Hat Muallimi olarak görevlerini sürdürürken Ataullah Efendi Muallim-i Salis görevlendirilmiştir.³⁴⁴

1858 senesine kadar Osmanlı eğitiminde kız çocukları, Sıbyan Mekteplerinde erkek çocuklarıyla bir arada okur ve mezun olduktan sonra tahsillerine devam etmezlerdi. Eğitimlerinde Kur'an okuma, namaz sure ve dualarını ezberleyecek kadar ilerleyebiliyorlardı. Genelin dışında yalnızca varlıklı ailelerin kız çocukları özel öğretmenler sayesinde eğitimlerinde ilerleme fırsatı bulabilmişlerdir.³⁴⁵ Kız Rüştiye mekteplerinin

³⁴³ Y.V.S. 1306 (M. 1888-1889), s. 65.

³⁴⁴ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 84.

³⁴⁵ Ergin, *age.*, s. 457.

kurulmasıyla birlikte rüştiye mekteplerinde genel olarak verilen Tevcitli Kur'an-ı Kerim ve Dini İlimler, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, Malumat-ı Nafia ve Hıfzısıhha, Hüsn-i Hat ve Resim derslerinin yanı sıra Kıraat, İmla, Kitabet, Osmanlı Lisanı Kaideleri, Ev İdaresi ve El Hünelerleri dersleri de bulunmuştur.³⁴⁶

Eğitime özellikle kız eğitime önem veren Sultan II. Abdülhamid döneminde Yanya vilâyeti merkezinde bulunan Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi kurulmuştur. Mektebin kitabesinde okulun 20 Aralık 1899 yılında inşasına başlandığı belirtilmişse de Maârif Nezareti tarafından hazırlanan 1311-1312 (1896-1897) yıllarına ait istatistik cetvelinde okulun açılış tarihi 1306 (1888-1889) olarak ifade edilmiştir. Tarihlerdeki farklılığın nedeni mektebin ilk kurulduğu tarihten sonra yeni baştan inşa edilmesidir. Mektebin ismi ilk açıldığında “Yanya İnas Rüştiye Mektebi” iken daha sonra “Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi” olarak değiştirilmiştir.³⁴⁷ Yanya Hamidiye İnas Rüştiyesi, Yanya Valisi Osman Fevzi Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Şehrin merkezinde yer alan ve Yanya’da günümüze kadar ayakta kalabilmiş olan okul günümüzde postane olarak kullanılmaktadır.³⁴⁸

Tablo 3.14. 1890-1903 Yılları Arasında Yanya Vilâyeti İnas Rüştiyesinde Okutulan Dersler ve Görevli Öğretmenler

Ders Adı	1890 ³⁴⁹	1894 ³⁵⁰	1898 ³⁵¹	1899 ³⁵²	1900 ³⁵³	1901 ³⁵⁴	1903 ³⁵⁵

³⁴⁶ Yaman, *agt.*, s. 53.

³⁴⁷ Görür, *agm.*, s. 315.

³⁴⁸ Ela Umut Öztuğ, *Yanya Merkez Osmanlı Mimarisi*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Eylül 2019, s. 144.

³⁴⁹ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 85.

³⁵⁰ Y.V.S. 1311 (M. 1895-1896), s. 93.

³⁵¹ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1216.

³⁵² S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1435.

³⁵³ S.N.M.U. 1318 (1900-1901), s. 1605.

³⁵⁴ S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 932.

³⁵⁵ S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 701.

Muallime-i Evveli	Ayşe Hanım	Ayşe Hanım	Münhaldir	Ayşe Hanım	Behice Nariye Hanım	Behice Nariye Hanım	Behice Hanım
Muallime-i Sanisi	Hanife Hanım	Hanife Hanım	Hanife Hanım	Hanife Hanım	İffet Hanım	Safnaz Hanım	Safnaz Hanım
Muallime-i Salisi	-	Sadika Hanım	-	-	-	-	-
Nakış Muallimesi	Lus Hanım	Emine Hanım	Eftelya Hanım	Eftelya Hanım	Eftelya Hanım	Safnaz Hanım	Safnaz Hanım
Bevabe	-	Fatıma Hanım	-	Hanife Hanım	-	-	-
Muallime-i Muavinesi	-	-	Münhaldir	Fatma Hanım	Münhaldir	Safnaz Hanım	Hayriye Hanım

Yanya Vilâyeti merkezinde 1890-1903 yılları arasında Yanya İnas Rüştîye mekteplerinde okutulan dersler, öğretmen isimleri yukarıdaki tabloda belirtilmiştir. Önceleri “İnas Rüştîye” mektepleri olarak anılan mektep daha sonra varlığına “Hamidiye İnas Rüştîye Mektebi” olarak devam etmişlerdir. Adı geçen İnas Rüştîyelerinin öğrenci sayısı 1890 yılında; doksan altı, 1899 yılında; seksen, 1900 yılında; yirmi dört, 1901 yılında; yüz on dört ve 1903 yılında öğrenci sayısı yüz elli bir olarak belirtilmiştir.

3.2.2.2. Ergiri Sancağında Rüştîye Mektepleri

Ergiri sancağına bağlı merkez kazada 1898 yılında Ergiri Mekteb-i Rüştîyesi

kurulmuştur. Bu mektebin Muallim-i Evveli Şuayip Efendi, Muallimi-i Sanisi Hamid Efendi, Muallim-i Salisi Mersin Efendi iken Hüsn-i Hat Muallimliği ise münhal idi. Mektebe devam eden talebe sayısı yüz beştir.³⁵⁶ 1899/1900 yılında mektebin Muallim-i Evveli ve Sanisi değişmezken Muallim-i Salis Vekili olarak Servet Efendi görevlendirilmiştir. Mektebin talebe sayısı ise yüz yediye yükselmiştir.³⁵⁷ 1900/1901 yılına gelindiğinde mektebin derslerinde değişiklik olmamışsa da dersi veren öğretmenler tamamen değişmiştir. Yeni öğretmen kadrosu şu şekilde olmuştur: Muallim-i Evvel Şuayip Efendi, Muallim-i Sani Vekili Ragıp Efendi, Muallim-i Salis Servet Efendi ve Hüsn-i Hat Muallimi Mehmet Ali Efendi. O yıl mektebe devam eden talebe sayısı yüz dörde gerilemiştir.³⁵⁸ Dikkat çekici bir şekilde 1903/1904 yılında talebe sayısında büyük bir düşüş yaşanmış ve rakam seksen üçte gerilemiştir.³⁵⁹ 1901/1902 yılında Ergiri sancağına bağlı Lehova karyesinde muallimliğini Mersin Efendi'nin yaptığı bir rüştiye mektebi bulunmaktadır.³⁶⁰ Bu durum Mersin Efendi'nin 1899 yılından sonra Ergiri Mekteb-i Rüşdiyesi kadrosunda görünmemesinin nedenini de ortaya koymaktadır.

Ergiri merkez kazasından başka sancağa bağlı Permedi ve Delvine kazalarında da rüştiye mektepleri faaliyet göstermiştir. 1871/1872 tarihli Yanya Vilâyet Salnâmesinde Permedi kazasında bir mekteb-i rüştiyenin varlığından bahsedilmekle birlikte ayrıntısına değinilmiştir.³⁶¹ 1892/1893 yılında Permedi Mekteb-i Rüştiyesinin muallimliğini Abdullah Efendi'nin yapmıştır ve o yıl okulda yirmi üç öğrenci eğitim görmüştür.³⁶² 1898/1899 yılında Abdullah Efendi'nin Muallim-i Evvel olarak görev yaptığı okulda Hüsn-i Hat Muallimliğini Şükrü Efendi yapmış ve öğrenci sayısı yirmi sekize yükselmiştir.³⁶³ Müteakip yıllarda okulun öğrenci sayısı şu şekilde olmuştur: 1899/1900 yılında yirmi üç,³⁶⁴ 1900/1901 yıllarında yirmi

³⁵⁶ S.N.M.U. 1316 (M. 1898- 1899), s. 1214.

³⁵⁷ S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1434.

³⁵⁸ S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1606.

³⁵⁹ S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 700.

³⁶⁰ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 132.

³⁶¹ Y.V.S. 1288 (M. 1871-1872), s. 130.

³⁶² Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 173.

³⁶³ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1214.

³⁶⁴ S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1434.

beş³⁶⁵ 1903/1904 yılında yirmi üç.³⁶⁶

1892/1893 yılında Delvine Mekteb-i Rüşdiyesinde Davud Efendi muallim olarak görev yapmaktaydı. Okulda yirmi altı öğrenci öğrenim görüyordu.³⁶⁷ 1898/1899 yılında rüştiyede Muallim-i Evvel Ahmet Hilmi Efendi'nin nezaretinde yirmi öğrenci bulunuyordu.³⁶⁸ 1899/1900 yılında mektebin Muallim-i Evvelliğine Mehmet Hilmi Efendi, Hüsn-i Hat Muallimliğine Mülazım Mehmet Şükrü Efendi getirilmiş olup öğrenci sayısı sekize gerilemiştir.³⁶⁹ 1900/1901 yılında Hüsn-i Hat Muallimliğine Ahmet Şükrü Efendi getirilmiştir. Söz konusu yıl öğrenci sayısı on ikiye yükselirken ³⁷⁰ bir sonraki yılı on bire gerilemiştir.³⁷¹ Delvine Mektebi Rüştiyesi 1903 yılında eğitim kadrosunda değişikliğe gitmiş olup Muallimi Evvelliğe Abdullah Efendi, Hüsn-i Hat Muallimliğine Şükrü Efendi getirilmiştir. Aynı yıl okulun öğrenci sayısının on beşe yükselmiş olduğu görülmektedir.³⁷²

3.2.2.3. Preveze Sancağında Rüştîye Mektepleri

1898/1899 yılında Preveze Mekteb-i Rüştiyesinde Muallim-i Evvelik münhal iken Mehmed Resmî Efendi Muallim-i Sani; Muhiddin Efendi de Hüsn-i Hat Muallimi olarak görev yapmıştır. Bir hademenin istihdam olunduğu okuldaki öğrenci sayısı söz konusu yıl yirmi iki idi.³⁷³ 1899/1900 yılında öğrenci sayısının on beş olduğu okulda Mümin Bezmi Efendi Muallim-i Evvel olarak görev yapmaya başlamıştır.³⁷⁴ 1900/1901 yılında öğrenim kadrosunda bir değişiklik olmayan okulda öğrenci sayısı otuza yükselmiştir.³⁷⁵ 1901/1902 yılına gelindiğinde Sadettin Efendi'nin Muallim-i Evvel olarak görevlendirildiğini ve talebe sayısının kırk üçe yükseldiğini görmekteyiz.³⁷⁶ 1903/1904 yılında öğrenci sayısının kırk dokuza çıktığı okulda Muallim-i Evvel ve Hüsn-i Hat Muallimi Vekili olarak Saadettin

³⁶⁵ S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1607; S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 933.

³⁶⁶ S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 701.

³⁶⁷ Y.V.S. 1308 (M. 1892/1893), s. 160.

³⁶⁸ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1215.

³⁶⁹ S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1434.

³⁷⁰ S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1607.

³⁷¹ S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 933.

³⁷² S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 701.

³⁷³ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s.1215.

³⁷⁴ S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1435.

³⁷⁵ S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1606.

³⁷⁶ S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 932.

Efendi görevini sürdürmüştür.³⁷⁷

Ayrıca Preveze kazasında, bir İnas Mekteb-i Rüştîyesi bulunmaktaydı. 1899/1900 yılında mektebin Muallime-i Evveli Ayşe Pesend Hanım, Muallime-i Saniye ve Nakış Muallimesi Ümmü Gülsüm Hanım'dır. Bu mektepte eğitim alan talebe sayısı ise yüzdür.³⁷⁸ 1899 yılında açılmış olan Preveze İnas Mektebi Rüştîyesinin muallimleri aynı olmakla birlikte 1900/1901 yılında Ümmü Gülsüm Hanım Muallime-i Saniye ve Hüsn-i Hat Muallimesi olarak görevlendirilmiştir. Bu dönem de öğrenci sayısında büyük bir düşüş yaşanmış ve rakam elli ikiye gerilemiştir.³⁷⁹ 1901/1902 yılında öğrenci sayısının elli olduğu okulda³⁸⁰ Muallime-i Evvel olarak Fatma Hanım, Muallime-i Saniye Gülsüm Hanım, Muallime-i Salise olarak Hayriye Hanım görev almıştır.³⁸¹ 1903/1904 yılında Fatma Hanımın Muallime-i Evvel; Ümmü Gülsüm Hanımın da Muallime-i Saniye ve Nakış Muallimesi olarak görevlerini sürdürdükleri okulda öğrenci sayısı seksene yükselmiştir.³⁸²

3.2.2.4. Berat Sancağında Rüştîye Mektepleri

1898/1899 yılında Berat Mekteb-i Rüştîyesinde Muallim-i Sani olarak İbrahim Efendi, Hüsn-i Hat Muallimi olarak da Bekir Efendi görev yapmıştır. Muallim-i Evveliğin münhal olduğu okulda 71 öğrenci eğitim görüyordu.³⁸³ 1899/1900 yılında Abdülkerim Efendinin Muallim-i Evvel Vekili olarak görev yaptığı okulda yetmiş öğrenci bulunuyordu.³⁸⁴ 1900/1901 yılında mektebin Muallim-i Evvelliğine Hasan Fehmi Efendi getirilmiş olup mektepte eğitim alan talebe sayısı elli dokuzdur.³⁸⁵ 1901/1902 yılında okulun öğretim kadrosunda herhangi bir değişiklik olmazken öğrenci sayısı elli sekize düşmüştür.³⁸⁶

1898/1899 yılında Berat sancağına bağlı Avlonya kazasında bulunan Avlonya Mekteb-i Rüştîyesinin üç muallimi bulunmaktaydı. Sadettin Efendi Muallim-i Evvel;

³⁷⁷ S.N.M.U. H. 1321 (M. 1903-1904), s. 700.

³⁷⁸ S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1435.

³⁷⁹ S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1606.

³⁸⁰ S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 932.

³⁸¹ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 173.

³⁸² S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 701.

³⁸³ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1215.

³⁸⁴ S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1435.

³⁸⁵ S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1607.

³⁸⁶ S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 933.

Süleyman Efendi Muallim-i Sani; Refet Efendi de Hüsn-i Hat Muallimi olarak görev yapmıştır. Bu üç öğretmenin nezaretinde altmış öğrenci eğitim almıştır.³⁸⁷ 1899/1900 yılında Refet Bey okul ayrılmış ve Hüsn-i Hat Muallimliği açık kalmıştır. Mevcudu azalan okulda otuz beş öğrenci eğitim görmüştür.³⁸⁸ 1900/1901 yılında eğitim kadrosunda bir değişiklik olmayan okulda kırk dört öğrenci öğrenmiş görmüştür.³⁸⁹ 1901/1902 yılında Muallim-i Evvel olarak Mümin Efendi görevlendirildiği okulda öğrenci sayısı artarak elli yediye yükselmiştir.³⁹⁰ 1903/1904 yılında Muallim-i Evvel ve Hat Muallimi olarak Hüseyin Rüştü Efendi görev yapmıştır. Süleyman Efendi'nin görevine devam ettiği okulda otuz dört öğrenci öğrenim görmüştür.³⁹¹

3.2.3. İdadi Mektepleri

Başlangıçta yüksek askerî okullara öğrenci hazırlayan sınıflar olarak kurulan idadiler, ilk defa 1845 yılında “Askerî İdadiler” olarak Bosna’da açılmıştır. Rüştîyelerin üstünde Sultanîlerin altında eğitim veren bu okullar tam anlamıyla 1869 tarihli Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi ile resmiyet kazanmıştır. Bu nizamname ile birlikte ortaöğretim süresi Rüştîye ile beraber yedi yıla çıkarılmışsa da bu durum bir süre kâğıt üzerinde kalmıştır. İlk olarak idadiler, 1873’te İstanbul’da Mülkî İdadi ve 1875’te Yenişehir’de idadi okulu olarak açılmıştır. İmparatorluk içerisinde, yapılan bu idadilerin amacı buradaki Müslüman ve Hristiyan halkı kaynaştırmak ve devlete bağlı iyi vatandaşlar olarak yetiştirmek olmuştur.³⁹² Bunlar idadi mekteplerinin ilk örnekleri olmalarından ötürü gerek fiziki imkânlar gerekse eğitim kadrosu açısından yetersiz kalmışlardır. Ancak 1884 yılında Maârif Meclislerinin kurulması ve Sadrazam Said Paşa’nın çalışmaları neticesinde idadilerin sayısında artış meydana gelmiş ve nihayet 1892 yılına gelindiğinde vilâyetlerde açılan idadilerin sayısı otuz dörde ulaşmıştır.³⁹³

³⁸⁷ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1215.

³⁸⁸ S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1435.

³⁸⁹ S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1607.

³⁹⁰ S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 933.

³⁹¹ S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 701.

³⁹² Akyüz, *age.*, s. 166.

³⁹³ Yıldırım, *agm.*, s. 251.

3.2.3.1. Yanya Sancağında İdadi Mektepleri

İstanbul dışında açılan ilk idadi olma özelliğine sahip olan Yanya Yenişehir İdadisi, 1875 yılında eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasının yoğun olarak yaşadığı yerlerden biri olan Yanya'da, karma eğitim-öğretim yapan bir idadi açılarak, buradaki çocukların Osmanlılık düşüncesi doğrultusunda, devlete bağlı bireyler olarak yetiştirilmesi amaçlanmış olmalıdır.³⁹⁴

1890/1891 senesinde dört sınıfta kırk beş öğrencinin öğrenim gördüğü okulda Ahmed Feyzi Efendi müdür olarak görev yapmaktaydı. Okulda okutulan dersler ve derslerin kimler tarafından okutulduğu şu şekilde sıralanabilir: Hikmet-i Tabiiyye Muallimi Maarif Müdürü Kamil Efendi, Hendese Muallimi Binbaşı Rıza Bey, Lisan-ı Osmanî Muallimi Kanber Efendi, Hesap Muallimi Erkan-ı Harp Yüzbaşı Şevki Bey, Arabî Muallimi Mustafa Efendi, Farsî Muallimi Şevki Efendi, Tarih-i Umumi ve Osmanî Mülazım Hilmi Efendi, Hayvanat Maadiniyat ve Tabakatü'l-arz Muallimi Mektep Müdürü Ahmed Feyzi Efendi, Lisan-ı Fransevi Muallimi Mösyö Bartolemi, Nebatat Muallimi Maarif Müdürü Kamil Efendi, Hün-i Hat Muallimi Tevfik Efendi. Ayrıca Ser-Mubassır olarak Fuad Efendi, Mubassır-ı Sani olarak da İbrahim Efendi okulda görev yapan iki memur idi.³⁹⁵

1892/1893 senesinde Yanya Mekteb-i İdadisinin idaresinde bir müdür, iki mubassır, bir vekilharç ve bir de kâtip olmak üzere beş kişi görev almıştır. Ayrıca okulun bir de fahri tabibi bulunuyordu. Altmış iki öğrencinin öğrenim gördüğü okulda çeşitli branşlarda on üç öğretmen görev yapmıştır.³⁹⁶

³⁹⁴ Abdurrahman Gülmez, "Osmanlı Devleti'nde İdâdiler", *Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2021; 2 (2), s. 111.

³⁹⁵ Y.V.S. 1306 (M. 1888-1889), s. 64-65.

³⁹⁶ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 84.

Tablo 3.15. 1892/1893 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapan İdareciler ve Öğretmenler

Görevi	İsmi
Müdür	Ahmed Edip Efendi
Kâtip	Refet Efendi
Ser-Mubassır	Fuad Efendi
Mubassır-ı Sani	İbrahim Efendi
Vekilharç	Hafız Mehmed Efendi
Tarih-i Tabii ve Tabakatü'l-arz Muallimi	Ahmed Feyzi Efendi
Lisan-ı Fransevi Muallimi	Faik Efendi
Hendese ve Heyet Muallimi	Hilmi Efendi
Hikmet ve Kimya ve Coğrafya Muallimi	Lütfi Efendi
Arabî Muallimi	Mustafa Efendi
Farsî Muallimi	Şevki Efendi
Hesap Muallimi	Mehmed Tevfik Efendi
Lisan-ı Osmanî Muallimi	Abdullah Efendi
Tarih-i Umumî ve Servet Muallimi	Ahmed Edip Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi	Tevfik Efendi
Resim Muallimi	Halid Bey
Kavanin-i Hususiyye Muallimi	Paskal Efendi
Hıfzıssıhha Muallimi	Kerim Efendi
Mektebin Fahri Tabibi	Talat Efendi

1895/1896 yılında Ahmed Besim Efendi'nin Müdür olarak görev Yaptığı Yanya İdadisinde, Muavin-i Evvel Besim Behçet Efendi, Muavin-i Sani Ermenak Efendi, Muavin-i Salis İbrahim Hakkı Efendi, Tabip Talat Efendi, Kâtip ve Muayene Memuru Mustafa Fuad Efendi, Ambar ve Debboy Memuru Hasan Efendi, İmam İbrahim Efendi diğer idare heyeti üyeleri idi. Okulun eğitim kadrosu ve okuttukları dersler ise şu şekilde sıralanabilir:³⁹⁷

Tablo 3.16. 1895/1896 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapan Muallimler

Ulum-i Diniyye ve Arabî Muallimi İbrahim Efendi
Arabî Muallimi Mustafa Efendi
Malumat-ı Fenniyye ve Belagat Muallimi Vassaf Efendi
Türkçe ve Mevalid Muallimi Ahmed Besim Efendi
Türkçe Muallimi Abdullah Efendi
Cebir ve Kavanin-i ve Hendese Muallimi Hilmi Bey
Hikmet ve Kimya ve Tarih Muallimi Besim Behçet Efendi
Coğrafya ve Heyet ve Müsellesat Muallimi Ermenak Efendi
Farsî Muallimi Hafız Şevki Efendi
Fransızca ve Hesap ve Usul-i Defterî Muallimi Gazarus Lütfi Efendi
Makine Muallimi Mülazım-ı Evvel Nazım Efendi
Resim Muallimi Erkan-ı Harbiyye Kolağası Recai Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi Tefvik Efendi

1313-1314 (1895/1896-1896/1897) Eğitim-Öğretim yılında yüz yirmi altısı Müslim, sekizi gayrimüslim olmak üzere yüz tuz dört öğrenci okulda öğrenim görmekteydi. Öğrencilerin otuz dokuzu leyli iken doksan beşi de nehari idi. Söz konusu eğitim-öğretim yılında okula devam eden öğrencilerin sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³⁹⁸

³⁹⁷ Y.V.S. 1311 (M. 1895/1896), s. 92.

³⁹⁸ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1212-1213.

Tablo 3.17. 1313-1314 Sene-i Tedrisiyyesi Zarfında Mevcud Talebe

Leyli				Nehari		Yekûn	
Ücretli		Ücretsiz					
Müslim	Gayrimüslim	Müslim	Gayrimüslim	Müslim	Gayrimüslim	Müslim	Gayrimüslim
24	0	12	3	90	5	126	8

1898/1899 yılında Yanya İdadisinde Hamdi Efendi müdür olarak görev yaparken Ermenak Efendi Muavin-i Evvel; İbrahim Hakkı Efendi Muavini Sani; Süleyman Efendi Muavini Salis; Hacı Hasan Efendi Ambar ve Debboy Memuru; Mürteza Efendi Katip ve Mübayaa Memuru; Talat Efendi Tabip; İbrahim Efendi İmam olarak görev yapmıştır. Söz konusu yılda okulda görev yapan muallimler ve vermiş oldukları derslerin listesi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³⁹⁹

Tablo 3.18. 1898/1899 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapanlar ve Görevleri

Görevi	İsmi
Edebiyat ve Ahlak Muallimi	Celâl Bey
Fransızca ve Mevâlid Muallimi	Hamdi Efendi
Resim Muallimi	Recai Bey
Fransızca ve Malumat-ı Nafia ve Usul-i Defteri Muallimi	Ermenak Efendi
Arabî ve Ulum-i Diniyye Muallimi	İbrahim Hakkı Efendi
Hikmet ve Makine ve Cebir ve Hendese Muallimi	Süleyman Efendi
Tarih ve Heyet ve Hesap ve Müsellesat Muallimi	Avnî Efendi
Türkçe ve Kitabet-i Resmiyye ve Servet Muallimi	Fethi Efendi
Türkçe Muallimi	Abdullah Efendi
Arabî Muallimi ve Farsî Muallimi Vekili	Mustafa Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi	Tevfik Efendi
Kavanin-i Coğrafya ve Kimya	Münhaldir

³⁹⁹ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1212-1213.

1899/1900 yılında Müdürlüğünü Ahmed Hilmi Efendi'nin yaptığı okulda Süleyman Efendi Muavin-i Evvel, Yervanet Efendi Muallim-i Sani, Mürteza Efendi Katip ve Mubayaa Memuru, Hacı Hasan Efendi Ambar ve Debboy Memuru, Hanefi Efendi İmam, Talat Efendi Tabip olarak görev yapmıştır. Okulda görev yapan muallimler ve verdikleri dersler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁴⁰⁰

Tablo 3.19. 1899/1900 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapan Muallimler ve Görevleri

Görevi	İsmi
Edebiyat ve Ahlak Muallimi	Celâl Bey
Fransızca ve Mevâlid Muallimi	Ahmed Hamdi Efendi
Hikmet Hendese Makine Muallimi	Süleyman Efendi
Hesap Tarih Resim Muallimi	Yervant Efendi
Ulum-i Diniyye Muallimi Vekili	Ataullah Efendi
Arabî Muallimi Vekili	Hasan Rüştü Efendi
Arabî ve Farsî Muallimi	Mustafa Efendi
Kitabet-i Resmiyye ve Türkçe ve İlm-i Servet Muallimi	Fethi Efendi
Coğrafya Kavanin Kimya	Asım Efendi
Fransızca, Usul-i Defteri, Heyet, Müsellesat ve Malumat-ı Fenniyye Muallimi	Ermenak Efendi
İnşa ve Kitabet Muallimi	Abdullah Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi Vekili	Hakkı Efendi
Rumca Muallimi	Abdülbaki Efendi

1900/1901 yılında Müdüriyet ve Muavin-i Sanilik kadrolarının boş olduğu Yanya İdadisinde Muavin-i Evvel Süleyman Efendi; Muavin-i Salis Abdülkerim Efendi; Katip ve Mubayaa Memuru Mürteza Efendi; Ambar ve Debboy Memuru Hacı Hasan Efendi; Tabip Talat Efendi; İmam Hanefi Efendi idi. Söz konusu dönemde okulda görev yapan muallimler

⁴⁰⁰ S.N.M.U. 1317 (1899/1900), s. 1432.

ve görevleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁴⁰¹

Tablo 3.20. 1900/1901 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapan Muallimler

Görevi	İsmi
Edebiyat ve Ahlak Muallimi	Maârif Müdürü Celal Bey
Hikmet, Hendese, Cebir, Makine Muallimi	Süleyman Efendi
Ulum-i Diniyye ve Arabî Muallimi	Abdulkerim Efendi
Coğrafya, Kavanin, Kimya Muallimi	Ali Rıza Efendi
Usul-i Defteri, Heyet ve Müsellesat Malumat-ı Nafia ve Fransız Muallimi	Ermenak Efendi
Arabî ve Farsî Muallimi	Mustafa Efendi
Türkçe Muallimi	Abdullah Efendi
Kitabet-i Resmî, İlm-i Servet, Tarih Muallimi	Münhaldir
Mevalid-i Hesap Muallimi	Münhaldir
Fransızca Türkçe Muallimi	Münhaldir
Rumca Muallimi	Abdülbaki Efendi
Resim Muallimi	Münhaldir
Hüsn-i Hat	Hakkı Efendi

1901/1902 yılında Yanya İdadisi Müdürlüğü görevini Osman Fevzi Efendi üstlenmiştir. Muavin-i Evvel olarak Saib Efendi; Muavin-i Sani olarak Ali Rıza Efendi; Muavin-i Salis olarak Hasan Fehmi Efendi görev yapıyordu. Ayrıca Mürteza Efendi Katip ve Mubayaa Memuru; Hacı Hasan Efendi Ambar ve Debboy Memuru; Talat Efendi Tabip; Hanefi Efendi İmam olarak okulun idaresinde görev almışlardır. Okulda görev üstlenen

⁴⁰¹ S.N.M.U. 1318 (1900/1901), s. 1604.

muallimler ve görevleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁴⁰²

Tablo 3.21. 1901/1902 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapan Muallimler

Görevi	İsmi
Edebiyat, Ahlak, Türkçe Muallimi	Osman Fevzi
Manyetik, Fizik, Fransızca, Hendese, Cebir Muallimi	Saib Efendi
Ulum-i Diniyye, Arabî, Farsî Muallimi	Hasan Fehmi Efendi
Kitabet-i Resmîyye, Coğrafya, Kavanin Kimya Muallimi	Ali Rıza Efendi
Usul-i Defteri, Heyet, İlmi Eşya, Fransızca Muallimi	Ermenak Efendi
Ulum-i Diniyye, Arabî Farsî Muallimi	Mustafa Efendi
Türkçe Muallimi	Abdullah Efendi
Hendese, Müsellesat, Mevalid, Tarih Muallimi	Satı Efendi
Servet, Hesap Muallimi	
Rumca Muallimi	Abdülbaki Efendi
Resim Muallim Vekili	Kamil Efendi
Hüsn-i Hat Efendi	Hakkı Efendi

1903/1904 yılında Yanya İdadisinin idaresinde Hasan Hazım Efendi Müdür; Saib Efendi Muavin-i Evvel, Hasan Fehmi Efendi Muallim-i Sani; Rahmi Efendi Muavin-i Salis; Mürteza Efendi Kâtip ve Mubayaa Memuru; Hacı Hasan Efendi Ambar ve Debbay Memuru; Hanefi Efendi İmam olarak görev yapmışlardır. Okulda görev yapan muallimler ve görevleri

⁴⁰² S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 930.

Aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁴⁰³

Tablo 3.22. 1903/1904 Yılında Yanya İdadisinde Görev Yapan Muallimler

Görevi	İsmi
Coğrafya, Kavanin, Servet ve Kitabet Muallimi	Hazım
Fizik, Hendese, Cebir, Hesap ve Fransızca Muallimi	Saib
Ulum-i Diniyye ve Ahlak, Arabî ve Farsî Muallimi	Hasan Fehmi
Türkçe, Hesap ve Hendese Muallimi	Rahmi
Usul-i Defteri Muallimi	Vasıf Efendi
Hesap Muallimi	Fuad Efendi
Arabî ve Farsî Muallimi	Mustafa Efendi
Usul-i Tahrir Muallimi	Abdulah Efendi
Ulum-i Diniyye ve Ahlak Muallimi	Ataullah Efendi
Mevalid, Kimya, Malumat-ı Ziraîyye ve Sıhîyye Muallimi	Satı Efendi
Franzısca, İlm-i Eşya, Kozmografya ve Müsellesat Muallimi	Ermenak Efendi
Tarih Muallimi	Hakkı Efendi
Resim Muallimi	Kâmil Efendi
Rumca Muallimi	Abdalbaki Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi	Hanefi Efendi

1895/1896-1896/1897 yıllarında Yanya İdadisinde sekizi gayrimüslim, yüz yirmi

⁴⁰³ S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 698-699.

altısı Müslüman olmak üzere toplam yüz otuz dört öğrenci eğitim görüyordu. Eğitim gören öğrencilerden doksan beşinin gündüzlü olduğu okulda otuz dokuz öğrenci de yatılı idi. Yatılı öğrencilerden yirmi dördü ücretliydi ve tamamı Müslümanlardan oluşuyordu. Ücret ödemeyen on beş öğrencinin üçü gayrimüslim, on ikisi Müslüman idi.⁴⁰⁴ Yanya İdadisinde 1896/1897-1897/1898 eğitim döneminde on üçü gayrimüslim, yüz yedisi Müslüman olmak üzere toplam yüz yirmi öğrenci eğitim görüyordu. Yetmiş iki öğrencinin gündüzlü olduğu okulda kırk sekiz öğrenci yatılı idi. Gündüzlü öğrencilerin dördü gayrimüslim iken altmış sekizi Müslümanlardan oluşuyordu. Yatılı öğrencilerden ücret veren on beşinin tamamı Müslüman idi. Ücret alınmayan otuz üç öğrencinin dokuzu gayrimüslim, yirmi dördü Müslüman idi.⁴⁰⁵ 1897/1898-1898/1899 eğitim döneminde İdadide eğitim alan toplam öğrenci sayısı yüz elli altıya yükselmiştir. Bu öğrencilerden yüz elli biri Müslüman iken beşi gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Yüz dört öğrencinin gündüzlü olduğu okulda elli iki öğrenci yatılı idi. Yatılı öğrencilerden otuz yedisi ücretliydi ve tamamı Müslümanlardan oluşuyordu. Ücret alınmayan on beş öğrencinin ise on üçü Müslüman, ikisi gayrimüslim idi.⁴⁰⁶ 1898/1899-1899/1900 eğitim yılında adı geçen okulda yedisi gayrimüslim, yüz kırk üçü Müslüman olmak üzere toplam yüz elli öğrenci eğitim görüyordu. Doksan dokuz öğrencinin gündüzlü olduğu okulda elli bir öğrenci yatılı idi. Yatılı öğrencilerden otuz yedisi ücretliydi ve tamamı Müslümanlardan oluşuyordu. Ücret alınmayan on dört öğrencinin on ikisi Müslüman, ikisi gayrimüslim idi.⁴⁰⁷ 1899/1900-1900/1901 eğitim döneminde Yanya İdadisinde beşi gayrimüslim, yüz kırk yedisi Müslüman toplam yüz elli iki öğrenci eğitim görüyordu. Yüz beş öğrencinin gündüzlü olduğu okulda kırk yedi öğrenci yatılı idi. Yatılı öğrencilerden otuz biri ücretliydi ve tamamını Müslümanlar oluşturmaktaydı. Ücret alınmayan on altı öğrencinin ise biri gayrimüslim, on beşi Müslüman idi.⁴⁰⁸

3.2.4. Medreseler

1900/1901 yılında Yanya Vilayetinde on dört medrese bulunuyordu. On dört medresenin beşi Yanya kazasında, ikisi Filat kazasında bulunurken birer tane de Koniçe,

⁴⁰⁴ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1213.

⁴⁰⁵ S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1433.

⁴⁰⁶ S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 605.

⁴⁰⁷ S.N.M.U. 1319 (M. 1901-1902), s. 931.

⁴⁰⁸ S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 699.

Aydonat, Berat, Avlonya, Margiliç, Ergiri ve Delvine kazalarında bulunuyordu. Söz konusu medreselerde üç yüz kırk yedi öğrenci eğitim görüyordu.⁴⁰⁹ 1901/1902 yılında öğrenci sayısı dört yüz on yediye;⁴¹⁰ 1902/1903 yılında dört yüz yirmi altıya yükselmiştir.⁴¹¹ Aşağıdaki tabloda Yanya Vilâyetinde bulunan medreseler in isimleri, müderrisi, banisi ve öğrenci sayıları hakkında karşılaştırmalı bilgiler verilmiştir.⁴¹²

Tablo 3.23. 1899/1900-1903/1904 yılları Arasında Yanya’da Faaliyet Gösteren Medreseler

Kaza	Medresenin İsmi	Mahalli	Müderrisi	Medresenin Banisi	Talebe Sayısı 1899/1900	Talebe Sayısı 1900/1901	Talebe Sayısı 1901/1902	Talebe Sayısı 1903/1904
Yanya	Ayşe Hanım	Kasabada	Abdullah Efendi	Hacı Paşa Kerimesi Ayşe Hanım	9	10	12	6
Yanya	Veliyeddin Paşa	Kasabada	Abdullah Efendi	Tepedelenli Ali Paşazade Veliyeddin Paşa	7	6	5	1
Yanya	Arslan Paşa	Kasabada	Mehmed Ali	Zülûfkar Ağazade Vezir Arslan Paşa	13	12	5	10
Yanya	Defterdar Mustafa Paşa	Kasabada	Ali	Defterdar Mustafa Efendi	8	9	4	4

⁴⁰⁹ S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1609.

⁴¹⁰ S.N.M.U.1319 (M. 1901-1902), s. 935.

⁴¹¹ S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 702.

⁴¹² S.N.M.U, 1317 (M. 1899/1900), s. S. 1436-1437. S.N.M.U. 1318 (M. 1900-1901), s. 1608-1609. S.N.M.U.1319 (M. 1901-1902), s. 934-935. S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 702.

Yanya	Celal Paşa	Kasabada	Muhiddin	Celal Paşa	20	21	20	21
Koniçe	Hüseyin Şah	Koniçe Kasabasında	İsmail	Hüseyin Şah Bey	3	3	3	3
Aydonat	Pervekat	Aydonat Kasabasında	Tevfik	Mehmed Ağa Peruko	19	20	15	17
Filat	Pervekat	Filat Kasabasında	Emin	Filat Ahalisi	22	21	32	23
Filat	Pervekat	Konspol Karyesinde	Ahmed Esad	Karye Ahalisi	12	11	19	22
Berat	Elhac Sinan	Berat Kasabasında	Ahmed Refik	İslam Bey ve Hasan Zor	79	70	126	138
Avlonya	Namazgah	Avlonya Kasabasında	Bekir Fikri	Avlonyalı Mustafa Paşa	15	16	35	37
Margiliç	Peri Paşa	Margiliç Kasabasında	Süleyman	Peri Paşa	25	27	20	21

Ergiri	Eskendol	Ergiri Kasabasında	Mesdud	Muhtar Ağa İskendul	110	121	121	123
Delvine	.	Delvine Kasabasında		Siyavuş Paşa	.	.	.	.

3.2.5. Yanya Vilâyetinde Gayrimüslim Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde Rumlara yönelik eğitim- öğretim faaliyetlerinin büyük bir hızla gelişmesi Tanzimat Dönemi'nden itibaren başlamıştır. Bunun arkasında Rum çocuklarının misyoner okullarına gitmelerine engel olmak ve Rum burjuvazisinin nitelikli orta sınıf oluşturma çabası bulunmaktadır. Rum halkının varlıklı ailelerinin giderek misyoner okullarına ilgi göstermeye başlamalarının sebebi okullarda çok iyi düzeyde dil eğitiminin olması ve eğitim kalitesinin yüksek olmasıdır. Bu bağlamda yabancı okullarla rekabet edebilmek için yeni açılan Rum okullarında mutlaka bir Avrupa dilinin müfredata girmiş ve eğitim kalitesini yükseltmek için yeni düzenlemelere gidilmiştir.⁴¹³ Rum burjuvazisi tarafından kurulmaya başlayan bilim ve kültür cemiyetlerinin etkisiyle de Avrupa'daki eğitim yenilikleri takip edilerek bizzat Rum mekteplerinde uygulanmıştır. Böylece Rum mekteplerinde çağa uygun eğitim verilmiştir.⁴¹⁴ Devletin eski gücünü kaybetmesiyle birlikte ise birçok devlet, Arnavutluk'ta kendi dinlerini ve kültürlerini yayabilmek için kilise, okul, hastane, basımevi gibi kurumlar açarak dışarıdan devletin merkezine doğru misyonerlik faaliyetlerini yaymaya başlamışlardır.⁴¹⁵

II. Abdülhamid dönemi Maârif Nazırlarından Ahmet Zühtü Paşa'nın muhtemelen 1894 tarihinde kaleme almış olduğu Osmanlı topraklarında bulunan yabancı okullar hakkındaki raporunda, Osmanlı topraklarında özel olarak inşa edilmeksizin bir ev veya

⁴¹³ Oya Dağlar Macar, "Osmanlı Rum Eğitim Sistemi ve İstanbul Rum Kız Okulları (19. ve 20. Yüzyıl)", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10 (2), Bahar 2010, s. 778.

⁴¹⁴ Macar, *agm.*, s. 781.

⁴¹⁵ Türker, *agt.*, s. 17.

mahallinde okul olarak kullanılmasından dolayı yabancı okulların ruhsatlı-ruhsatsız ayrımının yapılarak tam bir listesini tespit etmek çok zor olduğunu belirtmiştir. Raporda ayrıca Yabancı devletlerin ülke içerisindeki fesatlıklarına mâni olmak için, ecnebilerin okul açacakları mahallerde ecnebi çocuklarının olmaması durumunda okulun tesisine ruhsat verilmemesi, verildiği takdirde gerekli teftişlerin icrası, gayrimüslim okullarında Osmanlı dilinin zorunlu öğretilmesi, gayrimüslim kasaba ve köylerindeki okullarda yabancı öğretmenlerin bulundurulmaması, maârif konusunda yıllık bütçe harcamalarının arttırılması konuları ele alınmıştır.⁴¹⁶

1871/1872 yılında Yanya kasaba merkezinde yedi Hristiyan ve bir de Yahudi mektebi bulunuyordu. Bu okullarda altı yüz Hristiyan, seksen Yahudi çocuk eğitim görüyordu. Kasabaya bağlı köylerde doksan beş Rum mektebi bulunuyordu ki bu okullara iki bin sekiz öğrenci devam etmekteydi.⁴¹⁷ Aynı yıl Yanya Sancağına bağlı Aydonat kasabasında altmış öğrencinin devam ettiği Hristiyanlara mahsus bir sıbyan mektebi vardı.⁴¹⁸ Adı geçen kasabada 1877/1878 yılında üç İslam, bir Hristiyan sıbyan mektepleri olup bunların yüzü İslam, altmışı Hristiyan öğrencisidir.⁴¹⁹

1898/1899 yılında Yanya Vilâyeti genelinde Rum, Musevi ve Ulahlardan oluşan öğrencilerin toplam sayısı 4.417'dir. Vilâyetin merkez kazasında Rumlara ait elli yedi Rum mektebi bulunmaktadır. Bu Rum mekteplerinin ikisi idadi- rüştiye düzeyinde, elli beşi rüştiye düzeyinde okullardır. Yanya kazasındaki Rum mektebinde okuyan toplam öğrenci sayısı 3.894 olmakla birlikte bu öğrencilerin dokuz yüz doksan dördü kızlardan iki bin dokuz yüzü erkeklerden oluşmuştur. Yanya Sancağına bağlı Koniçe, Meçove, Filat ve Leskovik kazalarında ikişer; Aydonat kazasında da bir tane Rum mektebi bulunmaktadır. Meçova kazasında açılan iki mektebin biri idadi-rüştiye biri ise rüştiye düzeyindedir. Kazada bulunan idadi-rüştiye mektebindeki öğrenci sayısı elli olup tamamı erkeklerden oluşmaktadır. Rüştiye mektebinde bulunan yüz elli öğrencinin tamamı kızlardan oluşmakta ve kaza genelinde toplam iki yüz öğrenci okumaktadır. Aydonat kazasında ise yirmi ikisi kadın, elli erkek

⁴¹⁶ Ali Çetin, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğundaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, 2011, s. 192.

⁴¹⁷ Y.V.S. 1288 (M. 1871-1872), s. 104; 1294 (M. 1877-1878), s. 128-129.

⁴¹⁸ Y.V.S. 1288 (M. 1871-1872), s. 107.

⁴¹⁹ Y.V.S. 1294 (M. 1877-1878), s. 132.

toplam yetmiş iki öğrenci mektebe devam etmektedir. Mekteplerde eğitim alan öğrencilerin tamamı Müslümandır. 1898/1899 yılındaki gayrimüslim okulları ve bu okullarda eğitim alan öğrenci sayıları aşağıda verilen tablodaki gibidir.⁴²⁰

Tablo 3.4. 1898/1899 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarının Dağılımı

Milletler	Yanya	Koniçe	Meçova	Filat	Leskovik	Aydonat	Toplam
Rum	57	2	2	2	2	1	66
Ulah	1	-	-	-	-	-	1
Musevi	1	-	-	-	-	-	1

Tablo 3.5. 1898/1899 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarındaki Öğrenci Sayısı

	Yanya		Meçova		Filat		Aydonat		Toplam	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Rum	994	2.752	150	50	39	64	22	50	1.205	2.916
Ulah	-	49	-	-	-	-	-	-	-	49
Musevi	-	99	-	-	-	-	-	-	-	99
Toplam	994	2.900	150	50	39	64	22	50	1.205	3.064

1898/1899 yılında Ergiri, Preveze ve Berat sancakların da Rumlara ait mektepler bulunmaktaydı. Ergiri Sancağında üçü Permedi'de biri Tepedelen'de olmak üzere dört Rum mektebi bulunuyordu. Rüштиye derecesindeki bu okullarda yüz doksan beş öğrenci öğrenim görüyordu. Preveze Sancağında ise merkez kaza Preveze'de bir Rum mektebi bulunuyordu. Rüштиye derecesindeki okulda iki yüz kırk erkek öğrenci bulunuyordu. Berat Sancağı merkez kazadaki iki Rum rüştiyesinde altmış beş erkek öğrenci eğitim alıyordu. Yine Berat Sancağına bağlı Avlonya kazasındaki iki Rum rüştiyesinde otuz beş öğrenci bulunuyordu.⁴²¹

⁴²⁰ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1218-1223.

⁴²¹ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1218-1223.

Tablo 3.6. 1899/1900 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarının Dağılımı

	Yanya	Koniçe	Filat	Leskovik	Aydonat	Toplam
Rum	50	7	2	2	1	62
Musevi	1	-	-	-	-	1

Tablo 3.7. 1899/1900 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarındaki Öğrenci Sayıları

	Yanya		Koniçe		Filat		Leskovik		Aydonat		Toplam	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Rum	5	15	-	38	-	115	-	-	-	60	43	228
Musevi	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15

1899/1900 eğitim öğretim yılında Yanya Sancağına bağlı kazalarda bir Musevi; altmış iki Rum mektebi bulunmaktadır. Rüştîye düzeyindeki Musevi mektebinde on beş öğrenci okumaktadır. Rum okullarının otuz altı tanesi iptidai ve rüştîye, on yedi tanesi de rüştîye düzeyindedir. Yanya sancağına bağlı Yanya, Koniçe, Filat, Leskovik ve Aydonat kazalarındaki rüştîye mekteplerinde toplam iki yüz yetmiş bir öğrenci okumaktadır. Bu öğrencilerin kırk üçü kız, iki yüz yirmi sekizi erkekti. Yukarıdaki tabloda Yanya merkez ve kazalarında bulunan Rum okulları ve bu okullara devam eden öğrenci sayıları verilmiştir.⁴²²

Aynı yıl Berat, Ergiri ve Preveze sancaklarında da Rum mektepleri mevcuttur. Ergiri ve Preveze sancaklarındaki okullar rüştîye düzeyindeydi. Berat Sancağında bulunan dört mektebin bir, rüştîye-iptidai, üçü de rüştîye düzeyindedir. Bu mekteplerde okuyan kırk dört öğrencinin tamamı erkeklerden oluşmuştur.⁴²³

⁴²² S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1438-1443.

⁴²³ S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1438-1443.

Tablo 3.8. 1900/1901 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarının Dağılımı

	Yanya	Filat	Leskovik	Aydonat	Toplam
Rum	58	2	2	1	63
Musevi	1	-	-	-	1

Tablo 3.9. 1900/190 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarındaki Öğrenci Sayıları

	Yanya		Filat		Leskovik		Aydonat		Toplam	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kadın	Erkek
Rum	127	2.080	-	-	-	162	-	-	127	2.242
Musevi	-	89	-	-	-	-	-	-	-	89
Toplam	127	2.169	-	-	-	162	-	-	127	2.331

1900/1901 yılında Yanya merkez kazasında bir Musevi, elli sekiz Rum mektebi bulunmaktadır. Musevi mektebinde devam eden öğrenci sayısı seksen dokuzdur. Rum mektepleri idadi-rüştiye, iptidai-rüştiye ve rüştiye düzeyinde olup toplam öğrenci sayısı iki bin iki yüz yedidir. Meçova ve Koniçe kazalarında Rum mektebi yoktur. Filat, Aydonat ve Leskovik kazalarında bulunan mekteplerin hepsi Rumlara ait olup rüştiye düzeyinde okullardır. Yukarıdaki tabloda Yanya sancağına bağlı kazalarda bulunan gayrimüslim okulları ve bu okullarda okuyan öğrenci sayılarının verilmiştir.⁴²⁴

1900/1901 yılında Yanya vilâyetine bağlı Ergiri sancağının Permedi kazasında üç Rum mektebi mevcuttur. Bu mektebe yüz on iki kadın, yüz seksen beş erkek olmak üzere toplam 297 öğrenci devam etmiştir. Berat sancağının Berat merkez kazasında ve Avlonya kazasında olmak üzere dört Rum mektebi mevcuttur. Mekteplerde eğitim alan toplam öğrenci

⁴²⁴ S.N.M.U. 1318(M. 1900-1901), s. 1610- 1615.

sayısı yüz kırk dördtür. Preveze Sancağı merkez kazasında Rumlara ait bir mektep bulunuyordu.⁴²⁵

Tablo 3.10. 1901/1902 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarının Dağılımı

	Yanya	Filat	Leskovik	Aydonat	Toplam
Rum	58	2	2	1	63
Musevi	1	-	-	-	1

Tablo 3.11. 1901/1902 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarındaki Öğrenci Sayıları

	Yanya		Filat		Leskovik		Aydonat		Toplam	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Rum	1.095	2.564	8	118	125	210	30	60	1.258	2.952
Musevi	-	72	-	-	-	-	-	-	-	72
Toplam	1.095	2.636	8	118	125	210	30	60	1.258	3.024

1901/1902 yılında Yanya merkez kazasında bir Musevi elli sekiz Rum mektebi bulunmaktadır. Musevi mektebinde devam eden öğrenci sayısı yetmiş ikidir. Rum mekteplerine devam eden öğrenci sayısı ise üç bin altı yüz elli dokuzdur. Yanya merkez kazası, Filat, Leskovik ve Aydonat kazaları olmak üzere vilâyet genelinde altmış üç Rum mektebi vardı. Bu mekteplerin toplam öğrenci sayısı dört bin iki yüz seksen ikidir. Bu öğrencilerin bin iki yüz elli sekizi kız, üç bin yirmi dördü erkekti. Yanya sancağına bağlı kazalarda bulunan gayrimüslim mektep sayıları ve bu mekteplerde eğitim gören öğrenci sayıları yukarıdaki tabloda belirtilmiştir.⁴²⁶

⁴²⁵ S.N.M.U. 1318(M. 1900-1901), s. 1610- 1615.

⁴²⁶ S.N.M.U. 1319(M. 1901-1902), s. 936- 939.

1901/1902 yılında Berat Sancağında bulunan Rum mektebindeki öğrenci sayısı iki yüz yedi olup burada okuyan kız öğrenci sayısı yetmiş ikidir. Ergiri Sancağında bulunan Rum mektebinin öğrenci sayısı yetmiş beş olup tamamı erkektir. Preveze Sancağındaki Rum mektebinin öğrenci sayısı ise iki yüz yirmi yedidir. Bu mekteplerin eğitim düzeyi rüştüydür.⁴²⁷

Tablo 3.12. 1903/1904 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarının Dağılımı

Milletler	Yanya	Koniçe	Meçova	Filat	Leskovik	Aydonat	Toplam
Rum	58	2	2	2	2	1	67
Ulah	1	-	-	-	-	-	1
Musevi	1	-	-	-	-	-	1

Tablo 3.13. 1903/1904 Yılında Yanya Sancağına Bağlı Kazalardaki Gayrimüslim Okullarındaki Öğrenci Sayıları

	Yanya		Koniçe		Meçova		Filat		Leskovik		Aydonat		Toplam	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Rum	260	5.792	-	205	95	215	-	122	-	214	-	61	355	6.609
Ulah	-	65	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	65
Musevi	-	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	80
Toplam	260	5.937	-	205	95	215	-	122	-	214	-	61	355	6.754

1903/1904 yılında bir önceki yılına nazaran mektep sayılarında ve öğrenci sayılarında artış yaşanmıştır. Yanya merkez kazasında bir Musevi, bir Ulah ve elli sekiz Rum

⁴²⁷ S.N.M.U. 1319(M. 1901-1902), s. 936- 939.

mektebi bulunmaktadır. Musevi mektebinde okuyan öğrenci sayısı seksen, Ulah mektebinde okuyan öğrenci sayısı altmış beştir. Rum mekteplerinde okuyan öğrenci sayısı ise altı bin elli ikidir. Yanya merkez kazası, Koniçe, Meçova, Filat, Leskovik ve Aydonat kazalarında toplam altmış yedi Rum mektebi vardı. Bu mekteplerin toplam öğrenci sayısı altı bin dokuz yüz altmış dördttür. Bu öğrencilerin üç yüz elli beşi kız, altı bin altı yüz dokuzu erkektir. 1903/1904 yılındaki gayrimüslim mektep sayıları ve eğitim alan öğrenci sayıları tablodaki gibidir.⁴²⁸

Yanya vilâyetine bağlı Ergiri, Berat ve Preveze sancaklarında toplam sekiz Rum mektebi bulunmaktadır. Ergiri Sancağında yüz otuz yedi, Berat Sancağında seksen iki ve Preveze Sancağında iki yüz otuz öğrenci eğitim almıştır. Bu mekteplerde okuyan öğrencilerin tamamı erkeklerden oluşmaktadır.

1898-1904 yılları arasında faaliyet gösteren gayrimüslim mekteplerin çoğunluğu Yanya kazasında bulunmaktadır. Söz konusu dönemde eğitim alan öğrenci sayılarında yıllara göre dalgalanma yaşanmışsa da Yanya sancağında yer yıl düzenli olarak Rum ve Musevi mektepleri açıldığı görülmüştür. Ayrıca bahsi geçen yıllarda Ergiri, Berat ve Preveze sancaklarında da düzenli şekilde Rum mektepleri açılmıştır. Bu mektepler ağırlıklı olarak rüştiye-iptidaiye ve rüştiye düzeylerindedir.

3.3. EĞİTİMLE İLGİLİ DİĞER KURUMLAR VE BÜTÇE

3.3.1. Matbaalar

Tuna Vilâyet Gazetesinde Yazı İşleri Müdürü olarak görev yapan İsmail Kemal Bey, 1866 yılında kaleme almış olduğu bir layiha ile Yunan propagandasının önüne geçilmesi amacıyla “neşretmekte oldukları her türlü eraciften” dolayı Yunan gazetelerine karşılık Yanya’da bir matbaa kurulması gerekliliği üzerinde durmuştur. İsmail Kemal’e göre açılacak matbaada haftada bir defa Türkçe ve Rumca yayınlanacak bir gazete çıkarılmalı ve Yunan propagandasına karşı koymak için kitap ve risaleler basılmalıdır. Aynı yıl Yanya’da bir matbaa kurulması konusu hükümetin gündeme gelmiş ve masraflarının mal sandığından

⁴²⁸ S.N.M.U. 1321(M. 1903-1904), s. 702-704.

karşılanması kararlaştırılarak matbaanın kurulması için gerekli adımlar atılmaya başlanmıştır.⁴²⁹ Yapılan çalışmalar neticesinde 1867/1868 yılında Yanya Vilâyet Matbaasının kuruluşu gerçekleşmiştir.⁴³⁰ Matbaanın kuruluş amacı Rumca gazetelerin etkisini gidermek ve Hristiyan mekteplerinde okutulan ders kitaplarının bu matbaada bastırılması olarak belirlenmiştir.⁴³¹ Hükümet Konağında faaliyet gösteren matbaada taş hurufatla Türkçe ve Rumca resmî basım işleri yapılmıştır.⁴³² Matbaanın kuruluşuyla birlikte Yanya/ Ιωάννινα ismiyle Türkçe ve Rumca yayımlanan bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır. Salı günleri basımı gerçekleştirilen dört sayfalık gazetenin iki sayfası Türkçe iki sayfası da Rumca idi.⁴³³ 1892/1893 ve 1895/1896 yıllarında matbaada çalışan kişilerin isimleri ve görevleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.14. 1892/1893 ve 1895/1896 Yıllarında Vilâyet Matbaasında Görev Alan Kişiler

Görevi	1892/1893 ⁴³⁴	1895/1896 ⁴³⁵
Müdür	Osman Efendi	Osman Efendi
Hesap Kâtibi	Mehdi Efendi	Mehdi Efendi
Mütercim	Zimitraki Şomo Efendi	Zimitraki Şomo Efendi
Türkçe Ser Mürettebi	İdris Efendi	İdris Efendi
Rumca Ser Mürettebi	Zimitri Efendi	Zimitri Efendi
Türkçe Müretteb Muavini	Galip Efendi	Salih Efendi
Makineci	Goşa Ağa	Goşa Ağa

⁴²⁹ Nizamoğlu, *agm.*, s. 205.

⁴³⁰ S.N.M.U. 1316 (M. 1898-1899), s. 1224.

⁴³¹ Nizamoğlu, *agm.*, s. 205.

⁴³² Nizamoğlu, *agm.*, s. 205.

⁴³³ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 88.

⁴³⁴ Y.V.S. 1308 (M. 1892-1893), s. 88.

⁴³⁵ Y.V.S. 1311 (M. 1895-1896), s. 86.

Gazete Mevzi'	Selim Ağa	Hasbi Efendi
Litografya Memuru	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi
Çarhçı	Selim Ağa	Selim Ağa

3.3.2. Kütüphaneler

Osmanlı tarihinde ilk kütüphane İstanbul'un fethinden sonra sultan II. Mehmet tarafından açılmıştır. İstanbul'un ilk kütüphane memuru olarak bilinen âlim Tokatlı Lütü' dir. Sultan II. Mehmet'in torunu sultan Yavuz Sultan Selim döneminde doğuya yapılan seferler sonucunda İran ve Mısır'dan birçok kıymetli eşyalarla birlikte birçok kitapta getirmiştir. Bu şekilde öteden beri getirilen, satın alınan veyahut yazdırılan eserler Topkapı Sarayı'nda toplanmıştır. Sultan I. Mahmud 1742'de Ayasofya, Fatih ve Nuruosmaniye kütüphaneleri yaptırarak ve Galatasaray mektebi gibi ilim yerlerinde ayrıca kütüphaneler yaptırarak sarayda bulunan kitapları kısmen buralara aktarmıştır. Bu durum halkın eserlerden istifade etmesinin yolunu açmıştır. İlerleyen zamanlarda halk tarafından umumi kütüphaneler yaptırılmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki 1678'de Fazıl Ahmet Paşa tarafından babası adına yaptırılan kütüphanedir.⁴³⁶

Vilâyette Yanya, Berat ve Ergiri sancaklarında birer kütüphane bulunmaktaydı. Bu kütüphanelerden en eskisi Berat'ta bulunan İbrahim Paşa Kütüphanesi idi. Beyazıd-ı Veli Tekkesindeki bu kütüphane 1810/1811 yılında İbrahim ve Süleyman Paşalar tarafından kurulmuş olup bünyesine üç yüz elli tane kitap bulunuyordu. 1814/1815 yılında Tepedelenli Ali Paşazade Veliyüddin Paşa tarafından Yanya'da kurulan Veliyüddin Paşa Kütüphanesinde 487 kitap vardı. Vilayetin en genç kütüphanesi 1898/1899 yılında Ergiri kazasında halk tarafından kurulmuştur.⁴³⁷

⁴³⁶ Ergin, *age.*, s. 242-244.

⁴³⁷ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 208. Y.V.S. 1317 (M. 1899-1900), s. 1442. S.N.M.U. 1317 (M. 1899-1900), s. 1443. S.N.M.U. 1321 (M. 1903-1904), s. 705.

3.3.3. Mekteplerin Masrafları

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için modernleşme ve yenileşme dönemini ifade etmektedir. Bu dönemde devlet birçok kamusal hizmetlerin bütçesini karşıladığı gibi eğitim sorununu da devlet üstlenmek zorunda kalmıştır. İlk olarak 1 Eylül 1869 tarihinde Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesinin 192. maddesinde eğitim giderlerinin nereden karşılanacağı belirtilmiştir. Nizamnâme'ye göre tahsisat-ı miriye, halktan toplanacak yardımlar, vakıflardan sağlanacak gelirler, Sultanî ve yüksekokul öğrencilerinden alınacak ücretlerden sağlanacaktır. Fakat bu uygulama kâğıt üzerinde eğitimin maddi sorununu çözen niteliğe sahip olsa da hiçbir zaman eğitim giderlerini karşılayacak miktarda gelir sağlanamamıştır. Eğitim giderlerinin karşılanması devlet için her zaman bir problem olmuştur.⁴³⁸

Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında gelişmelerin en belirgin olarak yaşandığı dönem II. Abdülhamid dönemi saltanatını kapsamaktadır. Bu dönemde yeni eğitim kurumlarının açılması ve yaygınlaştırılmasını sağlayacak bütçenin yeterli olmaması devlet tarafından yeni tedbirler alınmasına neden olmuştur. Sadrazam Said Paşa tarafından 1884 yılında aşar vergisinin sübu (1/7'i), aşarın vergisinin rübu (1/3'ü) maârife aktarılmasını sağlamıştır. Bundan başka öşür vergisi vermeyenler içinden müsakkafat vergisinden bir miktar payın eğitime aktarılmasına karar verilmiştir. Alınan bu vergilerin ¼ 'i İstanbul'da bulunan okullara kalan ise vergilerin toplandığı bölgelere ait okulların ihtiyaçlarına ayrılmıştır.⁴³⁹

II. Abdülhamid Döneminin ilk yıllarında devlet hazinesinden Maârif Nezâreti'ne ayrılan ödenek 100.000 lira veya daha fazla iken 1897 yılında 50.000 liraya kadar düşmüş, 1904 yılında 50.000-100.000 lira civarında olmuştur. Bu tarihten sonra maârif bütçesi 170.000 liraya kadar yükselmiş ve 1908 yılında 440.000 liraya ulaşmıştır.⁴⁴⁰

⁴³⁸ Parmaksız, *agt.*, s. 48.

⁴³⁹ Koçyiğit, *agt.*, s. 10.

⁴⁴⁰ Parmaksız, *agt.*, s. 52.

Tablo 3.15. 1875/1876-1877/1878 Yıllarında Yanya Vilâyetinde Eğitime Ayrılan Bütçe

Sancak	1875/1876 ⁴⁴¹		1877/1878 ⁴⁴²	
	Maârif Kısmı	Toplam	Maârif Kısmı	Toplam
Tırhala Sancağı	20272	4639739	55232	4045420
Preveze Sancağı	15436	7727176	26396	1507537
Berat Sancağı	27788	7676671	27788	1413416
Ergiri Sancağı	55092	1996298	55192	1692939
Yanya Sancağı	22396	5901968	36196	5301571

Yanya Vilâyeti genelinde ekonomi temelli masraflar; dâhiliye, malîye, şer'îye, ticaret, nafia ve maârif alanlarında görülmektedir. Yıllara göre vilâyet ve sancakların maârif alanındaki masrafları yukarıdaki tabloda belirtilmiştir.

1901/1902 yılında Ergiri sancağına bağlı Delvine ve Permedi kazalarında vilâyet maârif geliri 403.714 iken masrafları 504.820'dir.⁴⁴³

⁴⁴¹ Y.V.S. 1292 (M. 1875-1876), s. 109.

⁴⁴² Y.V.S. 1294 (M. 1877-1878), s. 125.

⁴⁴³ Y.V.S. 1319 (M. 1901-1902), s. 212.

SONUÇ

Osmanlı eğitim sisteminde ilk zamanlar Doğu'nun dinsel ve kültürel değerleri belirleyici unsurken XIX. yüzyıl başlarından itibaren, Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarını teşekkül eden dönemde yeni ve farklı kimlik oluşturmak amacıyla çark Batı'ya yani rasyonel, metodik ve seküler yaklaşıma doğru dönmeye başlamıştır.

Modernleşme süresinde yeni okullar eski gelenekten uzaklaşarak cami ve mescit dışındaki yerlerde inşa edilmeye başlanmıştır. Yeni eğitim yapısında, başlangıçta medrese ve ulemeden yararlanılmışsa da zaman içerisinde etkisi azaltılmıştır. Rüştîyelerde verilen eğitimde dinsel denetimden uzaklaşma düşüncesiyle hareket edilmiştir. Medreselerin öğretmen ihtiyacını gidermesi durumuna son verilerek öğretmen okullarının açılmasına öncülük etmiştir. Böylece Klasik Dönem eğitimini simgeleyen “hocanın” yerine modern toplumun eğitimini simgeleyen “muallim” ve “muallime” olarak adlandırılan öğretmenler almıştır. Dolayısıyla, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemindeki ıslahat ve reform faaliyetleriyle devlet içerisindeki geleneksel eğitim kurumu ve sisteminde hatırı sayılır daralmaya gidilirken, İttihat Terakki ve Cumhuriyet Dönemlerinde geleneksel eğitim sisteminin tarihe mal olması hızlandırılmıştır.

Tanzimat dönemi eğitim hareketlerine genel çerçevesiyle bakıldığında İslâm temelli eğitim dışındaki kurumlarda zorunlu eğitime geçilmiş, okullar ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim olarak derecelendirilmeye gidilmiş, meslek ve teknik eğitimin temelleri atılmış, kızlara yönelik okullar açılmış, öğrenci ve öğretmenlerin okul kıyafetleri belirlenmiş ve toplumsal eğitimin aşılması yönünde gelişmeler kaydedilmiştir. Fakat amaç ve istekler genellikle kâğıt üzerinde kalarak ilerleme sağlayamamıştır. Buna karşın kabul görmesi gereken bu dönemin, eğitim alanında köklü değişiklikler düşünülmüş ve değişimin sembolü niteliğini taşımış olmasıdır.

Ele alınan üç dönemin (Tanzimat, Meşrutiyet ve II. Abdülhamid) eğitim ve öğretim özelliği genel anlamıyla muhakeme edildiğinde devletin hem yeni görüşler oluşturma hem de orjinal fikirler üretme konusunda yenilikçi adımlar atamadığı görülmüştür. Bilakis böyle bir şeye kalkışsalar dahi gerek padişah ve devlet adamları gerekse halk tarafından zaman

zaman engellerle karşılaştıkları görülmüştür. Osmanlı eğitimindeki iniş çıkışların kaosa ne denli destekleyici veya eleştirel bakış açısıyla ele alınırsa alınsın, geleceği aydınlatan olgular olduğu kavranmadığı takdirde tarihsel oluşumu durdurulamayan problemler olarak varlığını devam ettirecektir. Tersî durumunda ise gelecekte dış etkilere maruz kalmadan kendi eğitim sistemini oluşturmuş bir millet olarak devamlılık sağlayacaktır.

Osmanlı Devleti sadece merkezde değil aynı zamanda hâkimiyeti altına aldığı taşra vilâyetlerinde de Batı tarzı eğitim faaliyetlerini uygulama yolu gitmiştir. Bu düşüncenin hayata geçirildiği vilâyetlerden biri olan Yanya Vilâyetinin eğitim durumu tez çalışmasında ana konusu olacaktır. Çalışmamızda Yanya Vilâyetinin tarihçesi, vilâyete bağlı Yanya, Berat, Ergiri ve Preveze Sancaklarının idari taksimatı, bu sancaklara bağlı kaza ve köylerde kurulan medreseler, sıbyan ve iptidai mektepleri, rüştiyeler, inas rüştiyeleri ve idadiler üzerinde durulmuştur. Vilâyette kurulan mekteplerin öğrenci sayıları, muallim ve muallimeleri, mekteplerde okutulan dersler nitel ve nicel olarak ifade edilmeye çalışılmıştır.

Ahalisi Müslüman, Rum, Ulah, Arnavut, Ortodoks Hristiyan ve az sayıda Yahudilerden oluşan Yanya vilâyetinde bünyesinde bulunan milletler içinde mektepler kurulmuştur. Gayrimüslim ahali içinde özellikle Rum milletlerine ait mektepler çok fazla yer almıştır. Ve bu mekteplerin başlıcaları olan sıbyan, iptidai, rüştiye, idadi mektepleri vilâyetin geneline yayılmıştır. Vilâyetteki idadi mekteplerinde okuyan gayrimüslim ve müslüman halk gündüzlü-yatılı ve ücretli- ücretsiz olarak eğitim almışlardır. Müslüman ahalin içinde ise Arnavutlar fazla nüfusa sahip olmuşlardır.

Vilâyetteki bu yenileşme hareketlerini destekler nitelikte olan maârif idarelerin kurulması da eğitim alanında yapılan en önemli hizmetlerden biri olmuştur. II. Abdülhamid döneminde kurulan Maârif Müdürlükleri, Maârif İdaresi ve Komisyonları ile devletin ihtiyaç duyduğu vilâyet merkezlerine birer maârif müdürü tayin edilmiştir. Maârif müdürlüklerinin yanında bir de maârif meclisleri yer almıştır. Vazife olarak aynı sorumluluklara sahip olan bu iki kadro arasındaki fark; Maârif idarelerini Türk ve Müslümanlar oluştururken, Maârif meclislerini Müslim ve Gayrimüslerden oluşmasıdır. 19. yüzyılda Yanya vilâyetinde bulunan Maârif Komisyonunda, Maârif Komisyon Başkanları ve toplam 14 üye yer almaktadır.

Vilâyet genelinde eğitimi geliştirmek, halkı aydınlatmak adına matbaanın ve

kütüphanelerin kurulduğu görülmektedir. Yanya Vilâyetine dair ilk matbaa; 1868 yılında Yanya merkez sancağı Hükümet Konağında, taş harflerden oluşan Türkçe ve Rumca dillerinde resmi olarak basılmıştır. 1869 yılından itibaren Türkçe ve Rumca olarak yayın yapan “Yanya Vilâyet Gazetesi” bu matbaada basılarak yayınlanmıştır. Vilâyetteki kütüphanenin ilk örnekleri ise 1898 yılında Yanya, Berat ve Ergiri sancaklarında görülmektedir. Kütüphaneler isimlerini kurucularından almıştır. Kurulan bu kütüphanelerde 1899 tarihinde Yanya sancağında 487, Berat sancağında 350 adet kitap basılmıştır. 1903 tarihinde bu sayı Yanya sancağında 487, Berat sancağında 300 adet olarak belirtilmiştir.

Eğitim üzerine çalışmalar yapılırken devlet birçok kamusal hizmetlerin bütçesini karşıladığı gibi eğitim sorununu da devlet üstlenmek zorunda kalmıştır. Eğitim giderlerinin karşılanması amacıyla devlet tarafından birçok alternatif yolları aranmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nde eğitim alanında gelişmelerin en belirgin olarak yaşandığı II. Abdülhamid Dönemi’nde, yeni eğitim kurumlarının açılması ve yaygınlaştırılmasını sağlayacak bütçenin yeterli olmaması devlet tarafından yeni tedbirler alınmasına neden olmuştur. Devlet genelinde ekonomi temelli masrafların dâhiliye, maliye, şer’iye, ticaret, nafia ve maârif alanlarında görülmektedir. 1875/1878 yıllarına ait Yanya Vilayetinde eğitime ayrılan bütçe ele alındığında. 1875/1876 yılında maârife ayrılan bütçe en fazla Ergiri Sancağına ait iken 1877/1878 yıllarında Tırhala Sancağına aittir.

KAYNAKÇA

Resmî Yayınlar

- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H. 1314/ M. 1896/1897.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H. 1315/ M. 1897/1898.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H. 1318/ M. 1900/1901.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H. 1319/ M. 1901/1902.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H. 1322/ M. 1904/1905.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H. 1323/ M. 1905/1906.
- Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye, H. 1316/ M. 1898/1899.
- Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye, H. 1317/ M. 1899/1900.
- Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye, H. 1318/ M. 1900-1901.
- Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye, H. 1319/ M. 1901/1902.
- Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye, H. 1321/ M. 1903/1904.
- Yanya Vilâyet Salnâmesi, H.1288/ M. 1871/1872.
- Yanya Vilâyet Salnâmesi, H. 1292/ M. 1875/1876.
- Yanya Vilâyet Salnâmesi, H. 1293/ M. 1876/1877.
- Yanya Vilâyet Salnâmesi, H. 1294/ M. 1877/1878.
- Yanya Vilâyet Salnâmesi, H. 1306/ M. 1888/1889.
- Yanya Vilâyet Salnâmesi, H. 1308/ M. 1892/1893.
- Yanya Vilâyet Salnâmesi, H. 1311/ M. 1895/1896.
- Yanya Vilâyet Salnâmesi, H. 1319/ M. 1901/1902.

Kitap ve Makaleler

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2008.

Alkan, Mehmet Öznur, “Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924”, *T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü*, c. 6, Ankara Kasım 2000.

Altın, Hamza, “1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 13, S.1, 2008, ss. 271-283.

Anameriç, Hakan, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kütüphane Kurumu Anlayışının Değişimi”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu (20-21 Şubat 2014)*, c. 3, Selanik 2014, ss. 2-38.

Anameriç, Hakan, Fatih Rukancı, “II. Abdülhamid Dönemi Kitap Diplomasisi, *TAD*, c. 36, S. 62, 2017, ss. 101-131.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, (haz. Muzaffer Albayrak, Kevser Şeker), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2014, s. 4.

Aydın, Mithat, “Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)”, *Belgi Dergisi*, c. 2, S.17, 2019, ss. 1094-1128.

Başkan, Şenay-Abdulhaluk Mehmet Çay, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 12, S. 64, 2019, ss. 176-186.

Baytal, Yaşar, “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları” *OTAM*, S. 11, 2000, ss. 23-32.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

Beşikçi, Mehmet, “Meslek Dayanışması mı, Vatan Kurtarıcılığı Mı? II. Meşrutiyet Döneminde Bir Memur Örgütlenmesi Olarak Mülkiyye Mezunları Cemiyeti, 1908-1916”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S. 119, 2010, ss. 162-183.

Birecikli, İhsan Burak, “Arnavud İttihad Komitesinin İki Beyannamesi”, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, c. 6, S. 1, 2016, ss. 37-53.

----- İhsan Burak, “Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, *Akademik Bakış Dergisi*, c. 2, S. 3, 2008, ss. 211-226.

Cebeci, Ahmet, Güray Kırpık, “Tahrir Defterlerine Göre Osmanlı Fethinden Sonra Arnavutlukta Hristiyan ve Müslüman Nüfus Değişimleri”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, (4-7 Aralık 2003 Tiran- Arnavutluk), İstanbul 2006, ss. 291-297.

Cihan, Ahmet, *Osmanlı’da Eğitim*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007.

Çağır, Mine, İbrahim Caner Türk, “1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *ASEAD*, c. 4, S. 11, 2017, ss. 62-75.

Çetin, Atilla, “Maârif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğundaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10- 11, 2011, ss. 189-219.

Çiydem, Erol, “Tanzimat Dönemi Eğitim Islahatının Aynası: Maârif-i Umumiye Nizamnâmaesine Dair Mazbata (Esbab-ı Mucibe Lahiyası)”, *Turkish History Education Journal*, c. 7, S. 2, 2018, ss. 509-531.

Delilbaşı, Melek, “Selanik ve Yanya’da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması”, *Belleten*, c. 51, S. 199, 1987, ss. 75-101.

Demir Görür, Emel, “İnas Rüştîye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştîye Mektebi Örneği Ottoman Junior High Schools f-For Girls, An Example: Ioannina High For Girls ”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, S. 36, 2015, ss. 311-322.

Demir, Şerif, “Tanzimat Dönemi Eğitim Politikalarında Osmanlılık Düşüncesinin Etkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 9, S. 31, 2010, ss. 284-294.

Demirel, Demokaan, “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme ve Milliyetçilik: 19. YY’da Balkan Milliyetçiliği Üzerine Bir İnceleme”, *GÜSBED*, c. 7, S. 18, 2016, ss. 136-149.

Demirel, Derya, *Osmanlı Devleti’nde Sultanîler ve İdadiler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun

2007.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, (çev. Gül Çağalı Güven), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Dimçev, Dimo N., “Osmanlı Döneminde Türk – Ulah Münasebetleri”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. III, Kısım. I, Ankara 4-8 Ekim 1999, ss. 125-132.

Doğan, İlyas, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar”, *Kamu Hukuku Arşivi*, Haziran 99, ss. 105-121.

Doğan, İsmail, “Tanzimat Döneminde Azınlıklar Eğitimi ve Bazı Tespitler”, *Ankara University Journal of Educational Sciences*, Ağustos 2019, c. 24, S. 2, 1991, ss. 461-471.

Duran, Alev, “Meşrutiyet Dönemi Eğitimdeki Yenileşme Hareketleri ve Cumhuriyet Dönemine Bıraktığı Miras”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, S. 8, 2017, ss. 62-77.

Eğri, Sadettin, “II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Sisteminde Modernleşme Çabaları: Kızların Eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiye Mektebi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26, 2015, ss. 127-148.

Emiroğlu, Gülmisal, *II. Abdülhamid Dönemi Layihalarında Eğitim ve Öğretim Meseleleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) Konya 1996.

Erdem, Fuat, *H. 1319 (M. 1901) Tarihli Yanya Vilâyeti Salnâmesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2018.

Ergin, Osman Nuri, *Türk Maârif Tarihi*, c. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

-----, Osman Nuri, *Türkiye Maârif Tarihi*, c. 3-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

Ergün, Mustafa, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi*, İstanbul 12-15 Nisan 1999.

-----, Mustafa, "II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri", *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi yay. ,2009.

Erken, İlkay, *Yanya Sancağının İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)*, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Samsun 2019.

Güçtekin, Nuri, "Osmanlı Devleti'nin 1907-1908 Yılına Ait Eğitim İstatistiği", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, c. 11, S. 22, 2012, ss. 125-167.

Gülmez, Abdurrahman, "Osmanlı Devleti'nde İdâdîler", *Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, 2021, ss. 106-131.

Gündüz, Mustafa, "FORTNA, BENJAMİN C. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Üzerine Önemli Bir Çalışma: "Mektebi Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim", *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, c.1, S. 4, 2008, ss. 175- 182.

-----, Mustafa, "II. Abdülhamid Dönemi Eğitimi ve İdolojisi Üzerine Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Türk Literatür Eğitim Tarihi Dergisi*, c. 6, S. 12, 2008, ss. 143- 286.

-----, Mustafa, "II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi, Eğitim ve Öğrenci Dernekleri", *Turkish Studies*, c.2, S. 5, 2010, ss. 1088-1120.

Güzey, Ahmet Rıfat, "Osmanlı Devleti'nde Azınlık ve Yabancı Okullar ile Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ve Tanzimat Sonrası Eğitim", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 44, 2020, ss. 124-144.

Hacısalıhoğlu, Neriman Ersoy, *Osmanlı Döneminde Balkanlar (1774-1914)*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Notları.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902)*, İletişim Yayınları, Kanlıca 1895.

Hayta, Sibel, 1869 Maârifî Umumiye Nizamnâmesi ve Türk Eğitimine Katkıları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lizans Tezi), Ankara 1995.

İde, Ramazan, *Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yükseklians Tezi), İstanbul 2017.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, ss. 336-395.

İrtem, Süleyman Kani, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

Kanal, Hümmet, "Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Eğitimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlak-ı Hümayun'a İnşâ Edilen Okullar", *SUTAD*, c. 16, S. 40, 2016, ss. 151-176.

Karakoç, Ercan, Mesut Yavaş, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavutların Eğitim Çalışmalarında Önemli Bir Aşama: Elbasan Maârif Kongresi", *Bellekten*, c. 82, S. 294, 2018, ss. 675-697.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907))*, c. VIII., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Karaman, Mehmet Ali, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin Eğitimi Halka Yayma Çabaları", *History Studies International Journal of History*, c. 6, S. 1, 2014, ss. 115-122.

Karataşer, Büşra, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme", *International Journal of Social Science*, S. 57, 2017, ss. 423- 434.

Kaynak, Aziz, *Emperyal Modernlik ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Reformları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012.

Keklik, Ebubekir "İkinci Meşrutiyet Döneminde Eğitim Sorunları ve Osmanlı Aydınları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. 6; S. 4, 2020, ss. 1487-1517.

Kıel, Machiel, “Avlonya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul 1991, ss. 118-120, <https://islamansiklopedisi.org.tr/avlonya> (30.11.2020).

-----, Machiel, “Tepedelen”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XL, İstanbul 2011, ss. 475-476, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tepedelen> (30.11.2020).

Kılıç, Ayşegül, “Yanya’da İlk Osmanlı Hâkimiyet Dönemi ve XIV. Yüzyıla Ait Unutulmuş Bir Zaviye”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, c. 5, S. 1, 2016, ss. 145-187.

Kılıç, Selda, “Bir Osmanlı Aydınının Arnavutluk’a Dair Görüş ve Düşünceleri”, *OTAM*, c. 19, S. 19, 2006, ss. 257-270.

Kızıltan, Yılmaz, “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclisi Mebusanı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 26, S. 1, 2006, ss. 251-272.

Koç, Raşit, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Türk Dilinin Eğitime ve Yapısına Bakışları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 33, 2007, ss. 11-25.

Koçyiğit, Ömer Kürşad, *II. Abdülhamid Dönemindeki Mesleki Okulların Modernleşmeye Etkileri*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ 2019.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Kömür, Erol, *Osmanlı Devleti Enderun Mektebi’nde Eğitim Sistemi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

Közleme, Arif Olgun, Muammer Ak, “I. Meşrutiyetten Cumhuriyet’e Türk Modernleşmesinin ve Toplumsal Değişmenin Kısa Bir Analizi”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, c. 11, S. 22, 2017, ss. 97-118.

Kuzucu, Kemalettin, “Osmanlı Bürokratlarının Raporlarında Arnavutlar ve Arnavutluk”, *Uluslararası Balkan Dil, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri*, (8-10 Nisan 2010 Tiran- Arnavutluk), ss. 215-229.

Lewis, Bernand, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih

Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

Macar, Oya Dağlar, “Osmanlı Rum Eğitim Sistemi ve İstanbul Rum Kız Okulları (19. ve 20. Yüzyıl)”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, c. 10, S. 2, 2010, ss. 771-817.

Maden, Fahri, “Arnavutluk’ta Bektaşilik ve Arnavutluk’un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler, *Avrasya Etüdleri*, c. 2, S. 44, 2013, ss. 141-176.

-----, Fahri, “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877- 1913)”, *Avrasya Etüdleri*, c. 39, S. 1, 2011, ss. 155-196.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Memioğlu, A. Zeki, “İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimimiz”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 21, 2003, ss. 241-252.

Nazım, Kosova, *Arnavutlar Tarihi*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2020.

Nizamoğlu, Yüksel, “Yanya Vilâyetinin Durumuna Dair Hazırlanan Layihalar ve Sonuçları”, *OTAM*, S. 33, 2013, ss. 197-228.

Nurdoğan, Arzu M., “II. Abdülhamid Döneminde Rumeli’de Maârifin Teftişi”, *OTAM*, S. 26, 2009, ss. 193-1220.

Nurja, Ermal, *Yanya Vilâyeti Amed- Reft Defterlerine Göre Yanya’da Dini Kurumlar, Yapılar ve Dini Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.

Oktay, Tolga, *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Bağlamında Yabancı Okulların Konumu*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2018.

Olgun, Said, “Katolik Bir Osmanlı Bürokratı ve Arnavut Milliyetçisi Paşko Vasa Paşa (1825- 1892)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, c. 8, S. 2, 2019, ss. 295-332.

-----, Said, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Elâzığ 2015.

Özcan, Abdülkadir, *Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, ss. 441-474.

Öztuğ, Ela Umut, *Yanya Merkez Osmanlı Mimarisi*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eylül 2019.

Parmaksız, Esmâ, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.

Sadoğlu, Hüseyin, “Balkanlarda Milliyetçilik ve Din”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, c. 2, S. 1, 2016, ss. 1-10.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul Mart 2003.

Sezer, Ayten, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e; Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Haccettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, 1999, ss. 169-183.

Somel, Selçuk Akşin, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”, *Kebikeç*, S. 10, 2000, ss. 223-238.

Şahin, Abdurrahim, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Eğitim Gelişmeleri Ve Dönem Eğitiminin Toplumsal Altyapısının Zihniyet Değişimi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eylül 2020.

Şahin, Muhammet, M. Ahmet Tokdemir, “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, c. 9, S. 4, 2011, ss. 851-876.

Şimşek, Tuğba, *1316 H Tarihli Maârif Salnâmesine Göre Yabancı Okullar ile gayrimüslim Okullarında Türkçe Eğitimi ve Öğretimi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Haziran 2015.

Şişman, Adnan, “Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, İstanbul 1996, ss. 323-326, <https://islamansiklopedisi.org.tr/galatasaray-mekteb-i-Sultanîsi>

(E.T. 06.05.2020).

Totonji, Hashim, “II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikalarında Odak ve Aşiret Mektebi”, *ASEAD*, c. 6, S. 9, 2019, ss. 63-72.

Türker, Ali Sacit, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Siyaseti*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1996.

Uzun, Hakan, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 6, S. 2, 2005, ss. 145-162.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1992.

Ünlü, Mucize, “II. Abdulhamid Döneminde Ulahlar”, *Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 7, 2009, ss. 145-160.

-----, Mucize, “Uluslararası Diplomasi ve Ulahlar”, *Uluslararası Karadeniz İnceleme Dergisi*, S. 7, 2009, ss. 9-26.

-----, Mucize, YADİ, Ahmet, “II. Abdülhamid Döneminde Ulahların İstihdamına Dair”, *History Studies International Journal Of History*, c. 10, S. 10, 2018, ss. 267-282.

Ürekli, Fatma, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 7, S. 2, 2018, ss. 383-406.

ÜRKMEZ, Naim, *II. Abdülhamid'in Modernleşme Anlayışı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2006.

Yakut, Kemal, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları” *Balkanlar’da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, (4-7 Aralık 2003 Tiran- Arnavutluk), İstanbul 2006, ss. 29-53.

Yaman, Arzu, *Salnâmelere Göre II. Abdülhamid Dönemi'nde Manastır Vilâyetinde Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2021.

Yanar, İsa, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 1996.

Yazıbaşı, Muhammed Ali, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/ İptidai Ve Rüştîye Mekteplerinde Ahlak Eğitimi Ve Öğretimi (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara 2014.

Yetişgin, Memet, DUMANOĞLU, Sevim Ceylan, “Osmanlı Darülmuallimin Mektebi: Maraş Darülmuallimi”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, c. 16, S.4, 2017, ss. 1084- 1100.

Yıldırım, Mehmet Ali, “II. Abdülhamid Devri Taşra İdadilerinde Mesleki Eğitim Denemesi”, *History Studies*, c. 6, S. 5, 2014, ss. 249-268.

Yücedağ, İsmail, KOÇ, Nurgün, “Arnavutlar Arasında Anadilde Eğitim Talepleri ile Alfabe Tartışmaları ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu”, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, c. 7, S. 1, 2018, ss. 506-526.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (çev. Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.